

HORVÁTH PÁL

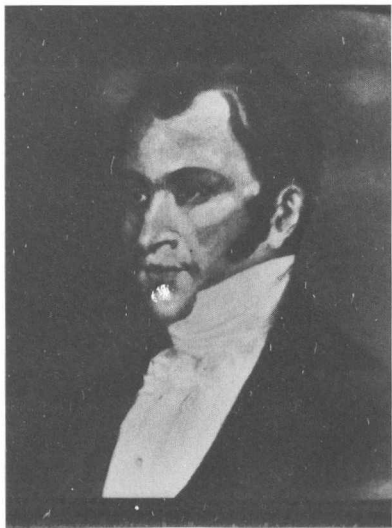
★

FRANK IGNÁC

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

SZABADVÁRY FERENC

27310

HORVÁTH PÁL

FRANK IGNÁC

0 00019 30600 1

ITAK

AKADÉMIAI KIADÓ

BUDAPEST

M. TUD. AKADÉMIAI KIADÓ
KÖNYVTÁR

693927

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6595 1

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19-35.
Első magyar nyelvű kiadás: 1993

© Horváth Pál 1993

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvleltár 870...../1994..... sz:

TARTALOM

Előszó	7
Adalékok Frank Ignác történelmi szerepének megítéléséhez	16
Frank Ignác életműve	36
Frank közéleti szerepe	68
Az utolsó rendi országgyűlés időszakában	91
A forradalom és a nemzeti függetlenségi harc viharában	107
Eötvös József egyetemi reformterve mellett	146
Az életmű összeomlása	189
A Frank-hagyaték kultúrhistoriái jelentősége	231
Bibliográfia	272

ELŐSZÓ

Frank Ignácra emlékezve jogos büszkeséggel mondjuk, hogy az egykor tragikus körülmények között elhalt „törvénytudományi [MTA] levelező tag”, ill. jogprofesszor életművét oly maradandó hűséggel idéző Pauler Tivadar (1850), ill. Villányi Fürst László (1935) után a XX. század második felének jogtudománya több mint hálás kegyelettel adózott a méltán klasszikusaink közé sorolt gondolkodónak. Nemcsak a reprint kiadású műre (a *Közigazság törvénye Magyarhonban*) gondolunk (1988), amelyet szerencsésen az évforduló idejére tett közkinccsé könyvkiadásunk, hanem arra is, hogy korunk

eszméletörténeti, ill. világnézet-formáló témakörként immár nemegyszer járta körül (l. Sarlós Márton, Nizsálovsky Endre, ill. Polay Elemér) az életművet, hogy abból máig ható társadalmi tapasztalatokra leljen.

A modern anyagi magánjogi (polgári jogi) tanítások mindmáig gyakori visszautalásai mellett persze ma már jobbadán a história kútfőit gazdagítja ez az életmű. Nem ritka mégis, hogy a birtoktan, a kötelmek, az elévülés és sok más intéúciónk megértésében is eszközül szolgálhat a tudós Frank Ignác szellemi hagyatéka. Ma mégsem ezt a kiapadhatatlan forrást kell megidézünk, hanem egy másik, nem kevésbé értékálló hagyatékot, amely az egész nemzetnek szólt – immár 143 évvel ezelőtt – az egyetlen tőmondatba foglalt testamentu-

mával megszentelve. A Frank-biográfia közel teljessé válhatna ugyanis, ha végre ezt a páratlanul gazdag örökséget mi is egy újabb fiatal nemzedék közkinccseként hagyhatnánk magunk után. In medias res engedjék meg tehát, hogy e létező közkincsünknek a nemzeti történelem korabeli sorsfordulójához fűződő történéseire néhány gondolattal visszautaljunk.

A nemzeti függetlenség ügyével összefonódó, megkésett polgári forradalmunk (1848/49) után még a küzdelem vezető személyiségeinek a sorsát illetően is egy sor bizonytalansági tényező (homály) zavarja mindmáig közgondolkodásunkat. Még inkább így van ez a születő magyar nemzeti értelmiség nem egy nagyformátumú személyiségét illetően,

melyre eklatáns példával szolgálhat a tudós Frank Ignác rövidre szabott életútja.

Az életrajzírók egyike szerint a nemzeti függetlenségi harc elbukása után még rövid időre ideiglenesen rektori megbízást kapott, a művelődéstörténet monográfusa szerint pedig Haynau bevonulása után a rektori megbízatásából is azonnal felmentették. A homályt csak részben oszlatja el az a néhány bizonyított adat, amely még 1849. július 27. és augusztus 20. közé esik. Így teljesen bizonyos pl., hogy Frank nem maradt helyén és tisztét nem gyakorolta már a július 27-én összehívott rektori tanács ülésén. Bizonyos továbbá, hogy augusztus 20-án a teljhatalmú polgári biztos közvetlen intézkedéseinek eredményeként a nyugállományból visszahí-

vott Virozsil Antal vezette az ideiglenes egyetemi tanácsot.

Ha igaz viszont, hogy Schmerling már július végén magához rendelte Bécsbe, hogy a magyarországi jogügyek rendezésével megbízott tanácskozásokon részt vegyen, úgy továbbra is tisztázatlan, mi elől menekült Frank a császáriak bevonulása idején.

Hitelt érdemlő, újabb adat hiányában csak arra lehet következtetni, hogy a megviselt lelkiállapot időlegesen válságosra fordult. Ennek előzményeiről van tudomásunk már 1849 májusából is, midőn az ostrom hatása alatt félelmi komplexus ragadta hatalmába, és napokon át lakába zárkózva tartotta távol magát a külvilágtól. Mindebből arra következtethetünk, hogy a súlyos lelki válság július

végén megismétlődött, és ez végül is elvezet nagy gondolkodónk össze-roppanásához. Homály fedi azonban azt a körülményt, hogy miért nem tudta visszaadni Frank Ignác nyugal-mát a bécsi igazságügyi szervek szol-gálatában végzett munka. Két idevágó állásfoglalást is felidézett legutóbb a kegyeletes megemlékezés. Így Frankenburg Adolf bécsi visszaem-lékezései szerint a magyar jog meg-szűnte és tanszékének elvesztése vitte Frankot az öngyilkosság felé. Persze csak részigazságot tartalmazhat ez a nézet, mert az egzisztenciaféltés soha nem volt jellemző a nagy gondolko-dóra, és Bécsbe rendelésével a kated-ra elvesztése sem volt összekapcsol-va, sőt mindez egyfajta – ha nem is őszinte – kiemelt fontosságát jelen-tette szakértelmének. A kortárs – de

nem elfogulatlannak mondható – Viroszilt idézik mások, aki szerint az élet kilátástalansága, vagyis a levert függetlenségi harc után is zajló politikai-jogi változások okozták volna a lelki egyensúly összeroppanását. Ezzel a felfogással esik egybe az a gondolat, hogy a magyar birtokviszonyokra vonatkozó alapvető eszméi kerültek most már szembe a forradalom örökét végrehajtó bécsi igazságügyi szervek, közelebbről Schmerling törekvéseivel.

Villányi Fürst véleményét kell idézni végül, aki szerint megrendült lelkével nem tudta túlélni a magyar magánjog nemzeti irányának vélt pusztulását. E nézet hordozói a legutóbbi időkig Paulerre hivatkoznak, aki szerint bizalommal a bécsi szervek sem viseltettek iránta, ősiségi

különvéleményét pedig nem fogadták el. Az eredeti feljegyzések Paulertől március 7-re és 13-ra estek, tehát feltehetően friss benyomások hatása alatt keletkeztek. Pauler azonban azt is mondja itt, hogy kémektől körülvéve, tehát ismét félelmi komplexus hatása alatt állt. Ebben az állapotban pedig – miként azt az orvostudomány is vallja – nem világnézeti vagy egzisztenciális tényezők alapjain születik a döntés. A magyar birtokviszonyok rendezését célzó elaborátumának kedvezőtlen fogadtatása az élet eldobására aligha adhat magyarázatot, hiszen az igazságügyi bizottság érdemi tárgyalásai is csak jóval Frank halála után (1850. jún. 8.) kezdődtek meg. A retorzióktól való félelem, ill. a haditörvénytől elrettentő zajló purifikációs eljárás a tanártársak felett sok-

kal inkább determináló tényezővé lehetett, amihez az Am Peterre csak késve érkező hírek is bőven hozzájárulhattak.

ADALÉKOK
FRANK IGNÁC TÖRTÉNELMI
SZEREPÉNEK MEGÍTÉLÉSÉHEZ

A magyar jogi gondolkodás fejlődésének egyik páratlanul gazdag szakasza a reformkorral esik egybe. A megkésett polgári átalakulásunk eszmei előkészítésének időszaka ez, amelyben a Habsburg-dinasztia hatalma alatt élő nemzet függetlenségéért és a polgári értelemben vett felszabadításért küzdő erők kifejlődtek. A népek egész sorát felrázó társadalmi átalakulás közelsége bonyolult helyzetet teremtett az életviszonyok minden területén, és a gondolkodást is új utak keresésére ösztönözte. Történelmünk korszakalkotó változása érlelődött, amely kiemelkedő szellemi erők fellépését eredményezte,

hogy általuk elszánt generációkat szólítson a rég várt küzdelemre. A korabeli közgondolkodás nagy reménysége – Vasvári Pál írta a *Középkor szelleme* c. kiadatlan írásában, hogy a nemzetnek most „két lábra van szüksége: ez az anyagi és szellemi erő”. A haladás és a nemzeti függetlenség ügye értelmet adott e nemes törekvésnek, 1848–49 pedig történelmi szükségszerűségét igazolta.

A modern történetkutatás újabb eredményei az adott társadalmi forradalom körülményeinek megértéséhez a felgyorsult eszmei fejlődést is elszakíthatatlanul hozzákapcsolták. A forradalmat és nemzeti függetlenségi harcot érlelő magyar reformkor ilyen értelemben egyike azon történelmi periódusnak, amely kimeríthetetlen tárházát jelenti a ma is aktuális

történelmi tapasztalatoknak. Közlebről, a jogtudomány szinte minden ágazatát tekintve pedig joggal mondhatjuk el, hogy a később hatályos jogelvek és intézmények gyökerei igen nagy gyakorisággal e korszakhoz vezetnek vissza. A modern jog- és államszervezet megalapozását szolgáló elvek és az önálló (csak később kifejlődő) jogágazatok születésének kezdetei, sőt gyakran a magyar valóságtól még messze távol eső intézmények eredői is az 1848 előtti időkhöz vezetnek vissza tekintetünket. Nyilvánvalóan reális tehát minden olyan törekvés, amely a közel másfél évszázad távlatában kifejlődő kor hiányosan ismert összetevőinek kiegészítését szolgálja.

A magyar reformkor a nemzeti függetlenség ügyével összekapcsolta

a fennálló jogrend megváltoztatását, a jogegység és a kodifikáció szükségességét. E törekvések persze csak úgy, mint a centralisták haladó állameszméi jobbára az egyetemi katedrától távol keletkeztek. Még a Tudományos Akadémia szerény lehetőségei is otthont nyújthattak a reformgondolat számára, szemben a korabeli magyar egyetem tanári testületével, amely úgyszólván 1848-ig mentes maradt a haladó eszméktől. Metternich cenzúrája és a bécsi egyetem gyámsága alatt álló magyar universitas tanárai jobbára a konzervatív szemlélet hívei maradtak. Ide utal Frank Ignác biográfusa (Fürst László) és az MTA Törvénytudományi Osztálya elhunyt levelező tagjáról gyakran megemlékező Pauler Tivadar is. „Engesztelhetetlen harcot ví-

vott a kodifikáció ellen”, „a kipróbált hagyományokat görcsösen védelmezte”, illetve egyáltalán a „koreszmék iránt nem viseltetett rokonszenvvel” – mondják az idézett gondolkodók Frankról. Az életművet lezáró székfoglaló akadémiai értekezéséről is az a vélemény alakult ki, hogy abban a „dologiatlan ősiség szépen megfért az örökjog szárnyai alatt”, ami által Frank Ignác a feudális öröklési jog megőrzésére törekedett. E negatív kincsengésű ítéletsor mellett újabban azonban a Frank-életmű más irányú megközelítésének szükségessége is felmerült. „A polgári törekvéseket is magában foglaló, fontolva haladó, nagy tudományos egyéniség” – mondja a magyar burzsoá magánjog monografikus feldolgozója (Asztalos László). Nemcsak az újabb kegyele-

tes megemlékezések adnak tehát hangot egy összetettebb elemzés igényének. Nizsalovszky Endre az említett gondolat tudománytörténeti előzményeire is utalt, midőn jelezte, hogy már Pauler Tivadar is felfigyelt Szalay László egyik pozitív kicsengésű, idevágó gondolatára, amely Frankot „egy új aera úttörőjének” nevezte (*Publicistai dolgozatok* I. 10.). Egy másik – újabban sokat vitatott felfogás pedig Eckhart Ferenc egyetemtörténeti műve alapján terjedt el, miszerint Frank Ignácnak a reformkori ifjúság jogász-nevelése körül nagy érdemei voltak.

Ez utóbbi tételre közéleti szerepének elemzésénél még visszatérünk, a Szalaytól származó gondolattöredékhez azonban már ezúttal hozzá kell

tennünk egy kiegészítést. A kutatás számára ugyancsak ismert Szalaynak az a találó meghatározása, mely kifejezetten az ún. történeti jogi iskola haladó szellemű kritikáját definiálja. „A 19. századnak fenntartott találmány” – mondja a szerző a *Publicistai dolgozatok* ugyanazon kötetében –, amely „az ész becsmérése és a jelenkor öntudatos életrevalóságának tagadására épült”. Mindebből az következne, hogy a polgári haladás nagy elméleti és gyakorlati úttörője nem sorolhatta a nagy tekintélyű egyetemi professzort a „jelenkor életrevalóságát tagadó” sarlatánok közé. Pedig az idevágó szakirodalmi utalások gyakran olvashatók az ezzel diametrálisan ellenkező formában. Frank Ignác „a történeti iskola elveit vallja” – írja a biográfiaíró, amit Eck-

hart, ill. Pauler tanításai is alátámasztanak. Igaz azonban, hogy a legkiválóbb Frank-tanítvány, Wenzel Gusztáv emlékét idéző Újlaki Miklós, valamint Concha Győző egyik idevágó állásfoglalását sem kerülheti el tekintetünk. Újlaki megállapításai ugyanis az iskola „zászlóvivőjének szerepét” Wenzel Gusztávnak tulajdonítják, aki már a Theresianumban kifejtett tevékenységével elkötelezte magát Savigny mellett, és akkor is görcsösen ragaszkodott eszméihez, amikor azok már a magyar jogi gondolkodásban is többszörösen meghaladottakká váltak. Concha Győző pedig egyenesen azt állította, hogy az iskola hazai megteremtője Wenzel Gusztáv volt. Mindebből az következne tehát, hogy felül kell vizsgálnunk a történeti jogi iskola hazai megjelenésé-

nek – jóval korábbi időkre helyezett – előtörténetét?

Csábító a feladat, hogy témánk kapcsán az itt szóban forgó iskola hazai eredőinek feltárására is kísérletet tegyünk. A lehatárolt feladat azonban elhárítja ezt a lehetőséget, bár néhány lényeges adalék per tangens-jelzése elkerülhetetlenné válik. A Gustaw Hugo tanításaiból fakadó, Friedrich Karl v. Savigny és mások által kimunkált iskola német földön a XIX. század első évtizedeiben bontakozott ki. Az iskola megalapítói a német romantikából és az idealista történetfilozófiából egyaránt merítettek, a jogfejlődés egyetemes törvényeit tagadták, és előtérbe állították a történeti fejlődés nemzeti sajátosságait, amit a „népszellemre” vezettek vissza. A történelem az egyedüli út,

„, hogy saját állapotunkról valódi ismereteket szerezzünk” – hirdeti ez a felfogás, amelyből nyilvánvaló, hogy az alapítók célja a historizmus és a jogtudomány összekapcsolása volt. Ezzel pedig a benne rejlő tudományos előrehaladás lehetőségeinek lezáródása is nyilvánvalóvá lett. A polgári átalakulás radikálisabb irányzatai éppen ezért óhatatlanul szembe kerültek a történeti jogi iskola korlátaival, a forradalmi eszmeáramlatok megalapítói pedig ab ovo aktív harcot hirdettek ellene.

A történeti jogi szemlélet a XIX. század első felében szinte a kontinens egész területén elterjedt. A konkrét történeti feltételek újabb tudománytörténeti eredményei ugyan érthetően kiemelik a német földön fakadó iskola hatásának vezető szerepét, de

az önállóan felszínre került történeti jogi tendenciák jelenlétét sem zárják ki. Klaus-Detlev Grothusen újabb kutatásait lehet talán e körben kiemelni, számunkra ennél is jelentősebb azonban a szomszédos, ún. kisenemzeti romantikához tapadó tendenciák megjelenése. Ezúton ugyanis Savignyvel és a magyar reformkorral közel egybeeső történeti jogi irányzatok keletkeztek, főként a cseh-szlovák és a lengyel jogi gondolkodásban. (Safařík, Ewers, Maciejowski) A történeti jogi irány szláv nacionalista tendenciái, a nemesi romantikus irány és a liberális elemekkel átszőtt különböző csoportok tehát egyidejűleg is feltűntek ebben a térségben. Különös színfoltja e tarkaságnak a liberális elemekből fakadó és forradalmi romantikus irányba haladó Le-

lewl, aki a korabeli lengyel jogi gondolkodásban mindvégig megőrizte a történeti jogi eszmékkel való kapcsolatot is. Az elnyomott, kismemzeti romantikával érintkező történeti jogi szemlélet kiemelkedő eszményévé lett a nemzeti függetlenség, amely a reakciós hatalmak uralma alól felszabadulni törekvő népek előrehaladásában elvitathatatlanul progresszív szerepet játszott. Így az „ősi szláv jog” misztikus idealizálói az egyértelműen haladásellenes eszméikkel jórészt elszigetelődtek az említett irányzatoktól.

Vázlat csupán e gondolatsor, mégis alkalmasnak tűnik azon, Arthur Baumgartenre utaló feltevés alátámasztására, hogy a konkrét történelmi feltételek között általában „haladásellenes-e a történeti jogi isko-

la”)? Vizsgált korszakunk legjobbjainak megszólaltatása elegendő bizonyítékot szolgáltathat arra, hogy e feltevés valóságos problémákat takar.

Mindenekelőtt utalni kell egy leegyszerűsíthető felfogásra – amely mindmáig él az idézett Concha-féle nézetek alapján –, nevezetesen, hogy gondolkodóink Wenzel Gusztáv előtt szinte nem is említik Savigny nevét, és a határozottan történeti jogi hitvallás alig mutatható ki szakirodalmunkban a XIX. század első felében. A magyar reformkor szellemi erjedésének vezető orgánumát, a Pesti Hírlapot kell ezért megszólaltatnunk. A forrongó közgondolkodásunk területén ugyancsak kompetensnek mondható Pulszky Ferenc írja a Pesti Hírlap 1843. augusztus 10-i 272. számában: „Vannak kik magukat a historiai

iskola követőinek nevezik... Szerintük a historia nem vezetője, hanem ura a törvényhozásnak, ők kételkednek a jelen törvényhozási képességen, s ugyanezért irtóznak az öröklött formák megváltoztatásától még akkor is, ha ezek a kor kívánatainak meg nem felelnek, s a nemzetet minden lépésében a kifejlődés felé megakasztják.” Majd alább így folytatja: „... azon még szorosabb kapcsolat, melly német szomszédaink közt és köztünk létezik..., átszivárogtatják az eszméket Németországból honunkba, sőt lehet állítani, hogy alig van nagyobb kérdés..., melly Németországban tudósok közt fejtegetve Magyarország közéletében befolyással ne bírna, s mintha a levegő is saturálva volna ezen eszmékkel.” Nyilvánvaló bizonyítéka ez annak,

hogy a kiéleződő eszmei küzdelem egyik döntő fókusza éppen az említett szemléletmód körül gyűrűzik. Vasvári Pál idézett *Középkor szelleme* c. írása pedig azt mondja, hogy „ha biztos előrehaladást akarunk... az anyagi és szellemi erőnek együtt kell lépnie. Különben csak egy lépés történhetik. A másik leszegzett láb gyökeret ver a földbe, s onnan többé ki nem mozdulhat”. A klerikális reakció súlyos csapásait elszenvedő Horárik János pedig még határozottabban fogalmaz: „Röviddel ezelőtt . . . a kultúra sugarai betörtek hozzánk is . . . De az új eszmének vannak régi ellenségei, a történelemben nagyranőtt szörnyetegek, akik a csiga haladását is nyaktörő rohanásnak bélyegzik.” Maga a költő Vörösmarty is kiábrándul a maga alkotta magyar mitológiá-

ból: „regényes, szép vadság ásít az ég felé”. Végezetül pedig joggal idézik e tárgyban Petőfit, aki „halottrablóknak” nevezte azokat, akik csak a múlttól dalolnak, babéraikon „penész és halotti szag”.

Nem egy, az institúciókat radikálisan megváltoztatni akaró gondolkodót szólaltathatnánk még meg a kétségtelenül jelenlévő történeti jogi szemlélettel szemben. Kézenfekvőnek tűnik a következtetés tehát, hogy a nemzeti függetlenség és az elodázhatatlan társadalmi átalakulás hívei aktív harcban voltak hazánkban is e felfogással. A konkrét körülmények összetettebb vizsgálata azonban azt mutatja, hogy nem ilyen egyértelműen jelentkezik a kérdés. Ugyanaz a Pesti Hírlap, amely két évvel korábban Pulszky Ferenc idevágó írását

hozta, 1845. január 12-i számában szükségesnek véli tisztázni a haladás fogalmát éppen az érintett levegőt is szaturáló eszmék irányában. „Mi a haladás? ... A szabadság okszerű használata, mely szerint egy nemzet a lefolyt századok örökét és szellemi szerzeményeit használva, azokat a maga korának körülményeihez és szükségseihez mérve tökéletesíti, változtatja és módosítja, ezt nevezzük haladásnak. A haladás nem egy és ugyanaz az újítással... A ki nem megy menettetik: nem a haladásnak jelszava.” A gondolat további precizírozása szerint pedig „a régit nem mellőzni, vagy lerontani, hanem *korunkhoz alkalmazni* a haladás feladata, és így mi haladni akarunk, a régit ismernünk és a jelent értenünk kell”. S hogy a korabeli politikai harc veze-

tő orgánuma nem vádolható következetlenséggel eme gondolatok terjesztéséért, idézni kell a haladást ugyancsak sajátos módon értelmező arisztokratát, Széchenyi Istvánt, aki társadalmi helyzetéből – és sok más konkrét történelmi körülmény által megkötve – végül is elvitathatatlanul bizonyított a haladás ügye mellett. A tőle még mindenkit meglepő kitörés az egyértelműen reakciós történeti nézőpont ellen korán, már a *Hitelben* olvasható: Lehetséges, „hogyan az előkor annyira megköthesse kezeinket, hogy mi élők ne javítsunk azon bajokon, amelyeket a koporsóba zártak nem látnak”? A háttérben nyilván a haladó liberális, nemesi haladásgondolat áll, amelyben a reformra helyeződött a súly és nem a meglévő intézmények gyökeres megszüntetésére.

Történelmi tény végül, hogy ezt a fajta felfogást a társadalmi haladásnak nálunk és még számos kis nemzetnél, az 1848-as forradalmak korával bezárólag, olyan társadalmi erők tették magukévá, amelyek cselekvését a függetlenségi harc, de még az ettől el nem szakítható társadalmi-politikai átalakulás sem nélkülözhetette. Nyilván ezt a felismerést fejezi ki a forradalom poétája *A nemzetgyűléshez* címzett írásával is. „Nem mondom én: a régi épületnek dobjátok félre minden követ – mondta Petőfi –, de nézzetek meg minden darabot, mit alapnak vesztek...” Az 1848-as forradalmak egy részének kompromisszumokból összeszőtt sajátos osztályszövetsége, illetve annak ösztönös felismerése áll e gondolattöredékek mögött. Az, amit a tudomány

olyképpen fejez ki: „A nemesi vezetésből következett, hogy az államra és jogra vonatkozó új gondolatokban nem annyira a követelmények újszerűségét és a régi . . . törvényekkel való szembenállást hangsúlyozták, hanem éppen . . . a réginek zökkenőmentes továbbfejlesztését.” S hogy ez Németországban és hazánkban – de tegyük hozzá még számos környező népnél is – esetenként egyfajta „polgári fejlődéssel ellentétes tartalmat” nyerhetett (Kulcsár Kálmán), magától értetődő. Realitáselemeit a nemzeti függetlenség ügyével összefonódó társadalmi átalakulásunk korszakában ennek ellenére sem tagadhatjuk meg. Ismét más kérdés, hogy e szemléletmód életteleenné merevedett alakjai később milyen mértékben váltak a társadalmi haladás akadályává.

FRANK IGNÁC
ÉLETMŰVE

A magyar reformkor, amelyben Frank Ignác alkotó életútját tulajdonképpen végigjárta, rendkívül el-
lentmondásos atmoszférát teremtett. Forradalmi helyzet érlelődött, és ennek hatása alól a tudomány sem vonhatta ki magát. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy Frank Ignác és a hozzá közelálló szemlélet hordozói messze távol álltak a gondolkodást forradalmasító törekvések bármelyikétől. Eme előrevetített megállapítás ellenére azt látjuk, hogy nemcsak a kegyeletes visszaemlékezések méltatják az életművet kiemelt jelzőkkel, hanem a magyar magánjogtörténet avatott képviselői is. Frank Ignác

az, aki „meghaladja e korban az ismeretközlő, egzegetáló kommentár jogtudományt”. Meghaladta – és ezt nyugodtan elfogadhatjuk – a korabeli feudális jellegű, európai viszonylatban is rendkívül hátramaradt hazai tudományosságot. A kor historiográfusa szerint viszont ez az életmű a „régí magánjogi irodalmunk klasszikus” – alkotása, amely úgyszólván feleslegessé teszi mindannak ismeretét és áttanulmányozását, amit előtte írtak (Eckhart). Az 1829-ben megjelent *Principia Iuris Civilis Hungarici* kapta közvetlenül e méltatást, de mindmáig az egész életműre értik, vallják vagy éppen tagadják gondolkozóink. Egyáltalán tehát a Frank-életmű megközelítési módjai is összetetten jelentkeznek.

Módfelett hézagos életrajzírói adatok állnak ma már csak rendelkezésünkre Frank Igánc feltétlenül kiemelkedő egyéniségének és életútjának megrajzolására. A módszeres történetkutatás szilárdabb bázisait csupán az 1936-os, Eckhart-féle egyetemtörténeti feldolgozás nyújtja, az akkor még látható eredeti forrásokat azonban ma már nem tudjuk revideálni. Az idevágó egyetemtörténeti iratok sajnálatos pusztulását jobbára tehát csak az életút utolsó akkordjaihoz tapadó újabb tényanyaggal tudtuk kiegészíteni. Ez a töredékes levéltári anyag, valamint a korabeli zurnalisztika azonban így is közelebb visz bennünket életművének jobb megértéséhez.

A szűkebb értelemben vett szellemi életút kezdeti szakaszán magára

vonja a figyelmet az a tény, hogy Frank egy vidéki kisváros, átlagot sem képviselő polgár családjából indult el (Nagykároly, 1788). Nemesi cím, rang és arisztokrata mecénások nélkül küzdötte fel magát e mélypontról az akadémiai levelező tagságig és az egyetem legmagasabb vezető tisztségviselőjének rangjáig. Rendkívüli szorgalom, kiemelkedő munkabírás, a germán, szláv és latin-román nyelvekben való jártasság vitte előre az önművelésnek azon a gyötrelmes útján, amely a kor minden szellemi nagyságának szinte fatális módon osztályrészül jutott. A helybeli piaristák gimnáziuma az egyház szolgálatára készítette elő, majd 1803-tól a rend kötelékébe lépve indította el azon az úton, amely már sok jobb sorsra érdemes tehet-

ségnek jutott előtte is. A nyugtalan vándorlás a rendi növendék-évekkel kezdődött, majd a két évig folytatott selmeci gimnáziumi tanárkodás után az 1809–10-es években már Vácott találjuk. Bölcsészeti tudományokat hallgat és 1810. augusztus 26-án a pesti egyetemen doktorrá avatják. A kielégítetlen tudásszomj újabb választút elé állítja, melynek csupán eredményét látjuk, midőn a rend kötelékéből kilépve, 1811-től megkezdte jogi tanulmányait a II. Ratio educationis által tespedésre kárhoztatott egyetem falai közt. Pauler nyomán sejtjük csupán, hogy nem sok öröme telhetett abban az alig 23 éves fiatalembernek. Talán a napóleoni háborúk konjunktúrát hozó évei is hatottak a gyakorlatiasabb jogi pálya keresésére. Mire azonban diplomáját,

majd az ügyvédi oklevelet megszerzi, már a dekonjunktúra nehéz évei kezdődtek. Jurátusok, jószágkormányzók, főúri írnokok és magánnevelők lehettek legjobb esetben a kor diplomát szerzett emberei. A tehetősebb családok fiai pedig külföldet látni mentek. A fiatal Frank számára az önművelésben elért gazdagodás nyitott új lehetőséget, midőn a kassai jogakadémia pályázati concursusán 1819-ben kitűnő eredményt ért el. Ettől az időtől kezdve hamarosan találkozunk azokkal az eredményekkel, amelyek a Frank-életmű pilléreit jelentik. Egyben megoldódik az a rejtély, amely a szokatlanul hosszúra nyúlt jogi tanulmányok, illetve az azt követő évek hézagos ismereteit kiegészíthetik.

A kassai jogakadémián eltöltött években születtek meg Frank első alkotásai. Ez az általánosan elterjedt felfogás azonban helyesbítésre szorul. Közismerten a Kassán kiadott *Specimen elaborandarum iuris civilis Hungarici* c. műhöz kapcsolják a szóban forgó életmű kezdetét. Az 1823-ban megjelent alkotásnak azonban előzményei vannak. Az első megfogalmazás már a sikeres pályázat után egy évvel, 1820-ban elkészült. Az eredetileg magyar magán- és büntetőjog tanárává kinevezett Frank tanító kézikönyve ez, amely hasonló célt szolgált „magyar büntetőjogtani” kéziratával. Az elavult kézikönyvek tudománytalanságát konzerváló cenzúrával azonban csak az 1823-ban kiadott *Specimen* születése idején találkozott. Eckhart tudni véli – a Frank-

hagyatékból az Egyetemi Könyvtárban található, szerzői bejegyzéseket tartalmazó kötetből – a konkrét cenzori törléseket is, amelyek főként a legrégebb törvényeink hiteléhez tapadó illúziókat kezdték volna lerombolni. Hozzá kell tenni, hogy ha csak ezek képezik a cenzorok óvatoskodó beavatkozásait, úgy Frank szemléletében e korban nem kell a kor tudományossága elleni lázadást feltételeznünk. Ennél fontosabb azonban az a tény, hogy a szóban forgó műnek sem a *Praeloquita juris civilis hungarici* c. bevezetőjében, sem a *De fontibus juris Hungarici* c. összetevőjében nem található a Horvát István-féle romantikus látásmód. A „Sciende de singulis decretis” cím alatt és azt követően, századonként elkülönített törvényelemzésében pedig a magyar jog ko-

rai forrásaihoz tapadó hiedelmek egész sorát háritja el. Ki kell ezúttal emelni azt is, hogy ebben az elemzésben Frank az első, aki korunkat is megszegyenítő módon egészen a saját koráig kíserte végig a jogforrások kritikai vizsgálatát.

A mű egészében a magyar magánjog tanulmányozását célzó bevezetésnek készült, amely Frank módszeres történetkutató, eredeti forráselemző munkásságának kibontakozott voltát és nem kezdetét jelenti. Elsőként a Frank-tanítvány, Pauler hívja fel a figyelmet erre, midőn jelzi, hogy a *Specimen* 1820-as kéziratot változata, csakúgy, mint a kiadást nyert kötet két különböző összetevőből áll. Ez utóbbiban látható a *De donatione Regia* terjedelmes szövege, amely eredetileg 1815-ben készült. Aligha lesz

valaha is bizonyítható az, hogy – az egyébként is korábbi szellemi tartalékaiból merítő Frank – az 1820-as években, Savigny *Von Beruf*-jét már ismerte volna. Inkább valószínű az, hogy még hosszú ideig közvetlen benyomásokat sem szerzett a német talajon felvirágzó iskola grundolótól. Ennek ellenére nyilvánvaló az, hogy a *De jure possessionario*, vagy a *Membrum II.* alatt tömören kifejtett, „ex autonomia populi” eredeztetett *consuetudo juris privati* a történeti jogi szemlélet egyik hazai megjelenési formájának hordozója. A későbbi, de a *Speciment* valójában továbbfejlesztő *Principia Juris Civilis Hungarici*-ben teljesedett ki az oknyomozó történeti látásmód, melynek szerves következménye az a definíció, hogy a „törvényes szokás a nemzet akaraty-

tyából” ered. A kiteljesedő életmű azonban csak a történelmi úton kifejlett tények kiigazítását, a téves nézetektől megtisztított valóságot keresi. Az *Ősiség és elévülés*-ben néven nevezett „szükséges javítás” itt még egyáltalán nem érzékelhető. A „nemzeti érzéseket kímélve és méltányolva” elv – miként az említett utolsó írásában kifejezte – érezhető azonban a tények tudományos kiigazításában. Ez a történelmi szerepe és hivatása, de mindent egészen a forradalom bekövetkeztéig csak a tudomány nyelvén, a forráskritika egyre szigorúbb szabályainak megfelelően adja értésünkre. Más kérdés, hogy a „szükséges javítás” megvallott eszméje akkor sem több ennél, amikor a forradalom maga szolgáltatott neki új, eddig nem látható történelmi tényeket. Hogy

azonban a kitűzött céltől messze el ne kanyarodjunk, vissza kell térni magához az életpályához, amely időközben sorsdöntően megváltoztatta a kibontakozó életmű egész történelmi szerepét.

Az idegen uralom alatt álló, szellemileg elmaradott Magyarországon a XVIII–XIX. században sok, jobb sorsra érdemes gondolkodónk súlyyedt el – vagy legjobb esetben provincializálódott – a szétszórt királyi és felekezeti jogakadémiákon, líceumokon. Még nagyobb lehet azoknak a köre, akik felébredt tehetségük ellenére ide sem juthattak el. Frank szerencsés kivételnek mondhatta magát, midőn az alig négy évi jogakadémiai szolgálat után, 1827-ben a pesti egyetem magánjogi tanszékére nyert kinevezést. A nagy tekintélyű Kelemen

Imre örökébe kellett lépnie olyan előzmények után, amikor a haladó gondolattól rettegő udvari politika e tanszéket is hosszú ideig betöltetlenül hagyta. Aligha remélte Frank 1827-ben a király kinevezését, hiszen a kar elsőszámú jelöltje Szlemenics Pál volt, aki akkor már irodalmi munkásságáról is ismert volt. Szlemenicsnek a hajdan Kelemenhez fűződő szoros szellemi kapcsolata is esélytelenné tehetette Frank Ignác második helyezését. Ráadásul a hosszú utat megjáró kinevezési procedúra összes állomásain (helytartótanács, udvari kancellária, államtanács) megerősítést és támogatást nyert a kar eredeti felterjesztése.

Eckhart sem tudta megállapítani, hogy a Staatsrat királyi rezolúciót előkészítő iratán milyen okok által

vezéreltetve húzta ki az uralkodó (Ferenc császár) személyesen Szlemenics nevét, ami által Frank kinevezését hagyta helyben. Szlemenics személyében rejlő negatívumra az sem nyújt bizonyítékot, hogy az ugyancsak üres hazai büntetőjogi tanszékre sem kaphatott helyet, amely munkásságához akkor már nyilván közelebb állt. Frank személyében vagy éppen jobb nevű patronálásában kell tehát az okokat keresnünk. A piarista rendből való kilépés, az életút keresését jelző évek, valamint az első kiadott mű kitapintható cenzúrázása itt sem mondható kedvező ómennek. Frank azonban – amint az előzőekben is jeleztük – idegrendszeri felörlő türelemmel és önmegtartóztatással tudta elviselni az életpályát befolyásoló nehézsége-

ket. Formai lázadást sem jelentett – ha egyáltalán igaz –, hogy a cenzúra által töröltekre utaló megjegyzéseket a historiográfiának szánta. Szerzetesi alázattal párosuló önfegyelmének még számos jelét adta életében, de a nyitott kérdésre mégsem ez ad választ. A döntő – az e korban nagyon is tudatos ajánlásoknál – az időszerű társadalmi, jogalkotási kérdésekre adott válaszban kereshető. Erre a kérdésre pedig Frank Ignác már az 1823-as művével – Szabó Imre szavaival élve – „a múlt magyar magánjogának kutatásába merüléssel adott elutasító választ”. A történelmi szemlélet áttörhetetlennek tűnő konzervativizmusa lehetett csak az az ok, amely Frank mellett hatásosabban bizonyított. Ezt a feltevést igazolja az az immár tudománytörténeti tény,

hogy az 1829-ben Pesten napvilágra került *Principia Juris Civilis Hungarici*-ben és a később megjelent magyar nyelvű változatokban is kimutathatók az elejtett gondolatföredékek, amelyek eredetileg a *Specimen*ben, még korábban, a fiatalalkori alkotások egyikének tekintett észjogtani vázlatban a bölcseleti irányhoz való kapcsolódást jelentették.

Egy feltevést azonban érdemes még mindehhez hozzáfűzni. A magyar nyelv jogaiba történő visszaahelyezésének egyre élesedő korszaka ez, midőn – az egyébként sokkal termékenyebbnek tűnő – de jóval lazább anyagból építő Szlemenics – a nyelv kérdésében kelleténél előbb tette meg az első lépéseket, midőn az 1819-ben megjelent első latin nyelvű

magánjogát 1823-ban már magyar nyelven kiadta.

Hasonlóan nem lehetett ügyének előmozdítója az sem, hogy a még korábbi keletű *Elementa juris civilis Hungarici* c. művében (1817) Montesquieu, Baccaria és más haladó gondolkodók iránti rokonszenvet hirdetett.

Teljes szellemi harmóniát, határtalan alkotási vágyat hozott Frank számára viszont az egyetemi tanári kinevezés, s amit a hivatalos tudományosság elvárhat tőle, azt az *életművet* önmagában is kifejező 1829-es alkotásban két év alatt napvilágra hozza. Világos rendszert, módszeres és minden eddigit felülmúló forráskritikai alapot teremt a magyar magánjog megismerésének, sehol nem hagyva helyt a régi tekintélyek által alkotott

balítéleteknek. *A korabeli jogirodal-
munk klasszikus alkotásának tekint-
hetjük*, „amely ha a régi magánjogról
tájékozódni akarunk, úgyszólván fe-
leslegessé teszi mindannak ismeretét
és áttanulmányozását, amit előtte ír-
tak”. Ha egy kis túlzás van is ebben
az Eckharttól származó megállapítás-
ban, elmondhatjuk, hogy a részletku-
tatásokat kivéve a hazai jogtörténé-
szek kézikönyvirodalma bőven élt is
ezzel a lehetőséggel a polgári kor vé-
géig.

Az életművet kifejezésre juttató
mű lett „a feudális magyar jog utolsó
hiteles feldolgozása” kifejezetten az-
zal a céllal, hogy „a magyar magánjog
belsejében váljék korszerűvé, és ne
gyökeres úton” (Nizsalovszky End-
re). Hogy nála ez a társadalom forra-
dalmi átalakításának tagadása, az ma-

gától értetődő. Ezen a megállapításon a magyar jogtudomány polgáriasodását akadályozó latinnyelvűségnek ön-maga által történt leküzdése, tehát az életmű, időben 1845–46-ra tehető szakasza sem változtatott. Erről vall a *Principia* első részét magábafoglaló *Osztó igazság...* c. mű, amely még 1845-ben napvilágot látott. Az 1844: 2. tc. nyomán kiadott kormányszéki rendeletek nyomán – az anyanyelvű oktatás ügyének nagy szolgálatot téve – született meg az 1846-ban kiadásra került második rész, címe után mind-máig *Közigazság törvénye Magyar-honban* címen ismert alkotás. Témánk szempontjából már az *Osztó igazság* bevezető fejtegetéseiben fel kell figyelniünk egy Franknál korábban szokatlan hitvallásra. „Az újítók úgy is nagy számmal vannak – mond-

ja a szerző – én beérem a régivel, és annál maradtam.” Félreérthetetlenül kifejezésre jut ebben egy határozott, konzervatív álláspont, és mégsem annak közfelfogásában akkor ismert válfajáról van szó. Ugyanott később a tudomány oldaláról nézve precizizálta ezt az alapállást: „A tellyesebb tudomány pedig meg nem elégszik a jelenben élő törvény ismeretével; hanem annak eredetét vizsgálván a múltra is visszatekint, és nem különben a jövőre – hangzik az anyanyelven még botladozó érv – kimutatván a hiányokat a szükséges változásokat”.

Ez maga a tudományosan is megalapozottnak tekintett történeti jogi szemlélet, amely mint látjuk, nem az osztályérdekeken nyugvó meztelen konzervativizmus. A történeti jogi jel-

lemvonás kidomborítására utal végül – anélkül, hogy azt néven nevezné – a *Közigazság törvénye* címen kiadott második rész „Vég és Védszó”-ja. „A nemzetnek mostani állapotját leginkább a lefolyt századok történeteiből . . . érthetjük” – írja itt Frank Ignác. Majd néhány gondolattal később ismét a maga alkotta tudományos rendszerbe húzódik vissza a lazábban kötött gondolatból, de annál határozottabban vallja történelmi szerepét: „A tudomány feladása immár nem újat alkotni, hanem a készet kimutatni; a hol pedig választani kell, az összes okok súlya szerint, és a nemzeti sajátságok megóvásával eljárni.” Teljesen nyilvánvaló, hogy ez a kiemelkedő gondolatsor egészében azt bizonyítja, Frank 1829-től 1845-ig tartó életútján *kifejlesztette a*

„szükséges változások” lehetőségének történeti jogi rendszerét, melynek történelmi realitásában, alkalmazhatóságában tudományos értelemben csak néhányadmagával hitt, de a reformokra, elkerülhetetlen változások megtételére hajlamos nemesi rétegek körében talán nem is jelentéktelen számú követőkre számíthatott. Íme így válik érthetővé az a Paulertől származó, rendkívül fontos megállapítás, amelyre mindeddig senki nem figyelt fel, pedig Frank Ignác 1848–49-es szerepének lényegét fejezi ki.

Az életmű utolsó összetevőjéről van szó, mely az *Ősiség és elévülés* címmel ismeretes *akadémiai székfoglaló értekezése* Franknak. Pauler tüzetesen foglalkozott az 1848. szeptember 11-én tartott akadémiai fellé-

péssel, és mindmáig elfogadható ítéletet alkotva mondja, hogy a mű alkotója a forradalom kellős közepén is következetes maradt eszméihez, nevezetesen az ősiség szabatos jogászi precizitással feltárt mibenlétének feltárása után „nem annyira megszüntetését, mint a célszerű korlátozást” vélte szükségesnek. Helyes jogászi megkülönböztetéssel – mondja az újabb felfogás – „elválasztotta a dologi hatályú csoporttól az ősiséggel összefüggő öröklési szabálycsoportot”. Már nem azon van a hangsúly, hogy ez a jogászi precizírozottság a „történt dolgok” meg nem szüntethetőségére hivatkozik, hanem egészében az a tény, hogy a megoldásban e téren csakúgy, mint a sorsdöntővé lett összes jogi problémák rendezésében az az immár tekintély rangjára

emelkedett, tudományos rendszerével részt kér magának.

Alább látni fogjuk, hogy közéleti szerepét tekintve sem szigetelődött el a szabadságharc utolsó hónapjában oly mértékben, mint azok, akiket az adott kor közfelfogása általában konzervatívoknak, pecsovicsoknak, közelebbről az egyetem tanárait tekintve obscurusoknak titulált. Nem véletlen, és hitelt érdemlően mondja tehát Pauler, hogy a székfoglaló ülés befejező akkordjaiként Frank Ignác *„meleg szavakkal ajánlá buzgó közremunkálását a tudományok és a haza közös ügyeinek előmozdítására”*. Íme itt állunk a valóban impozánsan felívelő életmű tetőfokán, melyre ugyan a nemzet feje felett sűrűsödő viharban alig hallgatott már valaki azok közül, akik az átalakulás konkrét

megvalósításán dolgoztak. Amit kínál, nem más, mint a megkésett polgári átalakulások kompromisszuma, amely nyomorultsága ellenére is jogászi mestermű, és a népek egész sorának végül is keserűen valós történelmi örökségként jutott osztályrészül.

A felkínált aktív cselekvéshez kapcsolódva még egy mozzanatra érdemes felfigyelni. „Igaz-e, hogy az ősiséget egészen megszüntetni kívánjuk? Világos, hogy nem” – érvel a szerző határozottan. Majd egy impozáns történeti – ha úgy tetszik komparatív – körkép megalkotása után ismét a valóság talajára állt: „... ha valahol, bizonyára itt szükséges a javítás ... [de] a panasz az elévülés körül forog.” Nem tehát az ősiséget a „törvénykönyvből kiirtani ... eltö-

rölni, hanem a bajokat orvosolni”. A megoldás mikéntje következik itt, amely – jellemzően a Frank-féle logikára – egy gondolattal előbb már történeti jogi képletbe merevedett, és így hangzik: „... az elévülést [kell] maga épségébe visszaállítani.” Ez az a jogászi rabulisztika, amelynek a jogászi szépségére 1848 már nem tudott figyelni, jelesül a magyar forradalom pedig éppen átlépni kényszerül rövidesen azt a Rubikont, amely után ennek többé szükségét sem érezhette. A hazai és nemzetközi reakció csapásai ellen védekező nemzet forradalma azonban annyi megsebzett, jobb sorsra érdemes fiával együtt maga után vonszolta a maga módján visszafelé tekintő, de a nemzet nagy történelmi vajúdasától elszakadni nem tudó gondolkodót is.

E gondolat igazolása érdekében vissza kell térni Frank Ignác közéleti szerepének alakulásához az egyetemi katedra megszerzésétől a forradalom koráig.

Utaltunk már arra, hogy a történeti jogi talajon épült szellemi magaslaton a korabeli tudományosság képviselői közt egyedül állt Frank. Az is világos ebből, hogy a forradalom örökségének végrehajtása idején egy Wenzel Gusztáv vagy más, tovább szélesíthette a cselekvés körét, amely történeti jogi alapállásból nyújtott némi lehetőséget a feudálkapitalista rend kiépítésére, de ez az iskola – ha egyáltalán hazánkban annak tekinthető – előbbre lépését már nem jelenthette. Erről a magaslatról már csak visszafelé vezetett az út még a neoabszolutizmus elleni, történeti jo-

gi ihletésű egyetemi mozgalmakban is. Még a látszólagos eredményeknek is tudománytalan romantika lett a kísérő zenéje, ami persze nem zárja ki a szükségét annak, hogy e tendenciák lassan enerválódó hullámvonalaival a későbbiekben is számoljunk. A Frank-életmű szerepének megítélésétől azonban ez már távol esik. Nem így tekinthető viszont azoknak a szellemi útítársaknak a sorsa, akik közel azonos úton és időben is parallel tűntek fel a magyar tudományos életben.

A módszeres historiográfia a történeti jogi iskola hazai jelenlétét a vizsgált korban szélesebb összetevőkkel ábrázolta. E körben szerepel Frank Ignác, Szlemenics Pál, Wenzel Gusztáv és a Tudományos Akadémia alapítói közt található gróf Cziráky Antal, illetve az állami tisztségek

egész sorát betöltő Bartal György. Már e kutatások jelezték azonban, hogy az utóbbiak, egyértelműen a politikai reakció táborához tartoztak. Ezt a helyes elhatárolást az sem csökkentheti, hogy Pauler emlékbeszédében pl. Czirákyt határozottan a történeti jogi irány követőjének tekintette. A tudományos alapon álló *Adalékok*-ban ugyanis pontosította ezt a megállapítást olyképpen, hogy Cziráky neveltetése, világnézete és „összes meggyőződésénél fogva a conservatív elvek híve” volt. Az osztályhelyzete alapján is determinált gondolkodású Cziráky Antal munkáiban tudományos alapra helyezett ismereteket nem is találunk, az ugyancsak nemesi családból származó Bartal pedig már egy jóval termékenyebb képviselője a történeti magyar jog iránti rajongás-

nak. Így az ősi alkotmány konzervatív nemesi szemlélete hatja át Bartal Gy. kommentárjait, amely Cziráky-nál a konzervatív látásmód mítoszt teremtő nacionalizmusához vezetett. Idevágó szaporán megjelenő írásai jórészt a Frank halálát követő időkben jelentek meg, de a Frank-életművet soha meg sem közelítették. Bartalnak legjobb esetben ahhoz az 1850-es években feltűnő, alapjaiban eltorzult történeti jogi áramlathoz van köze, amelynek még egy Wenzel Gusztáv sem volt képest tudományos reputációt kivívni. Ugyancsak kikapcsolandók a körből a magyar jog történeti fejlődése iránt érdeklődő, korukban neves jogírók, mint Kövy Sándor, Markovics János, Georch Illés és mások. Az említettek mindegyike hagyott maga után egy-egy

vaskos, történeti szemlélettel írt művet és számos, nem eléggé megalapozott ítéletet. Ezek tehát jobbra ügghatottak a történeti jogi irány igazi képviselőire, hogy a forráskritika létjogosultságát sokszorosán igazolták. A pozsonyi jogakadémián tanító Szlemenics, illetve a pesti egyetemen működő Kelemen Imre utolsó nagy alkotása azonban már az új irány keletkezését jelezték.

Kelemen már konzekvensebb volt a forráskritikában és gazdagon merített Pray György és Kovachich Márton munkásságából, felvéve a harcot a megcsontosodott téveszmékkal. A Kövy elleni fellépése hangos irodalmi polémiához is vezetett, és már ebben feltűnt a tanítvány, Szlemenics Pál. A később ugyancsak nemesi rangra érdemesült Szlemenics már

számos történeti alapra fektetett magán- és büntetőjogi munkát alkotott, első latin nyelvű alapozó művei után pedig röviddel fellépett a már említett első magyar nyelvű kézikönyv kiadásával (1823). A születő magyar jogi nyelv érdekében tett erőfeszítése mellett azonban a konkrét történeti tárgyú alkotások nála nem eléggé szilárd kötőanyaggal épültek. Pauler is úgy látta, hogy inkább csak összehordta és összeállította a feltárt történeti anyagot, és kevésbé fordított figyelmet az institutiókra. A romantikus nemesi nacionalizmustól pedig soha nem tudta magát távortartani. Nyilvánvaló tehát, hogy módszertanilag nála soha nem vált tudatossá a történeti jogi irányhoz való tartozás.

FRANK
KÖZÉLETI SZEREPE

A Habsburg udvari reakció irányította osztatlanul azt a kultúrpolitikát, amely egyetemünket hosszantartó hanyatlásba taszította a XIX. század első felében. Így a hatalom birtokosai elsők között találták szembe magukat a haladást kereső egyetemi mozgalmakkal, amelyeknek eltiprására minden eszközt fel is használtak a Deutscher Bund keretei között. Az egyébként is szegényesen ellátott pesti magyar egyetem a Frank Ignác kinevezése előtti években már bőséges ízeltöt kapott e politika gyümölcseiből. Idegenből, a kormányzások útján irányított egyetem élén kinevezett egyetemi elnökök és karigazgatók áll-

tak, a választott tisztségviselők és testületek szerepe pedig lassan minimálisra süllyedt. 1816-tól, illetve gyakorlatilag 1818/19-től a „conformetur” elve alapján kivitték, hogy többé a karok dékáni tiszteit se tölthessék be a testületek tagjai. A bécsi és prágai mintához igazodva a bekebelezett doktorok – „doktores gremiales” – valójában az udvar számára megbízhatóbb külső emberek nyertek megbízást a karok vezetésére. A hatályosnak tekintett tanszabályzat ellenére számos tanszak képviselő nélkül maradt. A kormányzat a megüresedett helyeket gyakran csak évek múltával volt hajlandó betölteni.

A közvetlen felügyeletet ellátó helytartótanácsból semmi változás nem volt remélhető, miután e politika nagyhatalmú irányítói az államta-

nácsban ültek. Ilyen körülmények közt került Frank egy szinte példa nélkül álló helyzetbe, midőn alig 41 éves fővel – három évvel kinevezése után – a kar seniora lett, ami által az egyetemi tanács tagja. Itt szövődött a konzervatív gondolkodású gróf Cziráky Antallal, az egyetem 1828-tól kinevezett elnökével az a barátság, melynek sok szerepe lett az életút egészének alakulásában. Az országbíróból lett egyetemi elnök kiterjedt kapcsolatokkal és személyesen az uralkodónál is érvényesíthető befolyással rendelkezett. Az egyetemi ügyekben viszont annál nagyobb szüksége volt Frank Ignác szakértő támogatására. A jogi karigazgatót, Markovics Jánost a közéleti tevékenység foglalta el, így az érdemi ügyek gyakorlati vitele az 1832-ben

helyettesítésével is megbízott Frank Ignác feladata lett. Csak az évtizedekig tartó szoros szellemi kapcsolatból lehet arra következtetni, hogy az elnöki tisztet elfoglaló Cziráky 1829-ben személyesen a királynak benyújtott reformmemorandumához is köze lehetett Franknak. A diplomatika, címertan és az önálló stúdiumként először igényelt nemzeti jogtörténet bevezetésének gondolatában aligha volt eltérés közöttük. Cziráky maga is képzett jogász volt, aki a történeti alapon kifejtett jogrend fennmaradásának meggyőződéses híveként ismeretes. Konzervativizmusa ezért is osztatlan bizalmat kínált Frank felé.

Közös fellépésükre rövidesen sor is került, midőn 1831-től az orvosi és jogi kar kezdeményezésére ismét napirendre tűzték a külső tagok dékán-

ná választásának felszámolását. A Staatsrat hangadói most is görcsösen ragaszkodtak az 1816-os határozatok fenntartásához. Ferenc császárral is el tudták fogadtatni nézetüket, de az erők már jelentősen polarizálódtak. Cziráky a helytartótanácsnál, sőt a Staatsrat néhány tagjánál is a konzervatív szellemű karok iránti bizalmat tudott elérni. Ferenc császár halálát követően pedig Frank éles elmével szerkesztett érveit felhasználva 1835-ben sikerre vitte a karok törekvését. Ferdinánd császár 1835. dec. 15-i elhatározása tehát a kormányzat bizalmának helyreállítását jelenti a karok iránt. Vele egyidejűleg folyt az időközben elhalt karigazgató helyének betöltése. Cziráky egymás után tett két felterjesztésében is szerepelt Frank Ignác neve. A válsággal küzdő

kormányzat bizalmát azonban tovább szélesíteni egyelőre nem lehetett. Uzovics János volt megyei adminisztrátor kapta meg tehát a megbízást, valójában azonban előtte és alatta egyaránt az egyetem elnökének teljes bizalmát élvező helyettes karigazgató tevékenysége dominált. Az ellenőrzés szerepét betöltő bécsi egyetem, ill. a kormányzat felé pedig újabb bizonyosságot tett Frank a magyar nyelvet sem ismerő Henfner kinevezésének kezdeményezésével. A kar feltöltését célzó lépések ilyen módon Cziráky és Frank szövetségét segítették. Az egyetem ezáltal „a tudományok Spártája lett”, amely „az ifjakat már a tudomány küszöbén... visszatartja azoktól a szerencsétlen elméletektől, melyek a vallásnak, a

törvényes főhatalomnak” (stb.) el-
lenségei (Cziráky).

Az újabb historiográfiai kutatások szerint is a fontolva haladó Frank Ignác számára minden bizonnyal fontos volt e bizalom és azzal alapjaiban azonosítani is tudta magát. A kibontakozó politikai harctól és az egyetem falait is átlépő szellemi erjedéstől mindenesetre távoltage magát, miután a fennálló jogrend konzerválását hirdető egyetem belső rendjének és nyugalmanak megőrzése hivatalból feladata volt. Az ő kezén mentek át az egymást követően kiadott helytartótanácsi figyelmeztetések és az ellenőrzés mindenoldalú kiterjesztését követelő elnöki utasítások. Akkor sem lázadt fel, amikor ezek a rendelkezések szinte már megalázó módozatokat követeltek

meg a helyettes karigazgatótól tanártársaival és hallgatóival szemben, de nincs adat arra sem, hogy a katedrát a nyílt politikai állásfoglalás eszközevé tette volna. Annál gyakrabban jelentkeznek a tudományos meggyőződés falai közé visszahúzódva az olyan állásfoglalásai, amelyek az idők változását hordják magukon. Az egyetemi nyomda helytartótanácsához benyújtott panaszával foglalkozik pl. hivatalból, és öntudatosan vallja, hogy az előírt tankönyvek mind korszerűtlenek. Az egységesen előírt tananyaghasználatot bizalmatlanságnak bélyegzi a tanárokkal szemben – akik szerinte – az „őrült vakmerőségre” nem vetemednek, már csak azért sem, mert minden tudománynak az igazság a célja. Az elenyészett források egykori megszólaltatása alapján

ismerjük, hogy Frank idevágó állásfoglalásai az ítélőképesség fejlesztését, a hasznos jogtudós nevelését állították előtérbe. Hangosan kikelt az „uniformizált tévedések tanai” ellen, amelyek annál nagyobb kárt tesznek, minél egyformábban tanítják őket. Témánk kapcsán egyik fontos konzekvenciaként mondhatjuk, hogy talán itt ébred először Frank a porosz-német talajon kifejlődő *Lehrfreiheit* (a tanszabadság) gondolatára. Ezt támasztja alá az egyik ugyanazon időben kelt (1835) véleménye a Haimberger-féle római jogi tankönyvről. Ebben már azzal érvelt, hogy a német egyetemeknek megvan az az előnye, hogy a hallgató nemcsak több egyetem, hanem a különböző irányokat képviselő tanárok között is válogathat. Később, az *Osztó igazságban* tū-

nik fel e gondolat a hazai protestáns iskoláztatásra utalva. Hogy mégsem a polgári értelemben vett tanszabadságról van szó ekkor még, arról részlegesen az 1845-ös, illetve az 1848-ban Eötvöshöz címzett törvénykari reformterve ad bizonyóságot.

Frank életútjának jelentős mozzanatai tapadnak a magyar nyelvű jogi gondolkodás térhódításához. Ebben is módfelett ellentmondásos utat tett meg, miközben a nemzeti nyelv ügyében vállalt áldozatos munkára, pozitív állásfoglalásra, de az előrehaladást gátló nyelvi konzervativizmusra is példát szolgáltatott. 1841-ben hivatalos minőségben készítette a helytartótanácsához küldendő véleményes jelentést, amelyben – Eckhart közlése szerint – saját erőfeszítéseit is felajánlotta. A lehetőségeket

keresve sorra vette az alkalmazott tudományágakat, de jelezte a felmerülő nehézségeket is. Az ifjak nyelvújító törekvéseit (a jogtudomány keretén belül) szenvedélyesen ostorozta, sőt filológiai precízséggel helyreigazítani is megkísérelte azokat. Ugyanakkor saját területén a magyar nyelv alkalmazásba vételével bevárta egészen az 1844: 2. tc. alapján kiadott rendeletet. A megoldásban maga is botladozott, de mire a kar belső szolgálati nyelve is magyarra változott (1845), már hallgatói kezébe adja az *Osztó igazság*... első kötetét. A röviddel utána megjelenő második résszel most már a teljes életmű, vagy legalábbis annak összefoglaló kézikönyve volt magyar nyelven elérhető mindenki számára. Nehézkes, a régi formákhoz görcsösen ragaszkodó nyelv-

vezete azonban nem segíthette elő a mű megismerését. Mindezt a kor sem róttta fel neki, mégis nyilvánvaló volt, hogy e téren is egy beidegzett konzervativizmus érvényesült Frank szemléletében. Meggyőződéssel vallotta ugyanis, hogy a régi magyar jogi nyelv minden fogalom és intézmény kifejezésére alkalmat ad, csak azt fel kell kutatni.

Végül alig van hitelt érdemlő adat arra, hogy miképpen reagált Frank Ignác azokra az ifjúsági mozgalmakra és szervezkedésekre, amelyek a pesti egyetemen eltöltött évtizedeit végigkísérték. Pedig főként a jogászok az akadémiákon és a pesti egyetemen is – Vahot Imre találó kifejezésével élve – „a politizálás édes mérgét nagy mohósággal kezdték élvezgetni”, és e mozgalmak előzményei jóval a forra-

dalom előtti évtizedekbe visszanyúltak (Bodolay Géza). Sőt, Frank közéleti szerepének kibontakozása idején már a kormányzat nyílt harcban állt e mozgalmakkal, 1836–37-ben pedig egymást követték a szigorú helytartótanácsi rendeletek a tanulóifjúság mindenfajta egyesületének betiltásáról. A pozsonyi országgyűlési ifjak bebörtönzésével egyidejűleg országosan fel is akarták számolni a tanulóifjúság körében keletkezett mozgalmakat. A kormányzat jól látta ugyanis, hogy a társaságokban kifejlődő demokratizmus és a szabad gondolkodás veszélyes következményekkel jár a fennálló rendre. Valóban, a társaságok nyelvművelő és közéleti demokratizmusra előkészítő jellege szembetűnően jelentkezett a reformkor évtizedeiben. „Mintegy respub-

licát képeztek” a tanintézetek falain belül (Haan L.) és az önképzés olyan irányát teremtették meg, amit a konzervatív szellemű intézetek nem nyújthattak.

Betiltásuk csak olaj lehetett a tűzre, amit bizonyít a társaságok gyors újjáéledése. Így az 1845. ápr. 22-i kancellári parancs szerint „Ő cs. k. Felsege legfelsőbb tudomására jutván, hogy a . . . tanuló ifjúság közt [ismét] társaságok léteznek.” Ezért a helytartótanács nem késlekedik, hogy az érintettek sorában a pesti egyetemet is nyomatékosan felhívja a netán létező társulatok mielőbbi felszámolására. Az ennek nyomán keletkező helytartótanácsi előterjesztésből ismerjük, hogy e kötelezettség „felelés terhe alatt . . . a netalán keletkezett társulatok mielőbbi bejelen-

tését” is magába foglalta. Az eredményt összegezõ jelentésbõl azonban kitûnik, hogy az egyetemi tanács 1845. évi jelentése semminemû társulat és politikai tárgyú szavallatról nem tud. Széltében ismert volt pedig, hogy az egyetem hallgatói Kossuth tudósításait olvasó gyülekezetekben töltik idejüket.

A megyék országos méretû tiltakozó mozgalmát váltotta ki az 1845-ös betiltás, ami feltehetően az egyetem állásfoglalását is befolyásolhatta. Az egyetemi társulatok ugyanis éppen 1844-ben olvadtak össze az Egyetemi Magyar Társulatba. A szervezeti élet ekkor öltött jelentõs méreteket, miután egy önálló lap indításával is kísérleteztek. A társulat nyilvános mûködésének lehetőségét is keresték, és ezért arra alkalmas tanárelnököt ke-

restek. A szervezet már több kart átfogó mozgalommá terebélyesedett, és a jogakadémiák felé is kapcsolatokat kívánt kiépíteni. Az ügy érdekében a nádor pártfogását is keresték és csak az innen 1845-ben érkező elmarasztalás oszlatta szét az illúziókat. Valójában ekkor sem szűnt meg a társaság, hanem ún. „magánykör” alakjában élt tovább. Ennek bizonyítására utalhatunk a társaság néhány levelére: „Az eszme szüntelenül szemünk előtt tartása edzheté meg keblünket, hogy lelkesülve hallgatánk a részvétlenség fagylaló szavát, s mosolyogva fogadtuk a gúny, s rágalom mérges szívvérző nyilait.” Másutt: „Önkényt lemondánk az egyetemi magyar társulat címéről; de azonnal újabb magány körbe alakulva kettőzött erővel iparkodtunk megközelíte-

ni célunkat.” 1833-tól 1842-ig pedig több alkalommal is feltűnt a jogászok önálló szervezkedése. Az egyik alkalommal Tipula Péter dékán, máskor a kar testületileg juttatta kifejezésre, hogy nem szívesen látja az ifjúság ilyen szervezkedését. Egyik korai adat pedig arról tudósít, hogy az 1833-as politizáló diáktársaság felkutatására az a Cziráky Antal egyetemi elnök folytatott buzgó nyomozást, aki hajdan maga is az egyetemi nyelv-művelő egyesület elölülője volt. Mind ebből csupán arra lehet joggal következtetni, hogy a kar negatív hozzáállásában a nagy tekintélyű Frank Ignác véleménye is jelen volt. Nyílt ellenakciókra aligha merészkedett volna már valaki is, miután 1838-ban a Kossuth ellen izgató Henfnert Pest megye gyűlésén is bepanaszolták az

ifjúság vezetői. A haladó diákmozgal-
mak hangadóinak ugyanakkor lesújtó
véleménye alakult ki a karról. A Heti
Szemle egyik írását idézhetjük Bodo-
lay nyomán: aki a jogra megy, szánja
el magát „hogy újra két vagy három
éven át tanuljon – nem gondolkoz-
ni. . . . Ki ezt túlzásnak venné kérdez-
ze meg jogtanulóinkat, hány ízben
valának felhíva öt év lefolyta alatt
bármilyen néven nevezendő tárgy köré-
ből saját egyéni nézeteiket vélemény,
meggyőződésüket szóval vagy írás-
ban nyilvánítani? . . . Legtöbbször aj-
káról e leverő, de tagadhatatlan igaz-
ságú választ fogjuk hallani: egyetlen
egyszer sem”. A Vasvári Pál eltűnt
kéziratait kereső 1849. jún. 3-i Pesti
Hírlap pedig önvallomásként mond
hasonló ítéletet: „Mint jogász első
jeles voltam statisticából: de azért a

statistica dictáló tanárát egy héten alig láttam egyszer, a tanórát az egyetemen haszontalan dictálás hallgatásával kellett volna töltenem, s ezért a helyett az egyetemi könyvtárba mentem, s a történeti könyveket olvasám.” Ilyen légkörben a kar legreakciósabb erői már a forradalom küszöbén elszigetelődtek. A kar hallgatóinak száma 1844-től rohamosan csökkent, pedig a vizsgálatok szelektív szerepe valójában már az 1840-es évek elejétől szinte teljesen megbénult. A kar szellemi előregedésének tehát természetes következménye volt az a jelenség, hogy a forradalom első napjaiban működésképtelenné vált tanárok egy része (Virozsil, Vizkelety, Henfner) maga is belátta alkalmatlanságát e megváltozott idők szolgálatára. Nem így a tudós Frank

Ignác, kinek tragikus kimenetelű életpályáján még rendkívül fontos mozzanatokra kell felfigyelnünk.

A forradalom küszöbéhez érkező egyetem belső válsága történelmileg szükségszerű megjelenési formája volt a fennálló rend hanyatlásának. Az elavult institutiók és jogelvek hirdetésére rendelt kar hatványozottabban érezte a hanyatlás jeleit. A kor legjobb gondolkodói pedig jóval a forradalom előtt felemelték intő szavukat. „Más nemzetek az idő szükségéhez és az élethez szabják nevelésüket – írta Széchenyi István már 1833-ban –, míg a szegény magyar még mindig a konyha-diákban botorkál és húsz évi tanulás után . . . semmi hasznost nem tud” (*Hunnia*). Ugyancsak nagy számban lehetne azonban idézni a kortársakat arról is, hogy ezt a

hanyatlást egy nemzetelnyomó kultúrpolitika tudatosan is fokozta. De szóljon csak maga Széchenyi, aki nem elsőként, de nem is utolsóként fogalmazta meg e korban, hogy „az értelmet gazdagnak és szegénynek legnyilvánvalóbb kárára tartották vissza” (*Világ*). Ezt a haladást gátló kultúrpolitikát a maga meztelenségében kellett tapasztalni hallgatónak és tanárnak egyaránt a reformkor évtizedeiben. Ennek következtében a jogakadémiák, de főként a pesti egyetem belső élete az erők éles polarizálódását mutatta. A súlyosabb össze-
csapásokat csupán a vezetés enerválódása és a fiatalságnak az országos politika iránti megnövekedett érdeklődése odázta el. Különösen a joghallgatók körében volt tapasztalható, hogy az elavult inté-
túciók alapján

diktáló tanárok iránt bizalmatlanság fejlődött ki. A tantermek botránnyosan elnéptelenedtek, s a hallgatók tömegesen áradtak a megyegyűlésekre, ahol az ismert reformpolitikusok mögött álló jurátusok tömegét és hangerejét növelték. Ez a lelkes tömeg a liberális ellenzékét élte, a konzervatív ellenzék vezérszónokaiba pedig egyre gyakrabban beléfojtotta a szót. A kormányzat ezért már 1846-ban eltiltotta a megyegyűlések látogatását, a nyilvánvalóan pecsovicssmentő lépés gyakorlati végrehajtására azonban elegendő erővel nem rendelkezett. Elérte viszont, hogy ezáltal a liberális ellenzék politikai reformtörekvései az egyetem felszabadításának ügyével is kiegészültek. Ezzel az országos politika, a tovább nem halogatható változások szerves része lett

az egyetem átalakításának gondolata. A Frank-életpálya utolsó korszakát is magában foglaló események további fonalát tehát az 1847–48. évi országgyűlésre tekintettel kell folytatni, mert az az egyetem életében is új helyzetet teremtett.

AZ UTOLSÓ RENDI
ORSZÁGGYŰLÉS
IDŐSZAKÁBAN

A hazánkban kibontakozó szellemi erjedés nem egyedülálló, s nem is a legfejlettebb formája az 1848–49. évi európai forradalmak előtörténetének. Dél-Itáliától a porosz királyságig és a Rajnától a két román fejedelemségig szélesen kibontakoztak egy minden korábbtól elütő polgári átalakulás kontúrjai. Az akkori világ legreakcióssabb hatalmainak uralma alatt álló népek, nemzetek egész sorának felszabadítása került a politikai gondolkodás élvonalába, és e törekvések gyakran a megérett társadalmi átalakulás ügyét is lényegesen befolyásolták. Nemzeti függetlenség és polgári átalakulás – nem mindenütt – de túl-

nyomóan ez a kettősség jellemezte az érlelődő forradalmi mozgalmakat a kontinens egész területén. Így a Szent Szövetség-i politika nyomasztó évtizedei a gondolkodók számára érthetővé tették, hogy a kor összetetten jelentkező problémái csak forradalmi úton valósíthatók meg. A liberális nemesség és a haladó értelmiség nem is jelentéktelen táborra azonban a radikális forradalmi megoldást a fő kérdések egyikében sem látta célszerűnek. Hazánkban pedig a kifejezetten polgári és plebejus erők szerepe még a forradalmi átalakulás korában sem jutott el az önálló cselekvés szintjére. A kontinens megkésett polgári átalakulásai ugyanis módfelett heterogén, fejlődési szintkülönbségekkel is tarkított néptömegek cselekvését igényelték. Ugyanakkor a felébresztett

nemzeti öntudat és a megvívandó összetett küzdelem a reformértelmisséget, sőt helyenként a liberális nemességét is csatasorba állította.

Az 1848-as európai forradalmak eredőire utalva joggal mondhatjuk tehát, hogy az átalakulás csak kompromisszumos lehetett, hogy a népek tavasza a maga nemében csodálatos, de a konkrét történelmi feltételek által nagyon is körülhatárolt cselekvési lehetőséget kínált azoknak, akik érkezésétől mást és mást vártak. Hogy a Frank által felépített életmű maga is e bonyolult történelmi szituáció terméke volt, azt már az előzőekben is bemutatni törekedtünk. Az elháríthatatlan reformok történelmi talajon álló megközelítése, az intéciók tudományos eszközökkel történő kiigazítása azonban a megoldás forradalmi

útját elutasító erők eszmei megnyilatkozásainak egyike. De, hogy ez az eszme 1847-ben, sőt a forradalom kibontakozásának korszakában sem teljesen elszigetelődött, azt az utolsó rendi országgyűlés – témánkhoz konkrétan is kapcsolódó – munkája bőségesen igazolja.

Az utolsó rendi országgyűlés összehívása és kibontakozó tevékenysége még semmi jelét nem adta a forradalmi átalakulás közelségének. A tekintetes KK és RR társadalmi összetételében lényeges változás nem történt, a felgyülemlett sérelmek és rendi törvényhozást igénylő törekvések pedig jórészt nem újkeletű problémák voltak. A tárgyalás mechanizmusát tekintve még inkább szembe-tűnő volt a történelmileg kialakult formákhoz való ragaszkodás. A gyű-

lés tagjainak még a törvényjavaslat kezdeményezését célzó indítványozási joga sem volt. A törvényalkotás, tehát a szóba jöhető reformok körének meghatározási joga az uralkodót illette, amit kegyelmes királyi leiratában hozott a rendek tudomására. A királyi akarat tehát a kormányzések előzetes állásfoglalásai, felterjesztései alapján és a nemzettől idegen bécsi tanácsosok befolyása alatt keletkezett. A kancellár által benyújtott javallatokat a két tábla egyidejűleg, de egymástól elválasztva tárgyalta. Ahhoz, hogy az uralkodói akaratot, akár csak némileg is módosítani kívánnák, egységes elhatározásra kellett volna jutniuk. Üzenetek, egyezkedések és együttes ülések szolgáltak eszközül arra, hogy a kompromisszumot kifejező együttes állásfoglalás

vége az „alázatos felirat”-ban megszülessen. Az uralkodó ilyen esetben persze ismét a kormányzések állásfoglalását kérte, majd az államtanácsal – fontosabb esetben – az államkonferenciával is megtárgyalta a feliratot. A bonyolult – szinte középkori jellegű – procedúra végén született a „kegyelmes királyi elhatározás”, amely felett az ismétlődő rendi ellenállás esetén, kezdődhetett előlről a véget nem érő eljárás. Csak a rendekkel egyeztetett kegyelmes királyi elhatározás után került sor az adott törvény szentesítésére és kihirdetésére.

Hetekkel az országgyűlés megnyitása után világos már, hogy az utolsó magyar rendi gyűlés sorsa is a történelmileg kialakult tehetetlenség. Az országgyűlés 16. ülésén nem véletle-

nül kiált fel Csongrád megye követe:
„... megvallom el kell szomorodnom, hogy hat hetek után e terem-
ben, most is a felett tanácskozunk,
valjon ő felségéhez hálánk és köszö-
netünk nyilvánítását egy válaszfeli-
ratban felterjesszük-e vagy nem?” A
tudomány, és egyáltalán a gondolat
szabadságát igénylők még korábban
felfigyelhettek arra, hogy a rendek a
„*praeventiv censura*” megszünteté-
séről már az országgyűlési tárgyalá-
sok anyagának kiadása körül lefolyt
vitában visszarettek. Hiába érvel
Breznóbánya követe, hogy „a cél
nem lehet egyéb, mint az igazság
tisztába hozatala – szinte Frank Ig-
nációtól vett gondolattal –, mit súrló-
dás útján az eszméknek minden olda-
li meghányása, vetése útján az igazsá-
got kideríteni” feladata. Még azok is

hátrálni akartak – mondja Korpona követe, akik, a kerületi ülésekben a nádorhoz küldendő, ilyen tárgyú üzenetet nyilvánvalóan helyeselték. Hiába e tendenciával szemben akár Kossuth szenvedélyes kitörése is, az aggodalmaskodók hangja nem csitult.

Még inkább figyelemre méltó a rendek magatartása az örökváltság, a közteherviselés, a magyar nyelv és nemzetiség tárgyában kibontakozó viták során. Hogy milyen érdeklődéssel figyelhette mindezt a tudós Frank Ignác, már az életmű utolsó nagy alkotásánál szignáltuk. A kármentesítés történelmi eredőinek élénk polémiája, a közoktatás nyelvének „kirekesztőleg” magyarrá tétele mellett elhangzó ellentmondásos nemesi érvelésben nyilván saját eszméinek

visszatükröződését is láthatta. De messze felette érezhette magát viszont az esztergomi káptalan követének, aki a tudomány kibontakozást szolgáló szerepét is tagadta. „Nem az anyagi érdekek hajhászása, nem az ipar és kereskedés az, melly a népek közepette uralkodó nyomorúságot megszünteti” – hirdeti a követ. De „a tudomány sem lészen az”. Pedig ez a felfogás a történelmi jogok egy részéről történő önkéntes lemondás gondolatát takarta, amelyet még a forradalom kibontakozása idején is nagy álhatatossággal hirdettek. Ex officio még inkább fel kellett figyelni Franknak a márciusi törvények vitájára, amely már a vezetése alatt álló kar sorsát is alapvetően befolyásolta. Ennek előzményeként azonban visz-

sza kell térni a forradalom előszele által felkorbácsolt egyetemre.

Az 1848-as európai forradalmak eredményeinek elemzése mutatja, hogy még a győztes ellenforradalom erői sem tudtak kitérni a formális jogegyenlőség, illetve a modern burzsoá állam és jogrend bizonyos fokú elismerése elől. A jobbára felülről nyújtott alkotmányos rend kiépítése, a közigazgatás és joggyakorlat modernizálása mellett szinte mindenütt helyt is adtak a közoktatás, ill. az egyetemek átszervezésének. Az idevágó eszmei küzdelem persze évtizedekkel megelőzte a forradalmakat és általában a tudomány felszabadításában konkrétan pedig a porosz–német talajon kifejlett *Lehrfreiheit* gondolatában öltött testet. Így a „tanszabadság” eredendően a protestáns au-

tonómia sok véráldozattal megszentelt elveihez kapcsolódott, a megkésett polgári átalakulás eszmei előkészítői viszont a történelmi hagyományokra épült rendszert polgári tartalommal telítették. Előtérbe állították a tudomány szabadságát, a tudományos képzés szükségességét, függetlenségét, cenzúramentességét stb. A polgári szabadságjogok alkotmányos garanciáinak nem egy eleme tűnt fel itt a megkésett polgári átalakulás igényeinek megfelelően. A szellem szabad versenyének kibontakozása, a tudományos igazságok korlátainak ledöntése, az ingyenes oktatás, de még a tudományok differenciálódásának felszabadítása és a módszertan forradalmasítása is szervesen hozzátapadt az egyébként igen sokféle értelemben használt tanszabadsághoz.

Hazánkban is elsőként a protestáns német egyetemeket járt gondolkodóknál fejeződött ki egy hasonló, félnéken megfogalmazott igény a haladásra, majd a forradalom közelségében, és alatta erőteljes szellemi áramlattá dagadt. A mindig szűkebb tudományos feladatához ragaszkodó Frank már az *Osztó igazság* bevezető gondolatai közt *felveti* a serdülő szuverén *szellem szabad művelődési igényét* – mondván, hogy „a köztársaságban a szülőket ebbéli kötelességük teljesítésére szorítani lehet és kell is”. Hasonlóan láttuk már a tudomány szabadságának még korábbi felvetését, midőn Frank az uniformizált tudatlanság ellen vette fel a harcot. Az említett műben azonban egy későbbi helyen is visszatért a protestáns autonómia relatíve szabadabb iskolafenn-

tartó jogára. Sem itt, sem az 1845-ös reform memorandumában azonban nem található még közvetlen utalás a polgári tartalommal telített Lehrfreiheit gondolatára. Talán csak az „állandó segédtanító”-i rendszer és az újabb modern tudományágak bevezetésének igénye az, ami sejteti, hogy a memorandum szerkesztője kortársainál messzebbre lát. Az időközben királyi tanácsosi címet nyert udvarhű tanár azonban további lépést nem is tehetett volna a porosz protestáns szisztéma magasztalásának vádja nélkül. Minden további lépés megtételére tehát már csak a forradalom légköre készíthette.

A magas királyi kitüntetés nem különösebben szolgálhatott a tudomány falai közé elzárkózó Frank örömeire. Miként egy soha napvilágra nem ke-

rült (későbbi) levelében maga is írta, a királyi tanácsosi címmel nem élt. A teljes elszigetelődés veszélye nélkül persze nem is lehetett volna ezt tenni. Időközben ugyanis a pesti egyetem és főként a jogi fakultás légköre olyannyira felforrósodott, hogy annak hatása alól már senki sem vonhatta ki magát. Nyáry Albert írja naplójában, hogy az egyetemi mozgalmak szervezői 1846–47-ben újjárendezték soraikat. Már nem tápláltak illúziókat a legalitás irányában, de annál határozottabban hirdették meg feladataikat. Céljuk „a viszonyos eszmecserék, értekezések, s más egyéb szellemi működések által kipótolni azt, amit az iskolai élet vagy egészen elhanyagolt, vagy tán éppen egészen visszásan iparkodott a tanulóval elhíttetni”. A résztvevők száma soha nem látott

méreteket öltött, és a hírlapok is bőven kommentálták a „korszerű politikai kérdések körül forgó” munkát. A kormányzat a kémek és a fenyegetés minden eszközét felhasználta a mozgalom elfojtására, „de az erélyes ifjúságot önképeztetésétől vissza nem rettenték”. Nyáry Albert közlése szerint helyszűke miatt tette át székhelyét a mozgalom a Tillinger (Pilvax) kávéházba. „Ha beléptél volna esténként – írja Nyáry –, azt vélted volna, hogy parlamentbe léptél. Az ifjúságnak értelmes tagjait láttad volna ott hosszú asztalok mellett ülve, a világnapi eseményeiről eszmélkedni.” Ami ebből egyenesen következhetett, azt a Pesti Hírlap március 13-i keltezésű bécsi tudósítása rögzítette mint követendő példát az elavult egyetem gyökeres megreformálására.

Kiiktatva innen a nyilván országos jelentőségű március 15-i eseményeket, könnyen érthető, hogy alig néhány nappal a bécsi Aula fellépése után mindez megismétlődött Pesten is. *Legújabb események* c. alatt számolt be erről a Pesti Hírlap. „Ismét ünnepélyes menetek tartattak”, melyek folyamán „felkeresték az egyetem tanári ülését, melly alkalommal a nagyságos rector odanyilatkozott, miszerint az ifjúságnak törvényes törekvésbeni részvétét nem kárhoztatja.” Az orvosnövendékek szinte „felkerestettek” a hasonló célzatú demonstráció ösztönzése érdekében.

A FORRADALOM
ÉS A NEMZETI FÜGGETLENSÉGI
HARC VIHARÁBAN

A fiatalság vezetői nyilván nem figyeltek fel arra, hogy a megrettent, de konzervatív felfogásáról hírhedt egyetemi vezetés, „az élénkebb mozgalmak megszűnéséig” kihirdetett szünettől a mozgalom szétesését remélte. A helytartótanács azonban másként vélekedett – a körülmények reális megítélésétől még inkább elszakadva – az előadások mielőbbi újrakezdésétől várta az ifjúság lecsillapodását. A forradalom ifjúsága azonban sem erre, sem az április 3-án – szinte értelmetlenül – újrakezdett prelegálásra nem hallgatott. Pedig közben a helytartótanács két kiküldött kebelbeli tanácsosa, Stahly Ig-

nác és Havas József a már kompromittálódott, vagy éppen a magyar nyelvet sem tudó tanárokat is elmozdította. Az egyetemi ifjúságot magával ragadta már a forradalom, de nem pusztán demonstratív tömegként, hanem alkotó, forradalmi erőként.

A fent vázolt pesti egyetemi gyűlés egy határozott cselekvési programot is alkotott, amely elsődlegesen a tudomány felszabadítását, egy polgári tartalmú egyetemi reform megteremtését tartalmazta. Igaz tehát Vasvári-
nak az a megállapítása, hogy az ifjúság „az institutiók gyökeres átalakítását óhajtotta” A sajtószabadság 3. napján keltezésű 1–9 pontos követelésüket a Pesti Hírlap és a Márczius Tizenötödike is lehozta. Ez az az okmány, amelyet a közcsendi bizottság által márczius 18-án Pozsony-

ban, az országgyűléshez küldött delegáció magával vitt, mint a „magyar királyi egyetem összes tanuló ifjúságának kívánatai”-t. Az egyetem tanári testülete kiküldött tagjainak aláírásával és helybenhagyó záradékával jelent meg ez az okmány, „Tudomására esvén a tanári testületnek a magyar egyetemi lelkes ifjúság korszerű kívánatai, a fentebbi pontok elfogadására örömmel nyújt kezét és e szent ügyet magáévá teszi.” Szabó János rektor, a nagynevű sebész professzor, Balassa János és mások írták alá ezt a nyilatkozatot. Frank Ignác neve tehát nem szerepel a forradalom első gyakorlati lépéseinek megtételénél, ami egyébként teljesen érthető annál a gondolkodónál, aki a legalitás kötelekeibe – az idegrendszer felörlő önuralommal – önmagát zárta be.

Mellőzve az egyébként közismert történeti tényeket, vissza kell térni a közcsendi bizottmány által az országgyűléshez kiküldött delegáció sorsára. Ismeretes az a huzavona, mely a delegáció fogadása körül zajlott le, miként ugyancsak ismeretes Kossuthnak a küldöttekkel történt találkozása, ahol elhangzott a sokat ígérő gondolat, „lelkemből vannak írva a pontok”. A delegáció végre a kerületi ülésben lehetőséget kapott küldetésének előadására. Hajnik Pál a „Felséges haza” előtt öntudatos hangvétellel adta elő a „Magyarország történetkönyvében örökké fennmaradandó napon, az egybefonódott összes lakosság által egyértelműleg elfogadott petitiót” a hazának jövő boldogsága zálogaként magas pártfogásba ajánlva. Ezt a történelmi

pillanatot Kossuth Lajosnak emlékezetes, ominózus fellépése követte, hangoztatva – nyilvánvalóan a pesti közcsendi bizottmány felé –, hogy a nemzet „elég erős és hatalmas eltiporni mindenkit, minden egyest, egyes castát s egyes municipiumot, mellynek gondolata jöhetne ellene szegülni”. A Szentkirályi Móric által felolvastatott petíciók mellett felharosanó: megvan! meg lesz! kiáltásoknak is hatásosan célzott politikai tartalma volt.

A jobbára ifjúsági vezetőkől álló delegációt alaposan lehűthette ez a fogadtatás, küldetésük másik célja pedig az volt, és Hajnik üdvözlő szavai ezt ki is emelték, hogy az ugyancsak fontosnak tartott egyetemi kívánalmak törvényben történő lerögztését sürgessék. „Küldőink megbizá-

sából e kérelemhez csatoljuk még a pesti egyetemi tanuló ifjúság kívánatait – mondta Hajnik Pál –, amelyek az eddig elhanyagolt tanítás és tanulás ügyét tárgyazzák.” Szükségét érezte még hozzátenni, hogy az ifjúság ezen kívánatait „méltányolják a kor igényeit megértő tanárok, s az ügy iránti rokonszenvből azt aláírásukkal hasonlóul magokévá tették”.

Mindez persze hasztalan, miután a rendek túlnyomó többsége boldogan könyvelte el, hogy a reformok vezérszónoka mondta meg a közcsendi bizottmánynak azt, amire a többségnek nem volt már bátorsága. Az egyetemi ifjúság petíciója pedig nem foglalkoztatta egy ideig a honatyákat, és amikor végre a törvényhozás „órájának kerekerei” felgyorsultak lélegzetvételenyi idő sem maradt egy határozottan

polgári tartalommal telíthető tanszabadsági rendszer precíz jogszabályi kimunkálására. Az utolsó rendi országgyűlés idevágó munkáját ennek ellenére rendkívül tanulságos témánk kapcsán áttekinteni.

A forradalom első napjainak viharos ellentmondásai dacára – Vasvári szavaival élve – a pesti forradalom rugójának hatása alatt a törvényhozás kerekei megmozdultak. Néhány hét leforgása alatt több mint harminc elfogadott törvény, tekintélyes teljesítmény törvényhozó testülettől, különösen egy kibontakozó forradalom korszakában, amely születése pillanatában kényszerült a nemzeti függetlenségi harcot is magára vállalni. Meg nem másítható pozitív elismerésünk fenntartása mellett mégis közelebbi történetkritikai elemzés tárgya-

vá kell tennünk azt a vitát, amely az 1848: 19. tc. megalkotásának útját kíséerte, amely egyben az akkori tudományos közvéleményt orientálta, és végső soron meghatározni lett volna hivatott hazánkban a tudomány felszabadításának mikéntjét.

Változatlanul a Frank-életút utolsó szakának korhű megközelítése teszi szükségessé az 1848: 19. tc. keletkezésére történeti kitekintést. Nincs tehát arról szó, hogy e rendkívül fontos magyar művelődéstörténeti témát a jogtörténet oldaláról kimeríteni akarnánk. Egyáltalán a törvényjavaslatnak még a rendi országgyűlés bekezdése előtt történő letárgyalásában feltétlenül azt a törekvést kell látni, hogy a rendek az egyetemi mozgalmak gyors kielégítését is magukénak akarták tudni. Egyik oldalon

a főváros nyomása, a másik oldalon az egyetemi ifjúság erejének leválasztása tudatosodott főként a közgyűlés munkájában. Nagy István mondta joggal, hogy főként a jogászok ismerték fel az intézmények gyökeres megváltozásának szükségességét, ami az oktatás rendjét és anyagát is alapvetően módosíthatja. Nyilván innen is fakadt a sietség, hogy a rendek körében történjék meg az elvek rögzítése a még beláthatatlan, konkrét formák megjelölése nélkül (Vécsey Tamás). Az ügy sürgősségét és egyáltalán keletkezésszerű megoldását mutatja az is, hogy a március 23-tól április 3-ig terjedő időben kelt, idevágó országgyűlési irományok, a magyar egyetemről; a nemzeti színekről, az ország címeréről és a színházakról szóló fogalmazványokat, tehát egy-

mástól jórészt távol eső javaslatokat foglaltak egybe. A javaslatok lakonikus rövidegsége is jelzi a keretjogszabály jelleget és azt, hogy e tárgyat illetően végtelenül szerény lépés az, amit az utolsó rendi országgyűlés egyáltalán meg akart tenni. A mindössze 3 §-ból álló tervezet az egyetemet a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatósága alá rendelte, ill. a tanítás és a tanulás szabadságának elvét kimondta. A 3. § a törvény alkalmazását a közoktatási miniszterre ruházta, majd ezt a világos diszpozíciót egy eltérően értelmezhető rendelkezéssel zárta le.

Nem figyelt fel senki arra, amit a „miniszteri kijelelt” báró Eötvös József mondott a főrendek március 25-i ülésén: „Ezen elv alkalmazására kétségkívül mindenféle rendelkezések

lennének még szükségesek, . . . mert a legnehezebb dolgok közé tartozik egy egyetemnek czélszerű elrendezése.” A méltóságos főrendeket nem ez a döntő kérdés érdekelte, hanem az, hogy az immár felhatalmazandó felelős miniszter lehetőség szerint az újabb országgyűlésig semmit ne tegyen. Sikerral zárult továbbá a főrendeknek az az akciója, hogy a 2. § kiegészítő szövegének alsóházi elfogadása által a tanítás szabadságának konkrét korlátok közé szorítása is megtörtént. A főrendek válaszüzenete nem hagy kétséget ez iránt: „. . . annak elhárítása tekintetéből, nehogy az érintett elvnek rögtöni és feltétlen alkalmazása és életbeléptetése . . . bármelly zavarokat idézzon elő, nem csak tanácsos, sőt a kellő felügyelés gyakorolhatása tekintetéből szüksé-

ges, hogy az illető törvényjavaslat 2-dik §-ának azon szavai után – más részről, hogy a rendes tanárokon kívül más jeles egyének is – a következő szavak tétessenek: a minisztérium által ideiglenesen megállapítandó, később pedig törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathassanak.” A szellemi erők szabad versenyét a miniszter netán teendő intézkedéseinek ilyen értelmű megerősítése jócskán gyengíteni kívánta. Nem csodálatos tehát, hogy a főrendi ház elnökének március 25-i felszólalása sokak véleményét jutatta kifejezésre, mondván: „Jobban szeretném . . . ha csak azon utasítás adatnék a minisztériumnak, hogy kimerítő javaslatot terjesszen a jövő országgyűlés eleibe, s addig ne tegyen semmit.” Gr. Barkóczy János, Aczél Antal csa-

nádi főispán és mások „elnök ő nagy méltóságával egyetértőleg” harsogták most már, hogy a miniszter egyetlen konkrét intézkedése pedig életbe ne lépjen. A mindig jól tájékozott Frank Ignácnak kételkednie kellett tehát nézetei konzervatívságában, hiszen ő már az 1845-ös memorandumában az állandó helyettes tanárok kinevezését követelte az abszolútizmus kormányától. Eötvös még a második felszólalás idején sem vesztette el türelmét. Harmadik megnyilatkozása azonban már az európai látókör iróniájával szól: „Bizonyos dolgokban annak kimondása, hogy a közoktatásra nézve ne tehessen a miniszter semmit, annyit tenne, mint más szavakkal azt mondani ki, hogy a status quo mostani állásának fenntartása minden részleteivel egész a jövő

országgyűlésig elhatározzatik a törvényhozás által.” Eötvös jól látta tehát, hogy most már a főrendi reakció az elvek alkalmazásának lehetetlenítésére törekszik. Ha pedig ez így van, úgy „méltóztassék méltóságotok a KK és RR-et tudósítani az iránt, hogy a ministerium az egyetemre nézve minden felelősség alól ki van véve”.

Még ez az erélyes fellépés sem bírta meghátrálásra a status quót védő főurakat. Gr. Károlyi Lajos Nyitra megye főispánja kategorikusan színvallásra akarta kényszeríteni a minisztert: „... tessék nekem arra felelni, hogy félbe akarja-e szakasztani a mostani rendszer szerinti cursust.” Csak gr. Teleki László, majd Batthyányi Kázmér és mások fellépései állították meg ezt a táblabírói ér-

velést. „Oly sok a tennivaló” és oly elmaradottak viszonyaink – mondják ezek a főurak, hogy e tekintetben a minisztériumnak semmi hatalmat nem adni annyi, „mint a bizodalmat . . . nem osztani, mellyel a KK és RR a ministerium iránt viseltetnek”. Ennek ellenére váltakozó intenzitással tört felszínre a tanítás szabadságának megkötésére irányuló törekvés. A nyilvánvalóan reakciós szemlélet még meghátrálásában is kategorikusan hangoztatja, hogy a törvény a meglévő szisztéma „ex professio” megváltoztatását nem foglalja magában.

Ennél obskurusabb állásfoglalásokra csak a reakciós főpapság ragadtatta magát, midőn a vallás tárgyában hozandó javaslat a főrendiház elé került. A főurak nagy része tehát elárul-

ta tudatlanságát, mert fel sem tudta fogni a tanszabadság polgári tartalommal telíthető mivoltát. A status quo-hoz való görcsös ragaszkodásának hangoztatásával pedig bőséges bátorítást adott azoknak az erőknak, akik az ország egyetlen egyetemi rangra emelt intézményét örök időkre a cenzorok és az adminisztrátorokból lett karigazgatók hatalma alatt hagyták volna. Ebben a helyzetben az eredeti javaslatban kifejeződő és végtelenül szimplifikált tanszabadság gondolata is – Victor Hugo szavaival élve – margaritas ante porcos-nak volt mondható. Csak a távolság és az ország fontosabb ügyei iránt támadt érdeklődéssel magyarázhatjuk, hogy a Tillinger-házban gyülekező egyetemi ifjúság tetteleg fellépésre nem szánta el magát az utolsó rendi gyűlés

dicstelen főurai ellen. Nem csoda tehát, hogy ilyen előzmények után ismét a pesti radikális ifjúság határozott fellépésére volt szükség, hogy a rövidesen királyi szentesítéssel megerősített törvény holt betűvé ne váljék.

Az egyetemi törvény felsőházi vitája is kifejezésre juttatta az utolsó rendi gyűlés jogalkotásának ellentmondásos voltát, és árnyékot vetett a kialakuló független felelős kormány közoktatási miniszterének haladó törekvéseire. Mindez azonban az 1848: 19. tc. értékéből mit sem von le. A tanszabadságon nyugvó egyetemi törvényünk a kontinens nagy részét elragadó forradalmak tüzeiben, elsők között keletkezett, és csak a nemzeti függetlenségi harc tragikus bukása akadályozta meg gondolkodóinkat,

hogy a lazán szerkesztett keretjogszabály anyagát polgári tartalommal telítsék. A hozzánk legközelebb álló osztrák egyetemi reform Hans Lentze által történt legutóbbi feldolgozását ismerve nyugodtan mondhatjuk, hogy a hazai jogtörténet-kutatónak nem kell szégyenkeznie. Sőt e törvény és a vele összefüggő, módfelett bonyolult szellemi küzdelem közelebbi feltárása által a forradalom hagyatékát végrehajtó Leo Thun-Hohenstein magyarországi szerepének jobb megítéléséhez is közelebb juthatunk.

Témánk kapcsán az 1848: 19. tc. keletkezéséhez kapcsolódva utalnunk kell még azokra az erőkre, amelyek egyáltalán a törvény megszületését és a továbbfejlődés lehetőségének ígértét is magukban hordozták. Több

egybehangzó történeti emlék maradt ránk, amely azt bizonyítja, hogy a „pesti egyetemi lelkes ifjúság” a márciusi napokban nem egyedül és nem csak a fővárosra koncentráltan hajtotta végre a tudomány felszabadítását célzó küzdelmét. Korabeli tankerületi főigazgatói jelentések alapján tudjuk, hogy „a honni tanintézetekbeli ifjúság közös levelezésbe bocsátkozott”. A Tillinger-házi klub persze vezető szerepet játszott, miként azt a hírlapok világosan meg is fogalmazták. Még a márciusi napokban született a kezdeményezés, hogy a vidéki főiskolákat levélben felszólították a csatlakozásra és korszerű kívánataik lerögzítésére.

A kassai, temesvári, pozsonyi, győri stb. akadémiák a temesvári líceum, az egri érseki főtanoda, a váci gimnázium

zium, a pécsi főtanoda és sok más vidéki művelődési központ mozdult meg egyszerre. A hivatalos úton érkező akadémiái jelentések egy része azt mondja, hogy a felhívás a fiatalok kedélyét olyannyira felizgatta, hogy a „pozsonyi és budapesti példák, valamint eddig, úgy ezentúl is utánoztatni fognak”. Ez a felfogás azonban csorbítja a történeti hűséget, hiszen éppen az ismert „kassai académiái ifjúság Petitió”-ja az egyik legfejlettebb szintet elért formája a petíciós mozgalomnak. A 12 pontba foglalt petíció a tudomány felszabadításának polgári tartalmú megközelítését olyan szinten foglalja össze, amely korát messze meghaladta. A tanszabadság konkretizált rendszere, a magántanárok egyenlő érvényű tevékenysége, a gyakorlati élet szolgálata,

az önművelés módozatai, a demokratikus belszerkezet, a modern tudományok bevétele stb. és egy át gondolt, országos egyetempolitika tört felszínre ebből a forrásból. Haladó gondolkodású tanár-vezető állt e mozgalom élén, aki a források bizonyossága szerint – közel 250 főt számláló – forradalmi csoportjával „a város polgársága előtt is tekintélyt vívott ki magának”. Ismét más forráscsoportok arról tanúskodnak, hogy a vidéki mozgalmak egy részénél is tudatosodott a régi formák és intétiók felszámolásának szükségessége. A pozsonyi és a temesvári akadémiai jogászok egybehangzóan írták, hogy a jogban „tetemes változásoknak kell történnie”, hogy a forradalom az „eddig ismert világnak lényegét nem csak megváltoztatja, de azt tökélye-

sen sírba is ejti”. Még csak lényeges eszmei elmaradás, fáziseltolódás sem mondható a vidéki mozgalmak terhére. Ezt mutatja „az isten hátsó keze” temesvári ifjúság ítélete is, mondván, hogy a „jelenlegi tanainknak még gyöngye töredéke is aligha marad jövő életre”. Mindez egy új művelődési szisztéma kialakításának szükségességét és a megoldás gyakorlati módzatait sokkal inkább megmutatta, mint a honatyák vitája. De ennél is fontosabb az a tény, hogy e mozgalmak hatása alatt a polgári tartalmú közgondolkodás százados léptekkel haladt előre. Látni fogjuk alább, hogy az április–május folyamán realizálódó előrelépéseknek lényegében előfeltétele volt a petíciós mozgalom. Honnan ez az erőteljes és szellemében is gyakran meglepően fejlett, po-

litikai tartalmú mozgalom, mely mindeddig méltó figyelemben nem részesült közgondolkodásunk történetében. A kérdés nyitját Bodolay Géza több évtizedes kutatómunkája tárta fel *Az irodalmi diáktársaságok* c. műben. Az akadémiákon, katolikus és protestáns főiskolák egész sorának falai közt születtek – évtizedekkel a forradalom előtt – azok a társaságok, klubok, társalkodó egyletek, amelyek melegágyai lettek a polgári haladás gondolatának. Itt nevelkedett a reformkori értelmiség színe-java, itt nőtt fel – és nemegyszer vezető szerepet vitt – a radikális ifjúság vezérkara, de egyáltalán az 1848-as baloldali ellenzék majd minden tagja. Az élet-erős mozgalom elemi erejére utal, hogy a hazától messze idegenbe szakadt berlini magyar fiatalok is társa-

ságot szerveztek, és az önművelődésben szerzett tapasztalataikat szűkebb pátriájuk felé szakadatlanul továbbították. Hogy mindez már 1848 közelségében nem pusztán irodalmi diákmozgalom, azt az bizonyítja, hogy az egyre sűrűsödő, politikai tartalmú programtöredékek szerte az országban a fennálló rend megváltoztatásának hirdetőivé lettek. A Csengery Antalt, Roncsik Sándort és másokat magában foglaló debreceni társaság pl. a 40-es években a „szólás és sajtó szabadságát” hirdette. Hasonlóan Sopronban, Pápán és másutt bukkan fel a tudomány felszabadításának jogi biztosítékait kereső gondolat. Sok ismert, és még több ismeretlen, haladó gondolkodású nevelő állhatott e gondolatok bölcsőjénél. Témánkat tekintve mégis a perdöntő

bizonyítékot az szolgáltatja, hogy a társaságok feltárható programtöredékei a nevelési rendszer hibáit, jövőjét és az elérendő változás módozatait is gazdagon tartalmazzák. Innen és nem pusztán a pesti egyetemi lelkes ifjúság felhívásából fakadt, hogy a márciusi napokban a magyar kultúra sötét provincializmusba taszított központjaiban is akadtak gondolkodók, kik az egész szisztéma átalakításának ügyét szakértelemmel formálták. Ez egyik fontos bizonyítéka annak is, hogy a tudomány felszabadítására a nemzet fel volt készülve jobban tén, mint sok más társadalmi-gazdasági téren végrehajtandó változásra.

Az egyetemi mozgalmak második hulláma az utolsó rendi országgyűlés munkájának befejező napjaiban bontakozott ki. Április első vasárnapján

ismét a pesti egyetem megmozdulása ragadja meg figyelmünket (április 2.). Az egyetemi polgárok „minister polgártársukat” küldöttség útján invitálták meg az egyetem nagytermébe. Eljött körükbe „az új rendszer megváltója, br. Eötvös József cultus és nevelés-ügyi miniszter” – mondja a Pesti Hírlap, és e hangulatban „a régi szellem-nyűgöző rendszer s embereinek fejére ki lőn mondva az ítélet”. A gyűlés nyilvánvalóan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) gyakorlati intézkedéseinek kívánt irányt szabni, követelve az alkalmatlan intézmények és emberek eltávolítását, a privát docensek alkalmazását és a már gyakorlatilag megteremtett vívmányok szentesítését. Főként az egyetem bölcsész- és jogi karai „érik az idők súlyát” és rendre

nyilvánítják a miniszter előtt rokon-
vagy ellenszenvüket az egyes intéz-
mények vagy tanerők iránt. „...
nincs mit bámulnunk, ha meggon-
doljuk – írta a Pesti Hírlap –, milly
embertelenül bántak némelly tanárok
az ifjúsággal... hogy némelly tudo-
mányok a bosszankodásig rosszul
voltak képviselve ezen dúsgazdag ha-
zai intézménynél.” Az időközben le-
zajlott politikai polarizálódás jele
azonban, hogy a Márczius Tizenötö-
dike radikálisabb irányzatához köze-
lebb került a mozgalom. Így érthető a
lap jóval szókimondóbb hangvétele
az április 2-i eseményekről. Vidács
joghallgató beszédéből idéz a lap:
„Az ifjúság el van határozva, az egye-
temet inkább elhagyni, mint tovább
olly pedáns és obscurus tanítók lecz-
kéire járni, mint a jelen tanárok nagy

része.” – Nem kell jezsuitizmus – hangzott a tömeg helyeslése. Itt hangzott el a Frankot is magában foglaló ítélet, hogy „a jogtanárok közül az ifjúságnak egyben sincs bizodalmok”, de a más karokat sem különösebben kímélő kijelentés súlyát még nem lehet felmérni.

A szónok a tanszabadságon nyugvó rendszer néhány konkrét elemét is érintette. A hangvétel még inkább a fennálló régi rend bírálatára helyeződött. Erre utal többek közt a szabad sajtó és a cenzúra tárgyalása is. „A cenzúra az egyetem ellen eddig egy szót sem engedett kinyomtatni . . . mert a szabad szó ágyúlövései közül már az első bezúzta volna e korhadt épület falait.” Az „egyetemet letartó rab igá”-nak, a Metternich-cinkosok eltakarításának szükséges-

ségéről kívánták tehát meggyőzni a minisztert. Ma is azon unalmat és bosszankodást okozó nevelési rendszer uralkodik itt, amit a jezsuiták kidolgoztak – mondják –, s míg ott reformok nem fognak történni, nem hallgathatja az ifjúság tovább azon elavult eszméket, „amelyeket a sarlatánok csak a cenzorok segítségével tarthattak fenn”. A miniszter a források egybehangzó tudósításai szerint nem került szembe a felhevült közvéleménnyel. Konkrétan a privát docensek kinevezésére, a vizsgarend és az oklevelek kiadásával járó anyagi terhek megváltoztatására tett ígéretet, és bizalmat kért a „ministeriumnak illy serény” eljárásához.

A szenvedélyek persze alig csitulhattak, hiszen az Etövös vezette minisztériumnak még nem volt módja a

kívánt gyors intézkedések megtételére. Az előadásokat pedig a helytartótanács említett határozatának megfelelően április 3-án ismét meg kellett volna kezdeni. Az egyetemi mozgalom második hulláma tetőzött ezekben a napokban. Joggal írta tehát a Márczius Tizenötödike, hogy „az egyetemen az ifjúság folyvást revolúcióban van”, és íme ez az a kritikus pillanat, midőn Frank Ignác az immár szakadékként tátongó űrt, mely közte s a forradalmi ifjúság közt kialakult, áthidalni törekszik. Az ifjúság tömegei hol itt, hol ott tömörültek az előadást megkezdeni kívánó tanárok körül. Az orvoskari Csausz tanárt nagy ovációval ünnepelték, a protektorainak jóvoltából katedrán ülő Lenhosséket pedig tetteleg kiűzték a teremből. A tudományos reputá-

ciójáért megbecsült Schordann Zsigmond is illő tisztelettel fogadtatott, míg a „bombasticus tudósságáról” híres Gerbhardt Ferenc és Sauer Ignác katedrája előtt senki sem volt hajlandó helyet foglalni. Közel ilyen sorsra jutott Frank Ignác kétségbeesett kísérlete is, midőn megkísérelte – szinte rimánkodva – hallgatóival a szellemi érintkezést megteremteni. „Hasztalan kért, rimánkodott”, de azt talán maga is érezte, hogy ez a tanár számára legszörnyűbb ítélet nem annyira a tanárnak, mint a képviselt tudománynak szólt.

A feltüzesedett politikai légkör időközben megpecsételte az egyetemi mozgalom tömegei és Márczius Tizenötödike közti szövetséget. Szemben a Pesti Hírlap tompítottabb hangvétellő közléseivel, most már a

Márczius Tizenötödike látja szükségesnek az egyetemi mozgalom orientálását, vállalva, ha kell, az új sajtótörvény gyűlölt rendelkezését is, amely a rágalmazások megtorlásának eszközeit is kiépítette. A személyükben sajtótámadást szenvedett tanárok közül elsőként a hazafias szólamokban bővelkedő Tipula Péter követelt nyilvános kiigazítást. De a sokak által kárhoztatott sajtótörvény még kötötte a szerkesztők kezét. Így hát a szabad sajtó ezúttal még hatásosan megleckézteti „a beidegzett formákhoz ragaszkodókat”. „Polgártársak! Van szerencsénk ez alkalommal három ide mellékelt levelet önöknek átküldenünk. E levelek közül az egyik Tipula Péter tanártól való. És mi az előtt, hogy e levelek mire használása felől határoznánk, kötelességünknek

hittük ez ügyben önök véleményét szíves barátilag kikérni. Szíveskedjenek tehát önök e levelet egyik üres órájokban felolvasni, arra véleményüket kimondani, s ha szükségesnek látják véleményüket velünk közölni.” Anélkül hogy tovább kellene elemeznünk az eseményeket, nyilvánvaló, hogy ez a kínos affér az egyetemi mozgalom újabb apályának jele volt.

Az egyetemi mozgalmak második nagy hullámát is kísérik persze a vidéki mozgalmak, amelyeknek éle csakúgy mint Pesten, a még mindig változatlan régi szisztéma ellen irányult. A pozsonyi akadémiai jogászok Eötvöshöz érkező kérelme új tanár kinevezését, „életre alkalmas” tanszakok kialakítását és a régi rendszerű oktatás mielőbbi berekesztését követelték. Eszmeileg tisztább és

erősen antiklerikális állásfoglalás is született e mozgalmak során. Ennek példáját mutatja a győri akadémiai tanács és a nagyváradai főtanodai özszes ifjúság április 10-én kelt levele a miniszterhez. Bizonyítható, hogy az Eötvös vezette minisztérium a mozgalom által tettleg kivívott változásokat többségében tudomásul vette, sőt helyenként elismerően méltatta, és csak a pozsonyi kir. akadémián tapasztalt túlzó lépéseknek állt ellen határozottan.

Az egyetemi ifjúság forradalmi lendületének kielégítetlensége számos területen tehát már a márciusi napoktól kezdve szembetűnik. Ezt a helyzetet tükrözi a mozgalom április végén kibontakozó harmadik hulláma is, amely május 6–7-én tetőzött. Az orvossebészek kielégítetlen, jogos

igénye indította ezt el, miután küldöttség útján – immár ismételten – a kultuszminiszternél jártak az indokolatlanul magas szigorlati és promóciódíjak felszámolása érdekében. Eötvös „azonnal, még holnap kiadandó” intézkedésekkel próbálta megnyugtatni a felkorbácsolt kedélyeket. Április utolsó napjaitól azonban a minisztérium ellen fordul a közhangulat. „Még mindig semmi bizonyos” – írja a Márczius Tizenötödike a két nappal előbb tett Eötvös-féle ígéretekről. „Rólunk, nélkülünk határoznak” ugyanakkor a minisztériumban, midőn izraelita polgártársainktól a fegyvert elveszik. Minden eddiginél határozottabb fellépést hordoz ez a mozgalom a vallásfelekezeti diszkriminációk ellen, és követeli az önmaga által kifejlesztett

fegyveres nemzetőri szervezetének tiszteletben tartását. A „Donogan” jelzéssel ellátott állásfoglalás pl. nem hagy kétséget aziránt, hogy a mozgalom a kialakítandó egyetemi autonómia vezető erejének vallja magát, amely hivatása tudatában követeli pl. Reisinger tanár eltávolítását és helyébe Vasvári Pál alkalmaztatását. A radikalizálódás újabb jeleként egy nappal később feltűnik a lap egyébként ugyancsak megalapozottnak tekinthető igénye, hogy a klerikális reakció elleni harcról az ország határain túl is ismert hazafi, Horárik János kapjon helyet az egyetemen. Ha pedig „a tanári székbe közvetlenül is nem helyeztetnék, kövesse az ifjúság tudományos művelése iránti hő vonzalmát és használja mindenesetre a tanítás szabadságát”. Ez a kihívás már a

minisztériumnak szólt, és benne kifejeződött az ifjúság ellenszenve is azok iránt, akik ezekben a hónapokban a jól fizetett állami hivatalokat érdemtelenül hajszolták.

A felgyülemlett elkeseredés május 6-án tetőzött, midőn az egyetemi ifjúság vezérei közgyűlést szerveztek. A gyűlés egyhangú elszántsággal fogadta az 5 pontos követelést, amely Vasvári Pál alkalmaztatását, az önálló egyetemi sajtót, a bizalmat elvesztő tanárok eltávolítását, és a szigorlati díjak megszüntetését követelte. A miniszter a követeléseket egy kivétellel elutasította, és ez a felcsigázott kedélyeket még inkább felkorbácsolta. Az óvatosabbak azonban most meghátráltak és „visszavezették a gyűlést az ész korlátai közé”. Talán éppen ezek a napok váltották ki tehát

Vasvári Pál azon megállapítását, hogy az egyetemi ifjúságnak „önáldozattal kellett minden szerepéről lemondani”. Valóban egy újonnan választott népes delegáció ment (Korányi Frigyessel az élen) most már a miniszterhez, amely miután hangoztatta, hogy a nyilvános demonstrációt a mozgalom többé nem helyeslé, megértő fogadtatásra talált. A május 9-én is permanenciában levő közgyűlés lendülete ezzel megtört, de még annyi ereje mindig volt a mozgalomnak, hogy a „zsidó polgártársaink”-at ért igazságtalanság ellen tiltakozó bizottmányt hozott létre egyenesen Batthyány miniszterelnökhöz küldve. A Márczius Tizenötödike még több figyelemre méltó lépést tett a mozgalom irányában, de ezek a mozzanatok már témánk határán kívülre

vezetnek. Az év berekesztésének és a várható reformok őszre történt eltolódásának híre elterjedt. A lap azzal búcsúztatja a szétszéledő fiatalságot, hogy „terjesszék önök az Ifjú Európa szép eszméit! – és – ne engedjék magukat megingatni a régi schlendrian képviselőinek”.

EÖTVÖS JÓZSEF
EGYETEMI REFORMTERVE
MELLETT

Az egyetemi mozgalmakra történt kitekintés arról győz meg bennünket, hogy a hivatalba lépő Batthyány-kabinet kultuszminisztere – az időközben törvényerőre emelkedő 1848: 19. tc. végrehajtását illetően – nem tudta azonosítani magát az egyetemi ifjúság lendületével. A március 16-i lelkes fogadtatás után alig két hónappal már nyilvánvalóan szembe kellett néznie a radikális lépéseket követelő tömeggel. A népszerűbb és elháríthatatlan első lépések egy részét még a helytartótanács foganatosította, a munka nehezebb része azonban a felelős kormány kultuszminiszterére maradt. Ez a kabinet pedig a legalitás

talaján állt, szó sem lehetett arról, hogy a forradalmi tömegmozgalom akaratát érvényesítse. Ezért késnek még a népszerűbb intézkedések közé sorolható lépések is, mint a szám szerinti érdemrend felszámolása (április 24.), a szigorlati próbatételek felfüggesztése (június 10.), vagy akár a gyakorlatilag úgy is megbénult régi rendszerű oktatás felfüggesztése stb. A minisztérium nyilvánvalóan – miként az egész kabinet – a törvényes utat, ill. a helytartótanáctól átvett mechanizmus korszerűsített tevékenységét látta járhatónak. Ez az a törekvés, melynek útján Frank és az új kormányzat találkozása lehetővé vált. A legalitáshoz tudományos meggyőződéssel ragaszkodó Frank Ignác számára ez tette lehetővé az április 3-án elszenvedett kudarc elvi-

selését, amely az intéziciók gyökeres megváltoztatását követelő fiatalságtól érte. A helytartótanács örökébe lépő törvényes kormányzat pedig Uzovics karigazgató halála után a kar egész vezetésével tisztelte meg. Ettől az időtől maradt ránk az a néhány eredeti, Frank Ignáctól származó levél, mely az életpálya kiegészítését lehetővé teszi.

Eötvös minisztériuma az április végén megtett első lépések után a tanszabadságon nyugvó egyetemi rendszer módszeres előkészítésének útjára lépett, midőn a felügyelete alá rendelt karokat leiratban kérte fel a reformtervezetek elkészítésére, hogy „a régi idomítás és tanultatás helyébe olyan rendszer hozassék be, mely az önképzési vágyat ébresztve a tanulóknak mélyebb kiképeztetését lehe-

tőleg biztosítja”. Eötvös miniszteriu-
ma tehát nem ama Széchenyi által
ostorozott semmittevők közé tarto-
zott, kezdeményezése azonban nem
forradalmi, ellenkezőleg a legfel-
sőbb akarat által megszentelt és ki-
hirdetett törvény felhatalmazásán
alapult. Eötvös május 10-én már
szükségesnek érezte, hogy ezt a
legalitás talaján álló felfogást a
közvéleménynek is értésére adja. A
Pesti Hírlap május 11. számában
olvashatjuk a közzétett miniszteri
nyilatkozatot. „Azon többrendbeli
kérvényekre, mellyek a közoktatás-
ban némelly változtatások azonnali
foganatbavételét tartalmazzák, vá-
laszul adatik: A folyó iskolai év-
ben, mellynek berekesztése már el-
rendeltetett... a közoktatásban
változás nem fog történni.”

A május 6–7-i mozgalmakra visszautalva ez a megálljt parancsoló hangvétel érthető. „A közoktatás reformját azonban – folytatja Eötvös – a jövő iskolai év kezdetéig kidolgozni, s a pénzerővel, melly felett most már rendelkezem, tisztába jöven, a reformok azon ágait, mellyekben a törvényhozás segélyét nélkülözhetem, életbe léptetni kívánom.” A miniszter tehát az 1848: 19. tc. 2. és 3. §-ában rejlő lehetőségek határáig megy el és ebben kér „minden célhozvezető” véleményt. Eme kabinetnyilatkozattal felérő állásfoglalásnak kézzel fogható eredménye lett. Szép számmal érkeztek be ezután, közelebbről a témánkat érintő javaslatok, melyek ex officio a karoktól, akadémiáktól és egyes tanároktól származtak. Mindezek tüzetes átvizsgálása alapján úgy

tűnik, hogy az alaposabb kimunkálást nyert javaslatok június 5. és július 13. között keltek. A „Budapesti Egyetemi Törvénykar reformtervezete” azonban a javaslatok többségét jóval megelőző gyorsasággal született, és ezt a karigazgató feladatát betöltő Frank Ignác már május 12-én továbbította. A reformterv – mint ismeretes – teljes egészében Frank munkája, miként azt az egyetlen ép-ségben fennmaradt levéltári példány kézírása is bizonyítja. A terjedelmes szöveg az apróbb részletekre is kitérő, elvi, módszertani problémákat elemző, ill. helyenként a nemzetközi tapasztalatokra is utaló alkotás volt. A szövegből kielemezhető koncepció hamisítatlan Frank Ignác-i eredetűségre vall, amely végképp elhárítja a gyanút, hogy abban az iratot aláírók

valamelyike is tevékenyen közreműködött volna. „Örömmel és hálaérzéssel vettük Méltóságod kegyes fel szólítását – írja mindjárt a bevezetésében, mely díszes felhívatásunknak, hogy illően megfeleljessünk szükségesnek láttuk midenek előtt a törvénykar célját és feladatát meghatározni; mely minden esetre oda megy: hogy általában a köréhez tartozó tudományokat művelje, terjessze és különösen, hogy ezekben a megjelenő ifjak alapos oktatást és a cselekvő életre illő kiképezést nyerjenek.” A szöveg I. pontja mutatja, hogy a tanszabadság itt a legalitás hordozója, amit a törvény maga mondott ki. A feltétlenül pozitív hangvételű állásfoglalást azonban nem ez, hanem a célmeghatározó juttatja kifejezésre.

A reformterv prológjához hozzátartozik néhány tudományág vitatott karok közti elhelyezése, amelyekre vonatkozó „változások szüksége nem lévén, mivel a fennálló szokás eddig bajt vagy kár nem okozott”.

E gondolattal azonban a reformterv első összefüggő fejezete kezdődik el, amit Frank egy összetett kérdésfeltevéssel fejezett ki. Mi mindent kell megszüntetni és milyen hiányokat kellene pótolni? Az e pont alatt felsoroltakból pedig nyilvánvalóan kitűnik, hogy miképpen érti a kar a „cselekvő életre illő kiképzést”. Az egymásra épülés rendjét kifejező felsorolás a meglévő és bevezetésre javasolható tudományágak egész sorát érinti. Eckhart is felfigyelt továbbá arra, hogy a tervezet különös hangsúllyal emelte ki a hűbéri jog (feudál-

törvény) jelentőségét”, mely nélkül sem régi, sem élő törvény helyesen fel nem fogható”. Nyilván egy pusztán historikus szemléletnél többet fejez ki ez az állásfoglalás. Azt a meggyőződést rögzíti, hogy a történelmi jogra szükség van és szükség lesz, ha a dolgok korabeli állását a tudomány helyesen fogja fel. Azonos tehát ez a felfogás azzal, amit az életmű epilógusában, az *Ősiség és elévülés*ben idéztünk fel.

A hazánkban „kivált most szükséges” további tudományágazatok szép rendben foglalt felsorolása következik ezután, amely csoportba tartozók – figyelemmel a törvényhozó képességre – esetenként új katedrák felállítását is igénylik. Az előbb már szóba hozott enciklopédia mellett egy nagyon is ellentmondásos állásfoglalás

született itt a jogbölcselet mellett. Egyetlen valóban újat tartalmaz a felsorolás, nevezetesen az „összehasonlító törvénytudomány”-t. Hogy ezen mit értett a szerző, nem tudjuk, de önmagában e gondolat megjelenése mutatja, hogy Frank Európa-szintű tájékozottsággal rendelkezett kora tudományosságát tekintve. Az egyebek közt felsorolt ágazatok körében is feltűnik e szélesebb látókör, midőn a tulajdonképpeni közigazgatási jog létjogosultságát említi.

A szükségképpen megmaradandó ágazatok sorában az oknyomozó, módszeres történetkutató tudományok nagyra értékelése tűnik ki, amelyek előadása „igen hasznos” lehet. Mindez Frank egész szemléletét tekintve magától értetődő jelensége e tervezetnek. Ilyen természetesen az

egész I. pont alatt feltett kérdésekre adandó válasza is a szerzőnek, amelyből a történeti jog fennmaradásába vetett hit lépten-nyomon kiviláglik. Mindez persze a tudományos meggyőződés derivátuma, amelynek mindennemű módosulásához az életmű átértékelésére lett volna szükség. Ennek lehetőségét azonban, sajnálatos módon, önkezeléssel vágta el.

Franknál nem új, de feltétlen előrelépést jelent viszont, hogy a tervezet II. fejezete egy sor területen a porosz-német típusú *Lehrfreiheit* elfogadását, sőt egyes elemeiben progresszív kiigazítását foglalja magában. Első megnyilatkozása ennek az ún. „privát tanítók” intézményének akceptálása. A tanszabadság egyik legjelentősebb intézményéről van tehát szó, amely az új tudományos erők

felszínre törésének lehetőségét, a szellemi munka területén kialakítandó szabad verseny biztosítékát jelentené. A legtágabb megfogalmazása szerint ez a különböző eszmeáramlatok és tudományos igazságok korlátlan hirdetési szabadságát jelentette volna. Frank megfogalmazásában mindez a Göttingában, Bonnban és általában a porosz egyetemeken kialakult formákra szorítkozik. El sem tudja képzelni, hogy a graduális promóció beidegzett szabályai alól ki kellene szabadítani a jövő ígéretét jelentő intézményt. Ellenkezőleg, az egyetemi testületek egy részéből kirekeszti, ill. a testületek rendes tagjainak alárendeli azokat, és képesítésüket ezek ítéletétől teszi függővé. A tudós koncepciónak – a megvallott hazai tapasztalat hiánya ellenére is –

van argumentuma, mely nem annyira logikai, mint inkább történeti. Mondván, hogy eme függést kifejező megoldások „hihetőleg hasznos tapasztalásbul erednek”.

A legalitás útját kereső VKM minden bizonnyal szívesen olvasta Frank ezen állásfoglalását, amely egyfajta igazolást jelentett számára a Vasvári és Horárik tanszabadságból eredő jogait hangoztató egyetemi mozgalmakkal szemben. Az Eötvös-minisztérium július–augusztusban fogantatott magántanári kinevezései azonban sem az egyik, sem a másik felfogást nem akceptálták. Látnivaló ugyanakkor, hogy a tanszabadság liberális polgári felfogásától távol álló Frank Ignác tanulni kényszerült az idők szavából, midőn pl. elsőként mondta ki, hogy szélesebb értelem-

ben a törvénykar alkotóeleme a hallgatóság is. A körülményekben azonban „sokféle különbség lehet”. Így a rendes tanárok választása, megbízása és pályázati rendszere is szóba jöhet az egyetem rendezése folyamán.

A jogtudomány hazai fejlődése szempontjából legjelentősebb a tervezet III. pontjára adott válasz, amely a *Lehrfreiheit* tudományfelszabadító szerepének definiálásával azonosítja a tanszabadság értelmét. – Minő kiterjedésben uralkodhatik nálunk a tanítás és tanulás szabadsága? – A válasz hármas összetevőjű: 1., hogy a tanító ezentúl bizonyos tanítókönyvhöz, vagy szisztémához kötve nem lesz; 2., hogy tudománya körében maga meggyőződését bizton előadhatja; 3., hogy kötelességén túl más tudományt is előadhatja. A ter-

vezetnek nyilván ez a legfejlettebb összetevője, amely a szerkesztő tudományos meggyőződéséhez is igen közel állt. Ez az a híd, amely – persze a legalitás keretei közt – alkalmas lehetne Frank Ignác számára a megújuló világgal való párbeszéd megkezdésére. Feltételezhető csupán, hogy ugyanez váltotta ki belőle az alig néhány nappal előbből feljegyzett „rimánkodást” hallgatói irányában. A rendszerező elme itt hívja fel a figyelmet a porosz példa kifejlett fonákjaira, amelyek ott a „honoráriában nálunk a mielőbb eltörlendő korszorúdíjakban” láthatók. A megoldást tehát nem egyszerűsíti le az idegen intézmény recipiálására, hanem kiigazítva mondja alább, hogy nekünk egyedül a nyilvános és ingyenes tanítási szabadság nyújthat csak elő-

relépést, amely pedig egyben „gyökeres különbség” a porosz példához képest.

Az életpálya eme kiemelkedő alkotásának másik lényeges összetevője a tanulási szabadság, vagyis a szellemi érettség bizonyos fokát elért ember azon joga, hogy szabadon megválassza a továbbképzését szolgáló intézetet, az eszmeileg hozzá közelálló tanítót és a tanulmányozandó tudományokat, ill. azok sorrendjét. Sőt ezt a liberálisnak mondható megfogalmazást kiterjeszti a vizsgára bocsátás szabadságával és a meglévő recitatív készséget szolgáló módszerek gyökeres felszámolásával is. Az érintett lépések mindegyike azonban a beláthatatlanul ködös hazai lehetőségek felleltésében enerválódik. Lesz-e több intézet, több tanár, kik közt egyálta-

lán választani lehet? De egyáltalán „elfogadtatnak-e a priváttanítóknak végső vizsgálatul szóló” okmányai? Nem szükséges felidézni a fent jelzett idevágó tételket, amelyek együttes fényénél láthatjuk, hogy a tervezet szerzője tapasztalati tények nélkül adja elő a lehetőségeket. Ezt jeleníti meg a tervezet IV. fejezetében is, midőn a „tanulási vágy felébresztésének” lehetőségeit a tanítók szerencsés kiválasztásától, a tehetségtől és a befektetett munkától várja elsődlegesen. A sok bölcseséggel írt gondolatok közt ott van persze a középosztálynak szánt figyelmeztetés is, hogy „erőfeszítő munkásság nélkül haszon- vagy dics-vágy” más úton ki nem elégíthető. Végül az immár tartahatatlan tárgyi és személyi feltételeket teszi szóvá a magyar jogtudo-

mány klasszikusai közé méltán sorolt gondolkodó.

A beérkezett egyetemi reformtervek sorában, s főként az egymástól elhatárolható konkrét reformtörekvésekben persze találkozunk a Frank-féle tételeket meghaladó eszmékkal is. A Balassa szellemét idéző „orvossebészeti” tantestület tervezete pl. jóval határozottabb állásfoglalást tartalmaz a polgári tartalommal telített tanszabadság, a tudományos igazságok szabad versenyének megteremtése érdekében. Még inkább mondható ez az egyetemes tanítógyűlés útját megjárta, protestáns tanárok szeptember 4-én kelt memorandumáról. Mindezeket egybevetve azonban a törvénykar tervezete is haladó állásfoglalásnak mondható. A rohanó események persze gyorsabban haladtak,

mint az intéciók történelmi erejére támaszkodó gondolkodónk hitte volna. Mindenesetre Eötvös minisztériuma ettől kezdve rendszeres kapcsolatot teremtett Frank Ignáccal, igényelte munkáját és állásfoglalásait. Röviddel ezután azonban a töredékes forrásokból is kiviláglik, hogy az új viszonyok közt vállalt közéleti szerep súlyos ellentmondásokat tartogat számára. A miniszter egyik hozzá küldött levelében neheztelését fejezte ki még május hó folyamán. A töredékek olyan közvetlen előzményekre utalnak, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a kar lassan mások befolyása alá került. Levelének hangvétele időnként elbátortalanodik, sőt, talán érezte azt is, hogy „óvatoskodó eljárása” gyanakvást és bizalmatlanságot keltett iránta. Ettől

eltekintve továbbra is neki szólnak a felhívások, amelyek mindhárom magántanárt díjazott rendkívüli tanárrá (június 18.), Paulert pedig a magyar közjog tanárává emelik. Szakértelmének és hazafiságának elismerését jelenti, hogy az új tanárok kinevezési esküformájának megalkotására kéri fel a miniszter. Ettől függetlenül kultúrhistoriánk sokáig úgy vélte, hogy Eötvös környezetére, s magára a miniszterre maradandó hatást nem gyakorolhatott.

Eötvös József báró első miniszterségének monográfusa, Hajdú János került először a fent jelzett tudománytörténeti probléma megoldásának közelségébe. Hajdú János az 1930-as évek elején lezárt kutatásai során felfigyelt arra az általunk is felhasznált „beadvány-összesítő” jegy-

zékre, amely jóval a miniszter távozá-
sa után kelt, és a kutatás számára az
idevágó források teljességének az el-
lenőrzési lehetőségét nyújtja. A meg-
torlás összes fórumait megjárt jegy-
zék precíz ügyiratrendben és az ese-
mények kronologikus előrehaladásá-
nak megfelelően sorolta fel az egye-
tem „újjászervezése tárgyában be-
nyújtott” javaslatokat. A jegyzékkel
valóban egyeztethető értékes forrás-
anyag túlnyomó részben fennmaradt,
és csak az 1933-ban megjelent Hajdú
János-féle monográfia jelzi, hogy a
VKM levéltári irataiból hiányzik az
ügyiratszámmal eredetileg sem jel-
zett utolsó tétel. Báró Eötvös József
vallás- és közoktatásügyi miniszter
1848. évi egyetemi alapszabály-
tervezete ez, amely hosszú ideig is-
meretlen maradt.

Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy az értékes dokumentum az udvari körök számára különös jelentőséggel bírt. Benne ugyanis a miniszter közvetlen munkatársainak törekvései és eszméi csakúgy fellelhetők voltak, mint azoknak a szerepe, akik Eötvös május elején kelt felhívására tollat ragadtak a magyar szellemi élet felszabadítása érdekében. A sokak számára sorsdöntő dokumentum egyetlen példánya azonban – mindmáig ismeretlen körülmények közt – bekötésre került az *Ordo praelectionum in Regia Universitate Hungarica* c. kötetbe, amely az Egyetemi Könyvtár ritkaságszámba vehető értékei között található. A 295 §-ból és 31 lapból álló nyomtatvány besorolása az 1785-től 1848-ig megjelent leckerendeletek végére könyvtári prak-

ticizmusból is történhetett. Avatottabb megfontolásra csupán az utalhat, hogy a nyomtatvány eredetileg sem keltezési, sem a szerzőre utaló bejegyzést nem kapott. Az értékes kultúrpolitikai és jogtörténeti dokumentum eredete azonban 1933-tól végre bizonyított, miként annak tartalmi feltárására is kellő figyelmet fordított az Eötvös-minisztérium monográfusa.

Sem a Frank-biográfusok, sem az Eckhart-monográfia nem tartotta szükségesnek az idevágó források részletes egybevetését, miután a közvélemény előtt hosszú ideig ismeretlenül elfekvő forrást a XIX. század második felének ide kapcsolódó gondolkodói (Pauler Tivadar, Ferenczi Zoltán, Vécsey Tamás stb.) csak per tangentem érdemesítették említésre.

Hajdú János forrásfeltárása azonban már az Eötvöstől származó szöveg előtörténetére is felhívta a figyelmet. Nagyra értékelte Eötvös József korszerű átalakítást célzó törekvéseit, kiemutatta a tervezet tudományfelszabadító jellegét és előremutató liberális, helyenként határozottan demokratikus tartalmát stb. A szöveg recitativ feltárása mellett módot talált a szerző arra is, hogy a miniszter kifejtett politikai eszméinek konkretizálásáról képet adjon. A tervezet eredőinek összetettségére azonban egyetlen gondolat utal, midőn az Eötvös által felülről kezdeményezett reformkívánatokat vázlatosan érinti. „Ezek egy részét Eötvös tervezete magáévá is tette” – mondja Hajdú János, a tétel bizonyítása azonban elmaradt. Pedig ez az állásfoglalás a

levéltári források teljes anyagának ismeretében született. A jelentősebb reformkivánatokat illető értékelés ma is tárgyilagosnak mondható, sőt a Frank tollából származó tervezet rövid megítélése ennél is többet jelent számunkra. A jogi kari javaslat „sok alaki részletről szól fontoskodva – mondja a szerző –, de *az új szellem megértésének több jelét adja*”. Ha e kiemelendő állásfoglaláshoz hozzátesszük a fővárosi könyvtár létrejöttének feltárását szolgáló újabb kutatásokat, nyilvánvalóvá válik az elodázhatatlan kötelezettség Frank Ignác történelmi szerepének tisztázására.

Az események időrendi előrehaladásának megfelelően Frank közéleti szerepét a konkrét forrásokban a töredékes – de eredeti – levelezésén keresztül kísértük nyomon – az utolsó

rendi országgyűlés, a petíciós mozgalmak és Eötvös minisztériumával való kapcsolatait illetően. Úgy tűnik, hogy az idevágó forrásanyag kiegészítését és nem megtörését jelenti, ha az említett *Ordo praelectionum*ban elfekvő Eötvös-féle tervezetet a május 12-én, elsőként benyújtott Frank Ignác-féle szöveggel egybevetjük. Itt kell tehát idéznünk a Frank-hagyatékhoz fontos szálakkal kapcsolódó Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetíróját. A nemzeti könyvtárügyünk nagy mecénásai közé joggal sorolt Frank Ignác „Eötvössel való kapcsolatát is ki lehet emelni”, mondja Remete László. Kérdés persze, hogy a személyéhez közvetlenül nem tapadó Eötvös-féle alapszabályzat megnyiben igazolja ezt.

Nincs szándékunkban persze Eöt-vös kultúrpolitikai nagyságát, történelmi szerepét csökkenteni, miként nem kívánjuk az alapvetően történeti-jogi beállítódású gondolkodónk szerepét sem felnagyítani. Nem csak a már bemutatott Frank-okmányok, de az összeomló életmű 1849–50. évi töredékes anyaga is elzárná e törekvések lehetőségét. Az egybevetésre kerülő két döntő jelentőségű művelődéstörténeti dokumentum pedig objektíve kizárja az egyoldalú következtetéseket, mivel azokban a konkrét tézisekre adott reformterv, illetve a jogalkotás egy meghatározott formáját célzó szövegtechnika különbözősége a szó szerinti átvételt eleve kizárja. Sőt nem egy konkrét gondolat, amely a két tervezet közelségére utal, több csatornán át, így a minisz-

teri tanácsosok közt ismert két aktív egyetemi tanár, Csausz Márton, vagy éppen a nagynevű Balassa János sebészprofesszor útján is hathatott. Mindezt és sok más hatástényezőt is meggyengíti azonban néhány olyan tétel, amely a „sok alaki részletről fontoskodva” megszerkesztett Franktervezetből egyedül áll elénk, azokkal az írott reformjavaslatokkal összevetve, amelyek a miniszteri felhívásra beérkeztek. Ilyennek mondható az alapszabály-tervezet célmeghatározása is, amely a „tudományok mélyébe” történő bevezetést, később részletezve „a tudományosság utáni vágy hathatós ébresztését” tekintette célnak. De a *Törvénykar* tervezete IV. rész, pontokba szedett gondolata a tudományos eredmények alapján „egyedül szerencsés tanítóválasztás-

ra” vonatkozóan még közelebb áll az idézett 265. §-hoz. Szövegazonosság nélkül tér tehát vissza mindkét forrás elsőként az egyetem céljának meghatározásánál, majd a tanári succrescentia ügyénél e gondolatra. A közelálló felfogás alapja nyilvánvalóan a porosz mintából táplálkozó tanszabadság tudományfelszabadító felfogása, amely a „természetes tehetség és készület” szabad versenyének ad elsőbbséget. Az Eötvös-tervezet azonban ezt a tételt messze meg tudta haladni, midőn „az álladalom érdekével” azonosítja a „kétségtelenül szegény, de jeles tehetség”-ek fel-emelését is.

Frank Ignác magyar nyelvű irodalmi tevékenysége csak a forradalmat megelőző években bontakozott ki. Régies formákat kereső, botlado-

zó nyelvi megoldásai ellenére mégis a precíz és zárt jogászi logikával szövegező gondolkodó hírében állt. Így a történeti-jogi felfogást szolgáló logikája csak kellő alapképzettség mellett volt követhető. Ebből is eredt talán, hogy a társadalmi átalakulás rajongói rövidesen jogászi rabulisztikával vádolták. Törvénykari reformtervezete azonban, minden nehézkessége ellenére sem vádolható körmönfont okoskodással. Ellenkezőleg a precíz-ség, a fennálló állapotok és a szóban forgó fogalmak pontos körülírásával Eötvösnek e tárgyban illetékes munkatársai figyelmét is felkelthette. Vizsgálva a beérkezett egyéb tervezeteket, egyetlen egyet sem találunk ugyanis, amely hasonló fejlettségű szerkezetet teremtett volna. Frank az idő rövideje ellenére – a miniszteri

leirat által egyébként tagolt – feladatot egy nagy jelentőségű normatív aktus előkészítéseként fogta fel. A „Kik tartoznak a törvénykarhoz?” c. kérdésre válaszolva definiálni törekedett az egyetem felépítését és az egyetemet alkotó személyek egymáshoz való viszonyait stb. Ismét nem mechanikus átvételt kívánunk bizonyítani, de a Frank-féle meghatározás az alapszabály-tervezet 5. §-ában szinte hiánytalanul visszacseng. Két lényeges eleme van ennek az egyezésnek, a magántanárok és az egyetemi ifjúság (polgárok) befogadása. Az alapszabály-tervezet 47. §. még részletesebb képet nyújt a karok összetételéről, amelyből nyilvánvaló, hogy a két meghatározás csak lényegtelen eltéréseket mutat. A részletek további tüzetes vizsgálata azonban azt mutat-

ja, hogy míg Frank az egyetemi polgárok szerepével semmit sem tud kezdeni, addig Eötvös az „esküdt tanulók” szigorlati, fegyelmi és diákjóléti ügyekben történő képviselőletét is rendkívül előremutató módon tudta konkretizálni. Nem kell természetesen számon kérnünk Franktól az Eötvösnél hallatlan figyelemmel kimunkált hallgatói esküdtszék hiányát, avagy az egyetemi polgárok jogainak lerögzítését, amelyekben a régi kiváltságok felszámolásának rögzítése is megtalálható. A törvénykari tervezet negatív szerepe azonban szembe-tűnik a magántanári intézmény miként történő felhasználása területén. Ahogyan a konkrét egyetemi reformtervek során bemutattuk, a Frank-féle tervezet a tudomány szabad versenyét aprólékos precízséggel korlá-

tozta. Mindezt a porosz példával, illetve annak nyomatékául a „hihetőleg hasznos történelmi tapasztalatokkal” is alátámasztotta. Igaz nem egyedül volt Frank azon a véleményen, hogy a magántanárok kiválasztása a rendes tanárok kizárólagos jogaként nyerjen lerögzítést.

Az alapszabályzat III. fejezete hűen tükrözi a magyar valóságba csak nehezen beplántálható intézmény körül felvert port. Az 5. és 47. §-ok, Frankkal még egyező definíciói után úgy tűnik, hogy a miniszter a jogok legteljesebb kiterjesztésére törekszik a rendkívüli tanárok irányában. A rendes, rendkívüli és tiszteletbeli tanárok egységesen VKM útján történő kinevezésének legrögzítésével is egy pozitív irányú kultúrpolitika bizonyítékait citálhatjuk. A megürült

tanszék betöltését célzó „karülésben” azonban „a magántanároknak helye nincs”, de egyáltalán a csődvizsgálatra történő jelentkezés lehetőségében már a karok iránti függőségbe kényszerítette a jelölteket. Még inkább kifejlődik ez a függőség a magántanárok rendes („rend szerinti”) kinevezésénél, amely az idézett 62. §-sal ellentmondásban a karok által volna foganatosítható, miként maga a habilitációs eljárás is.

Más kérdés természetesen, hogy a habilitáció tudományos értékének növelésére irányuló részletes normák ismét messze előremutatónak bizonyultak az Eötvös-féle alapszabály tervezetében. E tagadhatatlan pozitívumok ellenére a magántanári intézmény meghonosításának ügye volt az egyik különös próbaköve a felelős

kormány első közoktatási miniszterének. Egyben ez az a terület, ahol leginkább ellentmondásos a tervezet, de egyáltalán a legtöbb engedményt is tartalmazza azok irányában, akik a tudomány szabad versenyét nem, vagy csak jelentős mértékben korlátozva kívánták befogadni. Később a leckelajstromok szerkesztésében tűnik ki a beidegzett konvenciókhoz való ragaszkodás, amelyből valóságos rangrend fejlődött ki már a törvénykari tervezet szövegében is, nyilvánvalóan a magántanárok terhére. Az eltérés csupán abban van, hogy Frank külföldi példával indokolja a „rendszerinti, a rendes és a privátánítók karba lépés rendje” szerinti sorbanállását az elvileg szabad tanítás elemi feltételeinek (hely és idő) megszerzésében. A nyomorúságos tárgyi

feltételek közt tengődő egyetem korabeli viszonyaira emlékezve tudunk megértéssel viseltetni e törekvések iránt. Innen fakad az eltérés mindkét tervezetben a porosz mintájú tanítási szabadságtól, amely viszonylag „kevés nyilvános leczkét kíván és mindennemű tanításokért honoraria-t követel.” Ezzel ellenkezőleg a törvénykari tervezet csakúgy, mint az Eötvös-féle plánum V. fejezete a „publicus és ingyenes” tanítás mellett tör lándzsát. Frank Ignác dicséretére válik, hogy e téren a tanárok megalázóan alacsony fizetése ellenére sem keresett kibúvót. Eötvös alapszabály-tervezete is ebben az irányban vitte tovább a nyilvános és ingyenes egyetemi oktatás ügyét. A tudori szigorlatok kivételéért szedett díjak sem törték meg ezt a szemléletet, mi-

vel az egyetem „kétségtelenül szegény, [de] jeles tagjai helyett az álladalom fogja e díj fizetését teljesíteni” – mondja az Eötvös-féle tervezet.

Érzékeltetni törekedtünk már, hogy Frank Ignác számára milyen nagy jelentősége volt a legalitás érzésének. Innen fakad az is, hogy a *Törvénykari tervezet* minden sarkalatos tétele az 1848: 19. tc.-ben már hatályos norma rangjára emelt elvekhez kapcsolódik. A tanítás és a tanulás szabadságának konkretizálása során is nyitó tétele logikájának, hogy „azt a törvény maga kimondta”. A részletek jogászi megközelítése és kifejtése azonban csak a tervezet III. részének két, egymástól jól elkülöníthető gondolatcsoportjában lelhető fel. Az egyik a tanítás, a másik a tanulás szabadságának megvalósulási módozatait volna hi-

vatott szolgálni. De a tüzetesebb elemzés arra utal, hogy pl. a tanulás szabadságának precízen szerkesztett felsorolásában egyetlen szilárd pont maradt, amit már az 1848: 19. tc. is lerögzített. Sok kérdés és alternatíva tarkította a *Törvénykar* ide kapcsolódó szövegét, miként azt a részletek bemutatásánál vázoltuk. Ha pedig ezeket a nyitva hagyott kérdéseket leszámítjuk, közel azonos felfogást látunk a szóban forgó tervezetekben. „Az egyetemi polgárok szabad tetszésük szerint választják a tanárt és a tant, mellyeket hallgatni szándékoznak” – fejtegeti az Eötvös-tervezet szinte az előbbivel azonos módon, tegyük hozzá, ismét a törvényben lerögzített elveknek megfelelően.

A terjedelmes 137. § és még inkább az azt követő önálló fejezet jelzi azo-

kat a megkötéseket, vagy ha úgy tesz-
tik azokat a lehetőségeket, amelyek
hazai viszonyainkat figyelembe véve
megvalósíthatóknak tűntek. Tehát
ezt az igen aprólékos normativizálást,
a tanulás szabadságának szabályozott
keretek közé szorítását eredményezte
az a sokfelől megfogalmazott aggály,
hogy a rendezetlen középtanodákból
kikerülő egyetemi polgárságunk éret-
lenségének nem lehet kiszolgáltatni a
tanulási szabadság elvét. Azt is
mondhatnánk persze, hogy ezáltal a
tanszabadság hazánkban kibontako-
zó változata olyannyira ellentmondá-
sos lett, hogy már őseredeti formájá-
ban a liberalizmus elvein nyugvó ta-
nulási szabadság sokoldalú korláto-
zása érvényesült volna. Tévednénk
azonban, ha ebben a tendenciában
csak a szabadság korlátait látnánk.

Eötvös jól látta, hogy nemcsak az előfeltételeket kell megteremteni, hanem az adott tudományok helyénvaló sorrendje felől is célravezető orientálást kell eszközölni annak érdekében, hogy egyáltalán a tanulás szabadsága alapjaiban megteremthetővé legyen hazánkban. A kööttségekben tehát nem visszahúzó fontoskodást kell feltétlen keresnünk. Ilyen értelemben a *Törvénykari tervezet* koncentráltan problémafelvető szövegezése is az alapszabályok – mai szemmel is tiszteletre méltó – precíztségét szolgálta. Sőt joggal mondható az is, hogy Eötvös és közvetlen munkatársai kezében e téren újabb lehetőségek nyíltak az alulról feltört kívánalmak rendezett kielégítésére. A tanítás lelket ölő módozatainak kiirtása, a szemesztereken nyugvó, szabályozott vizsga-

rend, az esküdt tanulók szigorlati bizottságokba történő bevonása vagy a tárgyanként kimunkált questionariu-
mok nyilvánossága stb. mutatja, hogy a konkrét társadalmi feltételek-
hez igazított *Lehrfreiheit*nek reális lehetőségei nyílhattak volna hazánk-
ban is minden idegen kultúrpolitikai
bábáskodás nélkül. A szegénység so-
raiból kikerülő tehetségek ezúton
történő felemelésének normatöredé-
keiből pedig Eötvös demokratizmu-
sának szép példái tűntek fel előttünk.

Frank Ignác plánumához vissza-
térve mondjuk, hogy a *Törvénykari*
tervezet céltudatos jogászai alkotás
volt. A jogalkotást előmozdító célzat
hatása jól kitapintható tehát a születő
alapszabálytervezetben. Így a Frank-
féle összetevők mindegyike megtalál-
ható a miniszter tervezetében, de az

sok más forrásból is merített, és lényegesen továbbfejlesztett formákat is tartalmazott. Az 1848-as VKM-iratok sajnos nem nyújtanak további adalékot arra, hogy az I–XII. fejezetre tagolt Eötvös-féle tervezet egyes összetevőinek első szövegezése kik és milyen hatástényezők közreműködésével keletkezett. Az azonban a pusztá betekintés alapján is nyilvánvaló, hogy a méltán korszakalkotónak mondott tervezethez az 1848-as forradalmi ifjúsági mozgalom csakúgy, mint a Frank-féle tervezet nem egy tiszteletre méltó építőkövet szolgáltatott. Mindezek után márcsak a történeti hűség kedvéért kell megemlékezni arról, hogy a Franknál nem önállósult, de tervezetében ugyancsak megtalálható gondolatok egész sorát lehet még fellelni az alapszabá-

lyok teljesen újnak tűnő sorai között is. Ilyenek pl. a „pályatételek, jutalomdíjak”, a „cselekvő életre nevelés”, az önművelés és az „erőfeszítő munkásság” anyagi és erkölcsi felemelése. Így a Frank által megfogalmazott tanszabadság eszméjében a „természetes tehetség” felkarolásának „álladalmi kötelezettsége” is benne volt.

AZ ÉLETMŰ ÖSSZEOMLÁSA

A Frank-életmű utolsó láncszemei, vagyis *A törvénykari reformterv*, ill. az *Ősiség és elévülés* c. székfoglaló értekezés még a forradalom kirobbanása és az ellenforradalom fegyveres támadása közt eltelt időben keletkeztek. Alapállását tekintve egyik sem kínált a szerzőnek látványos elismerést. A megszakadt tanodai tanfolyam, illetve az augusztus második felébe nyúló parlamenti vita (a népiskoláról) idején pedig lassan az érdemi kapcsolat is elapadni látszik Frank és a VKM között. Aligha juthatott el hozzá az Eötvös által szerkesztett alapszabálytervezet is, hiszen annak kézbe vehető szövegével a kabinet

tagjai is csak a Honvédelmi Bizottmány működése idején ismerkedtek meg. Számára tehát nyomtalanul tűnt el a magyar egyetem átalakítását célzó reformkoncepció, amelyre – bár az hamisíthatatlan sajátja – soha többé nem is hivatkozott. Még akkor sem tett erre célzást, amikor közel egy évvel később önmaga igazolása érdekében nyilvánvalónak vélnénk. Világszemléletében sem jelentett módosulást az alapjaiban polgári érdekeket szolgáló Lehrsreiheittel való viharos találkozás. Ezt bizonyította az 1848. szeptember 11-én megtartott akadémiai székfoglalója, amely az életmű utolsó láncszeme. Nem kell a részletes elemzéshez visszatérnünk annak igazolására, hogy az *Ősiség és elévülés* c. műnek a válságos szeptemberi napokkal történő egybeesése

számára is életműve összeomlásának felismerését jelenthette.

Frank egész életútja azt mutatja, hogy a koncepciót hordozó alkotásokat minden korábbi esetben évtizedek érlelték nála. Most a forradalom miliőjében egymást követik viszont a nemzet egész életét érintő, útkereső alkotások. Az elkésett párbeszéd azonban lassan monológgá lett, és mindkét esetben átvezetett abba a korba, amidőn a történeti-jogi szemlélet legalitásigénye sem volt többé tartható már. Ebben a válságos helyzetben tehát hónapokig nincs semmi számottevő esemény Frank Ignác életében. Pedig még távolról sem sorolható azok közé a „fáradt öregurak” közé, akik a Monarchia egyetemlein a beáramló liberalizmus szelleme elől értetlenül menekülni kény-

szerülnek. Sőt – miként korábbi elemzésünk mutatja – a tudomány és a haza közös ügyeinek előmozdítására maga ajánlotta fel erejét. Sem közélet, sem eszmei síkon nem kívánt tehát defenzív pozícióba helyezkedni, sőt a forradalom egész ideje alatt kiemelt közfunkciókat vállalt magára (a távollévő rektort helyettesíti, majd Horváth Mihálytól 1849-ben véglegesített rektori, egyetemi igazgatói kinevezést nyert (június 20.)). Csak ez utóbbi esetben ismeretes némi vonakodása, de mint a kortárs megjegyezte, „utóbb ... a szokott buzgósággal” látta el feladatát egészen a császáriak második bevonulásáig. Mindez mégsem takarhatja el előttünk a belső válság szaporodó és egyre nehezebben elviselhető tüneteit.

Frank eszmei válsága az érdemleges állásfoglalás vagy tudományos polémia nélkül maradt székfoglaló értekezés után már állandósulhatott. Az egyetem és a szűkebb szellemi környezet lényeges átalakulása is elakadt, miután a felfrissítést szolgáló erőket a függetlenségi harc gyakorlati feladatai foglalták le. Pedig ezt a szellemi felfrissítést pl. Kornis Károly tudatosan is feladatának vallotta, mondván; „Legfőbb feladatnak tekintem... az ész munkálkodásának felébresztésére törekedni.” A nemes szándék azonban az egyetem falain belül még nem tudott számottevő erővé válni. A lelkes ifjúság jórészt a honvédhadseregbe állt, és a szorongó hadi szükségletek miatt az egyetemi épületek is a rendkívüli idők szolgálatára rendeltettek. Noha túlzás a

Pesti Hírlap egy korabeli megállapítása, miszerint „az egész tanodai rendszer Eötvös minisztersége után lényegileg egy hajszálnyi sem javult”, de abban az értelemben igaz, hogy a belső szellemi megújulásnak az idők nem kedveztek. Frank, szellemi válsága kellős közepén tehát magára maradt, s ebben a helyzetben került olyan elháríthatatlan döntések elé, amelyek lelki egyensúlyát végképp felborították.

Windischgrätz téli hadjáratának eredményeként a főváros a császáriak kezére került. A függetlenség aktív harcosai a Honvédelmi Bizottmány utasításait követve elhagyták a várost, és 1849. január első napjaiban a katonai csapattá szervezett egyetemi ifjúság maradék csoportja is elvonult. Frank Ignác, miként még jó néhány

kiemelkedő gondolkodónk, helyén maradt. E tényből pejoratív ítéletre mégsem juthatunk, mivel már egy évtizeddel korábban is közismert, hogy Frank a békés időkben sem hagyta el szívesen munkahelyét. Nem is az egyetem, hanem hallatlan szorgalommal összegyűjtött magánkönyvtára miatt nem mozdul ki a fővárosból. Ez a gyűjtemény már a 40-es évek elejétől Pest egyik nevezetesei közé tartozott, és az ország határain túl is számon tartották. Íme, ez az oka annak, amiért az egyetem életében is feljegyezték, hogy könyveit nyári szabadsága idején sem tudta elhagyni, és a fizikai felüdülés idejét is évről évre nekik szentelte. Érthető tehát, hogy az ostrommal szembenéző város falait az addig vállalt közszereplése ellenére sem hagyta el.

Mégis, röviddel a császári csapatok kiűzése után, a Pesti Hírlap hasábjain súlyos ítélet hangzott el a helyettes karigazgató „gyönyörű hazafiaságá”-ról, amely az ellenséges csapatok háhlalkodó fogadásával és a teljhatalmú császári biztos iránt tanúsított „jobbágyi készséggel” vádolta.

Frank Ignác önkezeivel vetett véget életének, anélkül hogy e súlyos vád alól hitelt érdemlő történeti hűséggel igazolta volna magát. Máig nyitott kérdés tehát, hogy a nemzeti függetlenség nagy sorsfordulójának idején valójában kinek az oldalán is állt. A halálának 120. évfordulóját idéző kegyeletos megemlékezés joggal mondta tehát, hogy „a szabadságharc idején tanúsított magatartására vonatkozó megjegyzések reális háttérének megítélése” elháríthatatlan fel-

adatunk (Nizsalovszky). A fontolva haladás ügyét valló gondolkodótól azonban látványos kiállás e válságos időben sem volt várható, de a császári haderő hatalma alatt a bizonytalan körülmények is óvatosságra kényszerítették. Ráadásul a lezajlott változás rövid idő alatt kihúzta Frank Ignác lábai alól a legalitás talaját is. Windischgrätz ugyanis az ideiglenes polgári közigazgatás megszervezésével párhuzamosan visszaállította a helytartótanácsot, és ez alá rendelte ismét az egyetemet. A két intézmény közé pedig gr. Cziráky János személyében királyi biztos kijelölésére került sor. Így már 1849. február közepén értesére adták a pesti egyetemnek, hogy a felelős magyar minisztérium által tett intézkedések egy része érvényét veszti. E tárgyban az egyetem tanácsa ál-

tal kiküldött bizottság tagjaként került először hivatalos érintkezésbe Frank a kormányzat új képviselőivel. Sajnos, a kartörténet monográfusa által idézett források ma már nem állnak rendelkezésünkre, a Pesti Hírlap ide kapcsolódó éles vádját azonban a Horváth Mihályhoz küldött Frank-levelek egyikével szembeviteli tudjuk. A Pesti Hírlap szerint „gr. Cziráky egyetemi császári biztostól Csausz alelnökhöz intézett rendeletek iránt olly hű jobbagyi készséget tanúsított, hogy midőn a császár iránti hódolati eskü kívántatott, ő annak azonnali letételére a legnagyobb készséget nyilvánította.”

Frank kertilés nélkül írja erről, hogy „tudniillik nekem jutott volt az abbéli parancsolatnak előadása az akadémiai tanács előtt”. Vajon mi

akadályozhatta volna meg a királyi biztos akaratának teljesítését, ha csak az nem – miként Frank írja –, hogy „én a dologban, a nehézségek felterjesztése által akadályt nem találok. Hogy pedig ilyen dolog megakasztásával egy pár óvakodó szót elkerülni nem lehet, azt józan ember könnyen értheti”. Úgy tűnik, hogy Frank jóval több felróhatót mond el magáról, mint a Pesti Hírlap szerzője. De „tett és érzés közt még jó különbség is van”. Nem érzi ugyan, hogy ez a kiterjesztő önbírálat a vád alól nem mentesíti, de mi tudjuk, a magyar országgyűlés által el nem ismert új uralkodónak teendő hűségeskü elodázása valóban sikerült. A körülményeket és az általa tett ide irányuló lépéseket nem szépítette Frank, de az eredményt is magáénak vallotta. A

higgadt tárgyilagosságáról ismert Horváth Mihály előtt minden bizonnyal ez a tény tette igazoltta Frank Ignác szerepét, és tette alkalmassá arra, hogy június 26-án kelt levelével a Tudományegyetem igazgatójává nevezte ki. Ezt támasztja alá a Nemzeti Múzeumot igazgató Kubinyi A. lemondásának június 27-én történt elfogadása is. Az eredeti Kubinyi-féle lemondó levél ugyancsak ránk maradt, amelyből tudjuk, hogy ő „a Múzeum hittel kötelezett hivatalnokaival” a hódolati esküt letenni – más megoldás keresése nélkül – „erkölcsileg kényszerítve érezte”. Iratára rávezetve látjuk a miniszter következetes ítéletét, amelynek eredményeként egy nappal később már az új igazgató kinevezése is megtörtént. Irigy viszálykodás „fojtó indulatja”

tehát és semmi más, ami a Frank Ignác elleni támadást kiválthatta a Pesti Hírlapban? Nagyon leegyszerűsíténénk a dolgokat, ha a Deák Ferencről származó felkiáltással akarnák lezárni ezt a tudománytörténeti problémát.

Nem kétséges, hogy az ellenséges haderők hatalma alá került területeken, s így Pest-Budán is a félelem, az árulás és a kishitűség lett úrrá. A Honvédelmi Bizottmány már február elején számolt a „vas kénytelenségnek” engedni kényszerülő kishitűséggel. „Vannak vidékek – írja a Honvédelmi Bizottmány értesítése –, melyek a túlnyomó fegyveres erőnek ellent nem állhatván, engedni kényszerültek..., s ekkor az ellenség akasztófáival fenyegetésekkel hajtotta a községi elöljárókat hódolati nyilatkozatokra.” A Honvédelmi Bizott-

mányhoz azonban naponta érkeztek ugyanezen szervek hivatalos nyilatkozatai az ellenkezőjéről: „A bevonuló császári fővezérségnek rendelte folytán”, máskor „a hozzánk érkezett parancs következtében” stb. olvashatni gyakran e kikényszerített hódolati nyilatkozatok bevezető szavait. A függetlenségi harc vezetői jól tudták, hogy az „ily kikényszerített hódolatok azon perczben elenyésznek, mint a buborék, mely perczben az ellenség zsarnoki pálczáját csak egy kissé is tovább vonulni látják a hódolók”. A benne rejlő veszélyt, az árulás és a kishitűség súlyos következményeit azonban nem becsülheték le. Így a honárulás gyalázatos példái rövidesen ez ellenintézkedések megtételére kényszerítették a debreceni kormányt. A konkrét viszonyok

további elemzése nélkül is meg tudjuk érteni tehát a forradalmi kormány új vallás- és közoktatási miniszterének 1849. május 9-én kelt levelét, amely „Minden hitfelekezetű egyházi és iskolai főnököknek, elöljáróságoknak és testületeknek...” a magyar álladalom kimondott függetlensége iránti hódolatukat nyomatékos figyelembe ajánlotta. Nem sokat késett a miniszter, hogy alig egy héttel később az egyetemnek is megküldje rendeletét, amelynek értelmében minden tanárnak és egész személyzetének szoros kötelességévé tette igazolni magát.

Eme lépések történelmileg indokolt voltának megítélése nem tárgyunkhoz tartozik. Annyit mégis joggal mondhatunk, hogy a közvélemény naponta értesült a tavaszi had-

járat győzelmeit követő hetekben azokról a súlyos árulásokról, amelyek a császáriak hatalma alatt történtek. A belső reakció gyakran az ellenség sötét politikai ármánykodásain is túltett. Az arisztokrácia és a klérus hitzegése, a nyílt árulás naponta ejtette ámulatba a közvéleményt. Az újjáéledő politikai hírlapirodalom sokat tett e téren, tudatosítva az ellenforradalmi tevékenység súlyos következményeit. Kellő irányítás és tudatos forradalmi politika alkalmazása nélkül folyt természetesen ez a leleplező kampány. Így a „Pest ostromállapotjában” lefolyt árulások a lapok rendszeres témáivá lettek. Sőt, egyes politikai hírlapok önálló rovatot nyitottak a reakció megbélyegzése céljából. Sok értékes történelmi tény tárul fel e sorok mögött, de azok gyakran a túl-

zó, szubjektív emberi indulatoknak a vegyülékét is magukban hordták. A történeti forrásértéket tekintve mindig kritikával kezelhető napi sajtó azonban eme bizonytalanságtényezők ellenére is többnyire jól célzott politikai ítéletet tartalmazott. Bizonyossága ennek pl. a hajdani helytartói tanácsos, Stahly Ignác leleplezése a Márczius Tizenötödike hasábjain (1849. május 26.). Stahly elsőként igyekezett az ellenséges hadak bevonulásakor, hogy szolgálatait az új hatalomnak felajánlja, de a Windischgrätztól kapott kinevezésekkel zsebében a fővezért egy nappal megelőzni kényszerült a visszavonulásban. „Denique a pesti macskazenélő ifjúság jól tudta – mondja tehát a lap idézett száma –, hogy kit kell (annak idején) megtisztelni.” A Budavár visszavéte-

le idején ünnepi kivilágítást elmulasztókat is jól célzott politikai éllel tűzték tollhegyre, ugyanakkor a forradalom ügyétől távol álló indulatok is óhatatlanul teret kaphattak. A császáriak által megtűrt lapszerkesztők tevékenysége is bőven rászorulhatott volna a leleplezésre, de tudunk olyan esetekről, mikor a Pesti Hírlap radikális hírben álló hírlapírójának (Nagy Ignác) is önigazoló cikkben kellett magát az alaptalan támadások alól menteni.

Témánk szempontjából a Pesti Hírlap leleplező tevékenysége különös jelentőséggel bír. A lap kritikai hangvétele „a Pest ostromállapotjában” elkövetett árulásokról júniusban erősödött fel, és a hónap végéig lankadatlan erővel folyt. A témánkhoz közel álló, nagy elhivatottsággal

és nemzeti öntudattal írt leleplező írások egymást követték a lap hasábjain. „A különböző testületeknél és közintézeteknél a zsoldos soldatesca mindent elkövetett hatalma terjesztésére . . .”, ezért szükséges, hogy a lap most is az árulókat, kik „hazudtak, rémítettek és ámítottak”, következetesen leleplezze. Árulók, zsoldosok, Budapesten visszamaradt hivatalnokok, nemegyszer széltében ismert közéleti tekintélyek kerültek a lap kritikai rovatába. Jellemző példája e bonyolult, összetett politikai harcnak, hogy az a neves sebész, Balassa János viselt dolgait is súlyosan elítélendő megvilágításba helyezte. Az ellenséggel való cimborálás, a nyílt hazaárulás és a hazáért elvérzett honvédek bűnös cserbenhagyásában összegeződik a vád. A helyzet fonákját kell csu-

pán érzékeltetnünk, amikor idézzük a Márczius Tizenötödike már jóval előbb megjelent egyik cikkét, amely Balassát Polayval és Bugáttal egybevonva a „romlatlan becsületesség és szeplőtlen haza szeretet” példajaként méltatta.

Balassa a súlyos vádak hallatán elvesztette türelmét, és élve a sajtótörvény adta lehetőséggel *Útbaigazítást* írt a lapnak, amely azt június 24-i számában le is hozta. A haladó gondolkodásáról az ország határain túl is ismert sebész rövid cikke kegyetlen iróniával vágott vissza, és a „jobbaddán mendemondán alapuló támodásokat” rágalmazásnak minősítve, bizonyítást követelt. A Balassa ellen felhozott vádaskodás ténybeli előzményeire ezúttal nem térhetünk ki. Utalnunk kell csupán arra, hogy a

cikk szerzője a Pesti Hírlap 1849. június 26-i számában újabb lehetőséget kapott a szerkesztőtől, hogy a Balassának címzett *Válaszát* közölje. Az eljárás egyfajta leegyszerűsítő felfogása volt a sajtóvita elintézésének, amit az óhajtott bizonyításként fogtak fel. A *Válasz Balassa úr „Útbaigazításá”-ra* c. cikk nagy terjedelmével, dagályos hazafiasságával és az ügyhöz méltatlan hangnemével vonta magára a figyelmet. Bizonyító adatközlést egyáltalán nem tartalmazott, sőt egyes rágalmazó tételeit visszavonni kényszerült, csupán azzal mentve a tévedést, hogy „ha volna bennők nem igazság: a közönség vitt félre engemet”. A szerző számára is kellemetlenné vált ügyet végül az ilyenkor szokásos fenyegetéssel zárta le, mondván, tessék bíróság elé vinni,

de majd akkor én is többet fogok föl-
emlegetni.

E vázlatosan jelzett vitával a hala-
dó szelleméről ismert politikai hírlap
talán legkínosabb afférja zárult le.
Balassa is méltatlannak tarthatta a
további vitát és értelmetlennek a kép-
telen vádak peres eljárás útján törté-
nő rendezését. A szabadságharc le-
verése utáni meghurcoltatása bősé-
gesen igazolta őt történelmi szere-
pének megítélésében. A Pesti Hír-
lap ominózus cikkét többé Balassa
vonatkozásában nem is emlegették,
annál több szó lehetett azokról a
gyökeres átalakulást célzó írásairól,
amelyek a forradalom első évében
ugyancsak a Pesti Hírlap hasábjain
jelentek meg. Balassának a magyar
függetlenségi harchoz való viszo-
nyát persze ezeknél az írott állás-

foglalásoknál is fontosabb tények igazolták.

A körülmények összetettebb vizsgálata tehát azt mutatja, hogy a tavaszi hadjárat győzelmei után a közvéleményt a megpróbáltatások, a súlyos árulások és a felkavart emberi indulatok sok tekintetben bizonytalanná tették. A helyzet objektív áttekintése a legjobbak számára is hallatlan mértékben megnehezült. Az aktív politikai hírlapok árulást leleplező törekvéseit a nemzeti függetlenség ügyének féltése is vezette. Nem kell tehát feltétlenül pálcát törni a Balassát méltatlanul vádoló Pesti Hírlap felett. Más vonatkozásban ugyancsak megvolt az oka a sokak felé figyelmeztetésül szánt cikknek: „Vigyázzanak urak! ismerjük önöket; tudjuk, hogy van köztük olyan is, ki a honvé-

delmi bizottmány által tett kinevezését törvénytelennek tekintvén, Windischgrätzhez folyamodott annak törvényesítése végett.” A kishitűség és a silány egzisztenciaféltés szomorú példái álltak e gondolat mögött. Még inkább indokoltnak mondható a másoknak szánt szemrehányás: „... mennyire akartak a nemzet elnyomására a császári zsoldosok bérenceivé aljasulni.” A „Nagy” aláírással zárt leleplező cikk nagyobb része azonban kifejezetten a pesti egyetem – jó néhány néven nevezett – tanárának adresszáltatott (1849. július 22.).

A Pesti Hírlap ugyanazon szerzőjétől találjuk tehát a Frank Ignác szerepét beárnyékoló megnyilatkozásokat, mint aki a Balassa-féle nyilvános polémiát kiváltotta. Önmagában e

tényből persze ismét nem lehet a Frank ellen felhozott vád megalapozatlanságára következtetnünk. Közlebről kell tehát vizsgálni, mi adta az indítékot a Pesti Hírlap szerkesztőségének, hogy az egyetem belső helyzetének – tárgyát tekintve is szokatlanul kiterjedt – elemzésébe kezdjen.

Az indítékul szolgáló előzmények egyikét, neveztesen a magyar országgyűlés által el nem ismert király iránti hűségeskü ügyét már az előbb tisztáztuk. Franknak eme februárban lezajlott eljárása a végeredményt tekintve igazolható. „A nehézségek felterjesztése által – miként maga írta – mindnyájan időt nyertünk és menekvést.” „Mendemondán”, talán bizalmatlanságon alapult a másik lényeges ténykörülmeny, hogy a nyugalma-

zott tanárokkal „minden áron oda intriquált”, hogy az egyetemhez ki-nevezett új tanárokat az érdemi ügyekből és tanácskozásokból kire-kessze. A források ismeretében úgy tűnik, hogy a vád Frankhoz tapadó bizonyítéka kizárt, amiért is el kell fogadni a „Felelet” c. írás érvelését (1. OL. VKM). Frank saját kezű vé-dekező iratát idéztük ezúttal, amely 1849. június 22-én kelt, és minden valószínűség szerint a Pesti Hírlap-ban frissen elolvasott vádaskodás ha-tása alatti első felindulásban keletke-zett. Az eredeti elképzelés szerint Frank is a Balassa által választott utat akarta járni. Erre utal egy ugyancsak kéziratos levél, amely június 23-án kelt a „Méltóságos Püspök igen tisztelt minister Úr!”-hoz címezve. Első szándékom – írja – egy pár igazoló

szóval felelni, de rövidesen belátta, hogy a rajta esett méltánytalanság szóváltás nélkül hamarabb eltűnik a felzaklatott közvéleményből. A hírlapi feleletül írt terjedelmes szövegben azonban Frank kétszer is visszatért az új „kinevezések megsemmisítését” célzó vádakra. Felháborodással utasítja vissza e vádakat – kizárólag személyére konkretizálva –, mondván: „...a volt kormány embereit nem ismertem és velük sem élő, sem írott szó által érintkezésbe nem jöttem.” Felmerülhet a kétely persze, hiszen tárgyunk egyik lényeges törekvésének eredményeként bőséges betekintést nyújtottunk az Eötvössel folytatott levelezésbe. A VKM egyik idézett összesítő jegyzéke alapján lehetőségünk volt az idevágó Frank-levelek ellenőrzésére. Ezekből pedig

az derült ki, hogy a hivatalos minőségben folyt – rendszerint, bár a miniszter utasítása alapján született – levelezésen kívül semmi nyoma sincs annak, hogy Frank a megtett intézkedésekre bíráló véleményt nyilvánított volna. A hivatalos kapcsolatok korabeli elemzése pedig nyilvánvalóan azt mutatta, hogy a legalitás talaján támaszt nyert gondolkodó egyre közelebb került Eötvös alapvető törekvéseihez.

A szóban forgó vád igazi értelme azonban nem is ebben van. Az eddig legkimerítőbb Eckhart-féle elemzés sem vette észre ugyanis, hogy a Pesti Hírlap idézett cikke többször visszatért a kérdésre, és nem csak Frankot, hanem az „eszélytelen urak” egész csoportját vette célba, akik az új tudományos igény hordozóit az egyete-

men is igyekeztek elgáncsolni (1849. június 22.). Az alkalmatlan, az időközben nyugdíjazott avagy az egyetemi mozgalmak által is hevesen támadott reakciós erők tényleges jelenléte pedig nyilvánvaló volt. Frank természetesen a függetlenségi harc végéig sem jutott el oda, hogy e visszahúzó erők ellen fellépjen, de egyáltalán eme csoporttól magát származása ellenére sem tudta elhatárolni.

Nyilván a zavaros politikai közvéleményből merít viszont a Pesti Hírlap – de nem teljesen alaptalanul –, amikor Frank szemére veti, hogy az ellenséges csapatok bejövetelkor, azok „nézésében való gyönyörétől elragadtatva, hálaadó nyilatkozatot tett az uralkodó iránt. A szubjektivitást jelzi az a vád is, hogy az ostrom idején „a bombákkal szembeni lakából”

oly nyugodtan nézte a golyókat, „mintha azokkal szerződése lett volna”. Frank hideg nyugalommal há-
rítja el e vádaskodást, és könnyed for-
dulattal vitéz tüzéreink dicsőségét
hangoztatja, mely csorbát nem szen-
vedhet még akkor sem, ha „egy pár
golyójuk el is tévedett volna”. Úgy
tűnik, hogy őt ez a vád egyáltalán
nem zavarta. Sőt a témára is többször
visszatér, szinte imponál neki, hogy a
bombák közepette is a hatalmas ma-
gángyűjtemény mellett találta a tör-
ténelem és erre a közvélemény is fel-
figyelt. Erre utal, hogy a *Feleletben*,
ismét e téma kapcsán, a kelleténél
többet mond el önmagáról. A belövés
és az akkor szerzett kisebb sérülés
nyilván kizárta, hogy a felhozott há-
laadó nyilatkozatokra sor kerülhetett
volna. „Hanem később – mondja

szinte önvallomásszerűen – igenis volt alkalom a bejött nagy erőnek fejtegetésére.” Az őszinte önvallomás tehát ismét többet mond, mint a Pesti Hírlap, és hitelt érdemlően kifejezi azt a közeget, amely Frankot változatlanul körülvette, és amely a nagy sorsforduló idején ismét a kishitűségbe taszította. Ez az a lelki válság és nem a Pesti Hírlap támadása, amely már az érdemi reflexió nélkül maradt székfoglaló értekezés után úrrá lett a nagy gondolkodón. Életútja ellenére – maga az életmű – olyan erős szálakkal kötötte őt a történelmi joghoz, hogy onnan már sem az európai szintre emelkedő kultúrpolitikai látókör, sem az áldozatokat jócskán megkövetelő függetlenségi harc nem szakíthatta el. Ezt a körülményt érzékelté ösztönösen a kartörténet monográ-

fusa, midőn azt írta, hogy Frank az ellene irányuló személyes támadásokat felhasználta a minisztertől június 20-án kelt rektori kinevezés elhárítására. Ezúton jutunk el a Pesti Hírlap cikkét kiváltó indítékok egyetlen lényeges eleméhez, amely szó szerint a következőképpen hangzik az eredeti szövegben: „Általánosan szólva, az egyetemi személyzet többségének mennyire nem férhet fejébe a magyar függetlenség, mutassa azon botrányos eljárás, mely f. é. máj. 29-én – hódolatnyilvánítás tekintetébül – tartott közgyűlést jellemzi. Ezen híres gyűlést megelőzte már két összejövetelök a tanácsférfiaknak; s itt előre elkészítettett a hódolati szerkezet is – körülbelül – következőképpen: 1) A Közlöny ez s ez számában odautasítatván és meghagyatván nekünk,

hogy hódoljunk: ezen meghagyás folytán ezennel hódolunk...” Ez az igazi kiváltó tényező tehát, amely a Pesti Hírlap szerkesztőinek türelmét kihozta az egyensúlyából.

A súlyos vád tárgyilagos magját keresve idézzük fel a püspök miniszter „múlhatatlan szoros kötelesség”-ként kiadott parancsát, hogy a magyar álladalom kimondott önállósága és függetlensége iránt – többek közt – az egyetem is nyilvánosan demonstráljon. Május 9-én kelt ez az általunk idézett felhívás, a Pesti Hírlap vádjaként felhozott „mákvirágos hódolat-szerkezet” pedig valóban a május 29-i egyetemi közgyűlésen került bemutatásra. Egy sor tény, de főként éppen Frank idevágó magatartása, ill. írott megnyilatkozása bizonyítja be számunkra, hogy valóban ez az

ügy a kellemetlen hírlapi vita, és az annak során elkövetett nem egy méltánytalanság valódi kiváltó oka. Szembetűnik mindenekelőtt, hogy a Frank-féle *Felelet* egyetlen szóval sem tért vissza erre az öt személy szerint is aposztrofáló vádra. Az egy nappal később – a Méltóságos Püspök igen tisztelt Miniszter Úr!-hoz – írt második levelében annál inkább szükségét érezte a kérdés tisztázásának. Szinte kizárólag ezt tárgyalta a június 23-án kelt Frank-levél, amelynek mellékleteként szerepelt most már az eredetileg hírlapba szánt *Felelet*. Ide kíváncsozunk a harmadik lényeges dokumentum, vagyis a többszörösen módosult, de eredeti Frank-kézírással készült *Hódolási javaslat*, amit ugyancsak az igazoló iratokhoz csatolt a szerző, de sem aláírással,

sem dátummal nem látott el. Ha nem is feltételezzük, hogy ebben tudatos-ság érvényesült volna, annyit teljes bizonyossággal mondhatunk, hogy Frank maga is a sorsdöntő kérdést a hódolati javaslat megítélésében látta. A feltárt levelek világosan mutatják, hogy a császári bölcsesség üdvözlése, a magántanári kinevezettek ügye, avagy akár a királyi tanácsosi cím felhánytorgatása jelentéktelenné törpült a több mint három hétig halogattott május 29-i hódolati javaslat ügye mögött.

A „hódoló nyilatkozás nem szóno-ki rendelés, vagy iskolai gyakorlás lévén, hanem politikai tett” – mondja Frank a miniszterhez címzett, módfelett precíz levelében. Csatolva bár a hódolati javaslat teljes szövegét, tüzetesen megvilágítja az okát mind a

lakonikus rövidségnek, mind az „idétlen szóvirágok” felesleges voltának. A fegyelmezett logikával feltárt érvek egyike sem menti azonban az „osztrákmodorú szerkezet” kialakításában történt közreműködését. Hatásosan célzott, nem őszinte megnyilatkozása Franknak, hogy miért tartotta legillendőbbnek „híven a ministeri rendelet szavaihoz ragaszkodni”. Pauler nyomán ismeretes, hogy ekkor már Pesten híre járt az orosz beavatkozásnak, ami óvatosságra készítette Frankot. Burkoltan bár, ezt a helyzetet is sejtette alább a miniszternél, midőn azt írta, hogy a szóvirágok és idétlen kitérések „csak szakadásokat okozhattak volna”. Nyilván nem egyedül állt a jövődőt illető aggodalmával, és azok közé sorolt be, akik a feleslegesnek vélt kockázatot –

persze más és más indítékok alapján – már nem akarták vállalni. Eme megnyilatkozások fényénél most már nyilván hitelt érdemlőnek mondhatjuk a Pesti Hírlap további közlését: „És Uraim! Elfogadtatik, keresztülmegy a mákvirágos hódolat-szerkezet, ha egy kis parányi emberke ott nincs. Kornis Károly, újdun új tanár volt ez, aki fölszólalt a szerkezet elleni olyan értelemben, hogy ő ugyan nem a közlönybeli meghagyás folytán, hanem szíve, lelke teljességéből hódolván stb.” Ezt a más forrásból is rekonstruálható szituációt követte néhány tanár hazafias megnyilatkozása, majd javaslatok hangzottak el, hogy Kornist kell megbízni a hódolat megszövegezésével. A kínosan óvatos többség azonban megakadályozta ezt, helyette inkább az eredetit „fol-

tozgatva” elfogadta a már bemutatott szöveget.

Mielőtt e tárgyban a Pesti Hírlap szóban forgó anyagától végképp elszakadnánk, még egy mozzanatra fel kell figyelniünk. Ha a Hírlap szerkesztősége a hódolati javaslat kínos óvatossága és a halogató időhúzás iránt nem is tudott megértéssel viselkedni, díszére válik, hogy lényegileg a tudomány mellett állt. A töredékes forrásokkal szembesített cikk heves felháborodással kelt ki az egyetem mostoha anyagi helyzetének felszámolásáért. A magyar egyetem tanárainak silány fizetése mellett lehetetlen tanárkodni, „önmaga tökéletesítésére igyekezni”. Aljasság – kiált fel a szerző –, hogy „a budai várbeli osztrák hercezegecske Hofkutscherjének is adott ennyit, de

sőt minister urak is adnak még többet is egy titoknoknak, pedig bizony egy igazi tanárnak sokkal felül kell állnia egy, diákból lett titoknokocskán”. A felzaklatott közvéleményt recitáló, nem kellően megalapozott vádak mellett minden bizonnyal Frank is felfigyelt a nem pusztán üres hazafiaskodáson alapuló cikkekre. Nem a türelmét vesztett Balassának volt igaza tehát, amikor közönséges „handabandának” minősítette a Pesti Hírlap fellépését. Minden ellentmondásossága ellenére Frank hozzáállása történelmileg igazolhatóbb. Ezt a megítélésünket támasztja alá a Horváth Mihályhoz írt utolsó levél, melyben Frank – felborult lelki egyensúlya ellenére – tárgyilagosan vont le a konzekvenciákat.

A helyzet fonákját, amely a történelmi napok könyörtelenül előrehaladó eseményeiből folyt, Frank már hónapokkal előbb felismerte. Beidegzett önuralma és a viselt közéleti tisztség iránt tanúsított helytállása azonban a meghátrálást mindeddig elodázta. Még a hírlapi támadás előtt két nappal nyert rektori kinevezését is ezzel a magatartással fogadta. A Pesti Hírlap nem róttta fel a püspök miniszter idevágó elhatározását, de Frank a felelősség erkölcsi súlyát tovább már nem bírta. Még mindig fegyelmezettnek tűnő logikával írta: „Jól tudom én, hogy kivált súlyos időkben mindnyájan kötelesek vagyunk minden kitelhető módon a hazának szolgálni: de az is igaz, hogy akinek elegendő ereje nincsen, legüdvösebben cselekszik, ha díszhelyét

más, erősebbnek odaengedi.” Hogy nem teátrális lépés, amely a bizalom ismételt demonstrálását igényli, ezt a következő mondat igazolja: „És azért őszintén bevallván saját meggyőződésemet, hogy magamban, főképp most, kormányzó hivatalra elegendő tehetséget nem érzek.” Ennek alapján kéri felmentését egyidejűleg a rektori és a törvénykar igazgatásának tiszte alól. „A közbizodalom fenntartására jelenben az egyetemnél is pezsgőbb erő kívántatik, a milyen az én karomból, az én lelkemből nem telik” – hangzik az őszinte vallomás, amely az életút összeomlásának megfogalmazása.

Ma már nem revideálhatjuk Horváth Mihály válaszlevelét, amely az egyébként hitelt érdemlő megállapítások szerint tisztének további ellátá-

sára ösztönözte. Alig egy hónappal később – a nemzeti tragédia felgyorsult eseményeinek hatása alatt – azonban Haynau bevonuló seregei elől már a menekülést látta szükségesnek.

A FRANK-HAGYATÉK
KULTÚRHISTÓRIAI
JELENTŐSÉGE

Miként ismeretes, Frank Ignác 1850. március 2-án tragikus körülmények között távozott el a magyar szellemi életből. A tragikus vég egészen a legutóbbi időkig foglalkoztatta mindazokat, akik szellemi hagyatékát nagyra értékelték. Pedig Pauler Tivadar nyomán, vagyis a Széchenyi Könyvtár kéziratárában őrzött „kéziratnaplók” alapján ismerhetjük eleve a szomorú valóságot.

Rekapitulálva röviden az idevágó történelmi tényeket, azt mondjuk, hogy Pauler napi jegyzetei 1850 első negyedéről nyújtanak támpontot a nyitva maradt kérdések megfejtésére. Ezek szerint pedig Pest-Budán a

Neugebüdében szakadatlanul folyt a katonai bíróság purifikációs eljárása, amely még a márciusi napok beállta előtt nem egy tanártársát bebörtönzésre kárhoztatta. Frank, bár forradalmi tettekkel nem pecsélte meg 1848/49-hez való kapcsolatát, de a maga módján ellentmondásos helyzetállása bőven szolgáltatott felróható adalékot a purifikátorok számára. Az események esetleges további alakulását pedig, töretlen szellemmel is csak nehezen viselhették az érintettek. A házi őrizetnek tekinthető bécsi tartózkodás alatt ez a tudat örölte fel tehát elméjét.

A fentiek igazolásául úgy tűnik, hogy a hitelt érdemlő forrásnak tekinthető Pauler-féle feljegyzéseket eredetiben is meg kell szólaltatnunk. A tragikus vég utolsó napjaiban Pau-

ler távol volt a Bécsben tartózkodó Franktól, sorsának alakulásához mégis megbízható adatokat szolgáltat a szabadságharc után is szakadatlanul vezetett napi feljegyzéseiben. „Ma egy esemény méllyen meghatja kedélyemet, Frank Bécsben öngyilkosság által életének véget veté... őtet, mint tanítómát, mint barátomat tiszteltem, életemre ritka befolyással volt...” (L. Quart. Hung. 2611.)

Elfogulatlan tárgyilagosságát nyilván ez az 1850. március 7-i feljegyzés bizonyítja, és ez egyben arra utal, hogy a Frank helyzetét közvetlenül ismerő személyekkel kerülhetett kapcsolatba. Pauler eme friss híradásainál is fontosabbak azonban azok a feljegyzések, amelyek 1849. július 27-től 1850. márciusig nyertek bejegyzést. Ezek nyomán tudjuk, hogy

július 27-én a Dégen által vezetett egyetemi tanácsban is a magyar kormány iránti hűségeskü ügye foglalkoztatta a felizgatott kedélyeket. A felelősség enyhítésére törekedve próbáltak tehát olyan értelmet adni a hódolatnak, amely eleve kétértelmű volt. Alig néhány nap után azonban már idézésekről, sőt fogságba vetésről tudósít Pauler, miközben ismét megjegyzi, hogy a hódolat miatt vizsgálatok történtek. Az idézések, zaklatások, igazolási eljárások egész sora bontakozik ki ezután a lakonikus feljegyzésekből. A témánk szempontjából kritikus időszak jegyzetei azonban 1850 első két hónapjára esnek.

A rövid feljegyzések sorait az idézettek, elítéltek és börtönbe vetettek nevei töltik ki 1850. január elejétől. Később Tipula börtönbe vetése,

majd ismét a Frank szerkesztette hódolat előtérbe kerülését jegyezte fel Pauler. A dolgok súlyosabbra fordulást jelezve mondja pl., hogy – „holnap 9 órakor megjelenek a haditörvényszék előtt” – ahol már vallatás alatt álló tanártársait láthatta viszont. A bíró „leginkább Tipulát faggatta”, és egészen nyilvánvaló e sorok alapján, hogy ismét a Frank szerkesztette, magyar kormány iránti hűségnyilatkozat születésének körülményei, ill. az abban résztvevők felelősségének megállapítása foglalkoztatta a katonai törvényszék tagjait. Január utolsó napjaiban tovább szaporodnak a tanárok felelősségre vonását jelző adatok. Vizkelety, Tipula, Henfner, Lahner után most már Karvassy, Sággy és mások kerültek a katonai bíróság elé. „Vannak akik kiszaba-

dultak – mondják e feljegyzések –, másokra most mondják ki az ítéletet.” Az egyetemnek Budára történő visszahelyezése és a német nyelvű tanításnak Virozsil által történő erőltetése is szerepel e feljegyzések között, de a purifikáció beláthatatlan veszedelme mögött mindez messze háttérbe szorult. Amely napon pedig Frank rövid végrendeletét megírta, Virozsil és Csausz Bécsbe mentek, hogy sürgessék a purifikáció befejezését. „Tudja az isten mi jót várhatunk ezután” – írja Pauler e napok elfásult bizonytalanságában.

A feljegyzéssorozat vázlatos áttekintése világosan mutatja, hogy a purifikáció még beláthatatlan következményeket tartogatott sokak számára. Frank számára mindez, a távolról és késve érkező hírek hatása alatt elvi-

selhetetlenné lett. Pauler maga is érezte a helyzet tragikumát, s szinte szimbolikusan búcsúzik a mestertől azzal, hogy kit ítélték legutóbb halálra és 20 évi várfogságra. A félelem légkörében fogant feljegyzések tehát egyértelműen a dühöngő megtorlást teszik felelőssé a nagy gondolkodó haláláért. Mégis Pauler lett az ősforrása azoknak a nézeteknek, amelyek később az ősiségi különvélemény elbukásával és a magyar jog önállóságának megszűnésével hozták összefüggésbe Frank tragédiáját. Valójában Pauler későbbi írásaiból vették át e felfogást, pedig az eredeti megfogalmazás ismét az idézett napi jegyzetek egyik töredékes gondolatsorában született. „... oka a kétségbeesésnek az volt, hogy bizalommal nem viseltettek iránta és ősiségi kü-

lönvéleményét el nem fogadva s magát kémektől környezve hitte.” Pauler az *Emlékbeszéd*ben (1850) csakúgy, mint az *Adalékok*ban (1878) e gondolatot idézte fel. Tehette ezt nyugodt lelkiismerettel, miután egy jobb időnek tartogatva – titkon – a nem egyedülálló tragédia igazi felelőseit a történelem ítélőszékéhez szegezte.

Frank Ignác tragikus elmúlása azonban tartogatott még egy különös meglepetést a magyar szellemi élet számára, amivel a méltatlan örökösök jó ideig nem tudtak mit kezdeni. A fent idézett, 1850. március 1-jén kelt rövid végrendelete ez, amely egyetlen tömör mondatban rendelkezik a páratlan szorgalommal összegyűjtött Frank-könyvtár sorsáról: „Meine Bibliothek in Pest legire ich der Pes-

ter Stadt als Anfang einer städtischen Bibliothek.” A Pest nevezetességei közt emlegetett hatalmas gyűjtemény tehát a végakarát szerint Pest-Budát, a későbbi Fővárost illetve kifejezetten azzal a céllal, hogy az egy városi közkönyvtár alapjává váljék.

Remete László joggal emelte ki, hogy ez a tény önmagában is nagy jelentőségű, hiszen az időben egybeesik az angol jogalkotás első ilyen irányú kísérleteivel. A méltatlan örökösök azonban néhány év alatt is csak odáig jutottak el, hogy a nagyértékű gyűjtemény jegyzékét elkészítették, közkinccsé válása azonban még hosszú ideig nem vált lehetővé. Frank személyes ingóságainak egy részét is – árverés útján – tőkésítve a városi könyvtár alapjainak növelésére rendelte.

Frank teljes elszigeteltségére és a rendkívüli körülmények hatása alatt történt öngyilkosságára utal az a tény, hogy az egyetemi szerveket váratlanul érte a nagyértékű könyvtár feletti döntés. A gyűjtemény összetevőinek részletes elemzése pedig nyilvánvalóan elárulta, hogy Frank kultúrpolitikai missziót kifejező elhatározása a fővárosi közkönyvtár alapjainak megteremtését illetően jóval korábban születhetett meg. A könyvtár ugyanis nagyobb arányában kétségtelenül közkönyvtári érdeklődésre számot tartó művekből tevődött össze. A páratlanul jelentős, tudományos értékű összetevők mellett tehát a nagy gondolkodó valóban a magyar szellemi élet szélesebb értelemben vett felemelésén fáradozott, anélkül hogy

erről bárki is életében tudomást szerezhetett volna.

Így érthető csak, hogy a hozzá közelálló Pauler Tivadar napi jegyzete még 1850. március 13-án is úgy tudta, hogy az értékes könyvtár az egyetemre hagyatott. Az éppen Bécsben tartózkodó Virozsil Antal és Csausz Márton számára is kellemetlen meglepetés volt a végrendelet felbontása. Úgy tűnik – írja a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár monográfiája –, hogy a két pesti tudós nem volt nagy véleményel az örökös kultúrpolitikai szándékát illetően. Talán ezért is nyúlt két hétre az egyetemi vezető férfiak bécsi tartózkodása, melynek során Leo Thun-Hohenstein báró, vallás és közoktatásügyi miniszterrel, a befolyásos miniszteri tanácsosokkal (Bonitz, Exner, Tomaschek) és a ma-

gyarországi ügyekben illetékes Geringer báróval is tárgyaltak. A testamentumon változtatni nem lehetett, a várost azonban Geringer báró közreműködésével kívánták befolyásolni, hogy az „égből pottyant ajándékkal” miképpen éljen.

A közbenjárás realizálására csak abból következtethetünk, hogy a város rövidesen kiadta azokat az aktákat és kéziratokat, amelyek a pesti egyetemre vonatkoztak. Ezzel egy időre eltűnik előlünk az egyetem arra irányuló törekvése, hogy a Frankkönyvtárt megszerezze. A gyűjtemény további sorsát illető újabb források már csak 1857–58-ból maradtak ránk az Egyetemi Könyvtár levéltárában. Nagyjából azonos időkről tudósít továbbá a Fővárosi Levéltár IX/75 1857. sz. anyaga, amely

vége a gyűjtemény közhasználatra bocsátásának körülményeit teszi világossá. Az 1850-ben elkészült névjegyzékbe vételt követően tehát hosszú évekig a város egyik elhagyott termében hevert a közel 14 ezer kötetes Frank-könyvtár, majd a város végre a megőrzésre való átadás mellett döntött. Ezt a lépést helybenhagyóan tudomásul vette a birodalmi VKM is, azzal a kikötéssel, hogy a gyűjtemény mindaddig ott marad, amíg a város maga saját alkalmas helyiséggel nem bír.

A hazai könyvészettörténet szempontjából jelentős forrásbázis még sok értékes részletet foglal magában a Frank-könyvtár sorsát illetően is. Habár e problémák már tárgyunk köréből ismét elvezetnek, meg kell ragadnunk az alkalmat néhány fonto-

sabb momentum jelzésére. Az első, amire fel kell figyelniünk, hogy a Frank-könyvtár elvitathatatlanul nagy szellemi tartalékainak közkinccsé tétele még az átadás után is évekig botladozott. A könyvtár a szükséges tárgyi feltételeket önerejéből nem vállalhatta, és e törekvésében az egyre válságosabb helyzetbe került birodalmi kormányzattól sem várhatott segítséget. Innen fakad a végnélküli levelezés a városi hatóságokkal, hogy a szükséges állványokat, a rendezéssel és a közhasználat megszervezésével járó minimális költségeket lehetőleg előteremtsék. A szűk látókörű városatyák garasoskodása még hosszú ideig értelmét szegte Frank Ignác nagylelkű kultúrpartoló lépésének. A másik lényeges mozzanat, amire fel kell figyelniünk, hogy a 60-

as években lassan kialakíthatóvá vált
közkönyvtári használat nem lehetett
jelentéktelen. Aligha hihető ugyanis,
hogy a Frank-könyvtár kezelésével
foglalatoskodók szerény illetményki-
egészítésének ügyével Toldy Ferenc
elfekvő nagyszámú levele méltatlanul
zaklatta volna a város vezetőit. Úgy
tűnik, hogy a közhasználattal járó te-
her jóval több annál, mint amit a kö-
zel 200 oldalas, kézzel írott átvételi
jegyzék elkészítése jelentett. Lassan
újjáéledő szellemi életünk a 60-as
évektől tehát, jóval a gyűjtemény tu-
lajdonjogi helyzetének rendezése
előtt, figyelemre méltó érdeklődést
tanúsított a hagyaték iránt. A benne
rejlő szellemi tartalékok minden bi-
zonnyal nagy hatást gyakoroltak a
korabeli magyar közgondolkodás fej-
lődésére. Ez a körülmény teszi indo-

kolttá, hogy a Frank-hagyaték revideálható fontosabb bázisait – közelebbről a közgondolkodás fejlődését tekintve – felidézni törekedjünk.

Könyvészetünk ma is méltó elismeréssel és csodálattal adózik Frank Ignác nemes törekvésének, és méltán emeli ki a közkinccsé tett gyűjtemény hatalmas méreteit. Márványba vésve adózott ennek az Egyetemi Könyvtár is, midőn a tulajdonjogi rendezés eredményeként végleg magáénak tekinthette azt. A gyűjtemény lenyűgöző méretei azonban csak azok előtt tárultak fel, akik közelebbről is megismerkedhettek anyagával. Toldy Ferenc lankadatlan szorgalommal írt kötetnyi levelezését e tárgyban igazán csak akkor lehet megérteni, ha az 1858-ban keletkezett átvételi lajstromba betekintünk. A könyvészeti

értéken túl mégis fel kell figyelünk arra, hogy ez a gyűjtemény egy félbe-tört élet szorgalmának gyümölcse volt, méghozzá olyan anyagi feltételek közt, amit méltán tekintett a forradalmi sajtó megalázónak egyetemi tanár számára. Mert volt hazánkban előtte is szellemi felemelkedésünknek nem egy gazdag mecénása, de önerejéből ekkora áldozatot talán egyik sem hozott a nemzet számára.

A Fővárosi Frank-könyvtár címmel ment át a köztudatba a szóban forgó hagyaték. Valójában pontatlan ez a megfogalmazás, hiszen az összesen 13 779 kötetből álló anyagot tekintélyes értékű „földkép- és rajzolat”, valamint a zenei konzervatóriumnak átadott kottatár egészítette ki. Nem véletlen tehát, hogy 1859-ben a közhasználat előkészítése érdekében

valóságos rendezési tervet készítette az Egyetemi Könyvtár. A céltudatos munka különös értékét igazolja a gyűjtemény akkor, amikor azt látjuk, hogy abban hiányos mű csupán 130 található. Idegtépő szorgalom, lemondás és törhetetlen elhatározás kellett ahhoz, hogy a szerény polgári körből felemelkedő gondolkodó életében már nevezetesnek tekintett gyűjteményt teremtsen. Látókörének kiszélesedett horizontját tekintve érdemes felidézni előde, a Franknál jóval tehetősebb anyagiakkal rendelkező Kelemen Imre 444 műből és néhány kéziratból álló hagyatékát. A gyűjtemény témakörönkénti elemzése nyújt azonban csak kézzel fogható bizonyítékot arra, hogy Frank látóköre milyen mértékben haladta meg az elődökét.

A Frank-gyűjtemény könyvészeti és szélesebb értelemben vett művelődéstörténeti értékeinek feltárása még sok fáradságos munkát igényel. Témánk kapcsán aligha volna megoldható e feladat a maga teljességében. Mégis célszerűnek látszik, hogy a felmerült nyitott vagy ma már csak nehezen feltárható művelődés- és jogtörténeti kérdések megfejtéséhez a gyűjtemény hiteles adatait is segítségül hívjuk. E cél vezérel bennünket akkor is, amikor elsőként a Frank-könyvtár művelődéspolitikai értékeit keressük.

Frank Ignác egész életművét a magyar magánjognak, tehát a jogtudomány keretein belül is egy ágazatnak szentelte. Magas szintű elméleti szakemberré küzdötte fel magát az adott területen, miközben a sajátos

ívelésű életút szakadatlanul megőrizte kapcsolatát a hazai szellemi élet egy szűkebb, de annál nagyobb hatósugarú intézményének adminisztratív irányításával. Alig néhány évi tanárkodás után seniora, majd rektora az ország akkor egyetlen egyetemének, miközben éveken át az érdemi ügyek vitelére alkalmatlan karigazgatók helyettesítése is kötelezettsége lett.

A válsággal küzdő egyetem egyre nehezebb feladat elé, s végül a tan szabadság bölcsője mellé állítja. Mindezek ellenére sem mondható, hogy e tevékenység a művelődéspolitikai területére specializálta volna. Kibontakozást kereső reformtervek szerzője, de nem szakértője. Amit e téren tesz, helytállásból teszi, és fel nem róható módon tudományos meggyőződését,

szemléletének nem egy elemét viszi át abba. A számára is iránymutató művelődéspolitikai eszmék alapforrásaként azonban – menet közben – csak a porosz földön éledő egyetemi reformeszmé ismeretéről vall. Az örökül hagyott gyűjtemény annál beszédesebb bizonyosságot szolgáltat arról, hogy Frank a hivatali kötelezettséggel járó feladatot is széles látókörrel törekedett végezni. Az előzmények alapján mi sem természetesebb, mint az, hogy a nagyszámú művelődéstörténeti mű nem pusztán a gyűjtő szenvedély tárgyaként került a Frank-könyvtárba. Ezek egy része a rendezési terv által az I–X. egységbe sorolt historikus művek közt található, és jobbára adott konkrét művelődési intézmények fejlődését tárgyazzák. Másik csoportba sorolhat-

juk a nevelési, ill. kifejezetten művelődéspolitikai koncepciók hordozójaként ismert alkotásokat. Találkozunk ebben a sorban a felvilágosult abszolútizmus nagyhatású művelődéspolitikai személyiségével, Van Swieten-nel, Schlegellel vagy a történeti módszertan nagy úttörőjével, a göttingai Schlözerrel.

A hazai művelődésügy hosszan elnyúló válságának hatása alatt teljesen nyilvánvaló az új út keresése. A szűkebb hazából kitekintő érdeklődés iránya is jól látható e művek alapján. A Habsburg Birodalom hivatalos ideológiájává formált Martini-, Puffendorf-, Thomasius-féle tanítások Frankot láthatóan nem elégítették ki. A megtorpant szellemi előrehaladás történeti előzményeinek felmérését szolgálják nyilván számára a „Ratio

educationis” kötetei. Még szélesebb horizontot nyújtanak Meiners hatalmas egyetemtörténeti művei és végül a porosz típusú Lehrfreiheit gyökereit kifejlesztő Humboldt-művek egész sora. Ennek a szellemi bázisnak az ismeretében érzékelhetjük igazán a törvénykari reformterv (1848) jelentőségét és értékét. Nem véletlenül utal tehát Frank a reformterv során is a porosz példa konkrét tapasztalataira. Látóköre, olvasottsága e téren persze annál jóval gazdagabb lehetett, mint amit a felidézett viharos hetek hátrahagyott alkotásaiban felfed számunkra.

A magyar magánjog szolgálatára rendelt, történeti alapállású életmű lenyűgöző méretű előmunkálataira lehet következtetni a Frank-könyvtár historikus anyagának számbavétele

alapján. Frank szinte utolérhetetlen szorgalommal halmozta fel e téren is azt az anyagot, amire egész tudományos koncepcióját felépítette. Az elődök és a jobbára romantikus nacionalista alapon álló kortársakhoz képest egy hallatlanul széles látókör kialakítása tűnik szembe. A hazai romantikus történeti látásmód nagy alakjának, Horváth Istvánnak hatása alól persze Frank sem vonhatta ki magát, de messze meghaladta ezt az érdeklődést a szélesebb, kontinentális kitekintés. Közelebbről a történeti tárgyú művek hatalmas anyagában négy nagy csoport emelkedik ki. Ezek a csoportok az angol, a francia, a német és az olasz történelem iránti különös érdeklődést juttatják kifejezésre. Könyvészeti szempontból természetesen azt mondhatnánk, hogy a nagy

gondolkodó közismerten széles nyelv- ismeretével esik ez egybe, ill. ennek megfelelően esik ki ebből a látókör- ből minden egyéb. Két kiemelt ér- deklődési kör azonban ennél jóval többről tanúskodik. Az első a francia történelem iránt tanúsított kiemelke- dő figyelem, amelynek hatása alól egyetlen igazán jelentősnek mondha- tó gondolkodó sem vonhatta ki magát a XIX. század első felében. Nos e téren a Frank-könyvtár valóságos kincsesbányává lett, beleértve ebbe a nagy francia forradalom korára vo- natkozó műveket is. Sajnálatos csu- pán, hogy ez a szellemi tartalék köz- kinccsé csak akkor lehetett, amikor már a francia történelem iránt rajon- gó nemzedék jobbára kidőlt. Per tan- gentem jelezhető csupán hogy ehhez a témacsoporthoz valójában hozzá-

tartozik a francia–olasz felvilágosodás nagyjai iránt tanúsított érdeklődés is, amely természetesen a fiatalkori filozofikus gondolkodás alapforrásához tapad.

Hogy mindezek hatása alatt milyen konzekvenciákra jutott Frank, azt konkrétan a francia történelemre vonatkozóan soha nem fejtette ki írásai-
ban. Az egészében kiteljesedő történeti-jogi koncepció azonban nyilvánvalóan mutatja, hogy a francia példa, ill. a forradalom teljes szellemi örökének tagadásához kellett jutnia. Talán a későn kezdett angol nyelvtanulás és az ennek nyomán látható angol történetkutatás iránt támadt figyelem is ezt fejezi ki. A magyar valósághoz közelebb érzi a távoli Anglia hagyományt tisztelő és megőrző rendjét, de valójában az életmű kötőanyagát az

oknyomozó történeti forráskritika kontinentális eredményei érlelik. Felidéztük a Frank-életút avatott ismerőinek bizonytalanságát abban a vonatkozásban, hogy valójában a német talajon kifejtett történeti-jogi iskolához mi fűzi a nagy gondolkodót. A ritka könyvészeti értéknek mondható gyűjtemény idevágó anyaga azonban az alapvető kételyek eloszlatásának eszköze lehet. Az ide sorolható anyag ugyanis egy tudományos koncepció alapozásául szolgált. Kiinduló összetevői talán itt is az elődök, a kortársak, és a hazai talajon jelentkező történeti forráskritika lehetett. Nem lehet véletlen, hogy a Kovachich-féle történeti forráskritika minden lényeges eredményére felfigyelt. A különös figyelemre utal továbbá, hogy e fontos alapanyag egyetlen pél-

dánya sem található a hiányos munkák sorozatában. A kibontakozó történeti-jogi aspektus horizontja azonban ennél jóval szélesebb és összetettebb.

Mindenekelőtt pl. a hazánkkal sorsközösségben élő népek történetének teljes áttekintését érezhette Frank múlhatatlanul szükségesnek. Ehhez természetesen adalékként járult a gyűjteményben a virágzásnak indult német magánjog-tudomány. A Frank-életmű tudománytörténeti összefüggéseinek legértékesebb kútforrások feltehetően ezért. A korabeli német tudományosság kiemelkedő alkotóinak alapvető műveit azonban a Frank-könyvtár természetes összetevőinek tekintjük. Puchta, Niebur, Thibaut, Eichhorn alapvető kézikönyvein túl még azt is természe-

tesnek véljük, hogy ez a kiszélesedett horizont az adott tudományág keretét is messze túllépi. Rottech, Achenwal és mások közt azonban feltűnnek itt a haladó német büntetőjog-tudomány kiváló képviselői is. E sorban talán Mittermaier és az Anselm Feuerbach nevéhez tapadó művek nagy száma is több mint egyszerű gyűjtőszervedély. Számunkra azonban elsődleges jelentősége van a német magánjog-tudomány iránt támasztott figyelemnek. A nagyszámú Thibaut, Eichorn, Puchta művek közt tallózva szembetűnik a historikus magánjog-szemlélet keresése, amelynek értelmét Gustaw Hugo és a Friedrich Karl v. Savigny-féle alkotások kiemelésénél láthatjuk.

A Savigny-féle anyaggal közelebb-ről is érdemes megismerkedni. Itt ta-

láljuk pl. a történeti-jogi iskola zászlóbontásaként emlegetett *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* c. művet, a *Recht des Besitzes*, illetve a római jogtörténeti tárgyú Savigny-féle alkotásokat. Mindez önmagában ismét nem mondana semmit, de az iskola ősforrását képező Gustaw Hugo-féle kézikönyvekkel és a Jakob Grimm *Rechtsalterthümer* vizsgálódásaival együtt már nyilvánvalóvá teszi a német talajon kibontakozó iskola iránti különös vonzódást. Hogy pedig az említett művek egyenként mikor és milyen konkrét eszmei szükségletek kielégítésére szolgáltak Franknál, ma már természetesen nem tudjuk feltárni. De végleg elháríthatunk minden olyan felfogást, amely egyáltalán a Savigny-féle történeti-jogi iskolával

való kapcsolatot vonja kétségbe. Igaz, soha nem érezte szükségét annak, hogy a Savigny-féle alapgondolatokkal támassza alá magánjogi érveleseit. Nem részese tehát az iskola körül rövidesen Európa-szerte kibontakozott nemzetközi tudományos polémiának sem. Az életmű és az eszmei alapállás azonban világosan tükrözi azt a történelmi-jogi koncepciót, amelynek nincs is szüksége a német tudományosság érveire. A maga módján eredeti, a magyar jog önállóságára és életerejére építő történeti-jogi koncepciót teremtett, amely az elkerülhetetlenül szükséges változásokat a fennálló jogrend keretén belül és nem annak megsemmisítése útján keresi. Ez a szemléleti alapállás tehát az, ami a korabeli német jogi tudományosság tárházává tette a Frank-

gyűjteményt. Szellemi hagyatékának követői és a hozzá közel álló szintet soha el nem ért epigonok pedig „valamennyien Frank Ignác köpönyege alól bújtak ki”, és ebben le nem becülhető szerepe volt annak a méreteiben is impozáns történeti-jogi világképet tükröző könyvészeti anyagnak, amely halála után a korabeli magyar közgondolkodás formálója lett. Sajnálatos csupán, hogy az 50-es, 60-as években, midőn a történeti-jogi irányzat nálunk lassan iskolává lehetett volna, a retrográd törekvések kerültek előtérbe.

A Frank-könyvtár történeti-jogi szemléletet árasztó összetevőihöz még egy jelenségre utalva vissza kell térnünk. Az életút alapján is nyilvánvaló, hogy Frank kínosan őrzött bezárkózása a magyar feudális magán-

jog dohos, de általa rendszerbe foglalt világába nem növelte népszerűségét. A nevezetes gyűjteményével körülbástyázott zárkózottságát a kortársak, werbőcziánus tudományosságát a haladás harcosai kísérték ironikus megjegyzésekkel. Pedig maga a Frank-könyvtár arról vall, hogy a gyűjtő szellemi értékrendje nem jelentett hermetikus elzárkózást az újjal szemben. Széchenyi István, Szalay László, Eötvös József és mások alkotásainak jelenlétére kell csupán utalni, hogy a magyar reformkor szellemének nyilvánvaló kölcsönhatásait is feltételezhessük. Még csak azt sem lehet állítani, hogy ez a töredékes érdeklődés csupán a magyar magánjog érlelődő változásainak alávetve jelentkezik. A *Politikai programtöredékek* (Széchenyi) vagy az

ősiség és a magyar birtokviszonyok reformjával összefüggő írások (Szalay, Gosztonyi stb.) még nyilván a magánjogtudomány érdeklődését fejezik ki. De már Eötvös *Reform*-kötetét, vagy a *Fogházjavításról* írott munkáját csakúgy, mint a magyar nyelv művelő mozgalom anyagának a gyűjtőkörbe történt bevonását aligha lehet civiljogi érdeklődésnek mondani. Egyáltalán nem hihető, hogy Eötvös vagy éppen Szalay eszméi iránt csak az 1848-as VKM kapcsolatok, illetve a szeptember 11-én tartott akadémiai székfoglaló értekezés témaköre miatt és idejében érdeklődött volna.

Ennél sokkal bonyolultabb kérdés persze Franknak a magyar nyelv művelő mozgalomhoz fűződő viszonya. A gyűjtemény nyilván közkönyvtári

alapozást célzó anyaga szinte misszió teljesítésének tűnik a magyar nyelv érdekében is. Csokonai, Bessenyei, Virág Benedek, Kisfaludy és sok más népszerű szerző alkotása mellett ott találjuk a nyelvtudományi pályamunkákat és Révai nyelv művelő írásait is. Pedig Frank, mint ismeretes, nem volt a magyar nyelv tudományos nyelvvé válásának igazi harcosa. Sőt, az eléggé későn megjelent – igaz a maga nemében jelentős – magyar nyelvű kézikönyveivel a mindenáron újítók ellen foglalt állást. A ma már féltve őrzött régiségnek mondható gyűjtemény néhány idevágó kötetét felkutatva azt látjuk viszont, hogy a magyar nyelvben botladozó és a fiatalos újítókkal szembeszálló Frank kutató szenvedélye bőven kiterjedt e területre is. E téren tehát csakúgy,

mint a magyar reformkor eszméihez való viszonyban az a bonyolult ellentmondás van jelen, ami Frank egész életművét kíséri. A szükséges változásról előbb önmagát kell meggyőznie és ezt csak úgy, mint a megoldás mikéntjét, történelmi alapon keresi.

Témánk szempontjából is jelentős végül a magyar reformkor politikai küzdelmeinek tükröződése a Frank-könyvtár anyagában. Csak az életút egyik előrehaladott szakaszában kockáztathatjuk meg a feltevést, hogy a nagy gondolkodó minden bizonnal élénk figyelemmel kísérte az utolsó rendi országgyűlés ellentmondásokkal terhes erőfeszítéseit. A gyűjtemény anyagát tekintve úgy tűnik, hogy ezt a feltevést meglehetősen bizonyossággal kiterjeszthetnénk a magyar reformkor egészére. Nem arról

van szó, hogy miként elődei, ő is a magyar magánjog rendszerezése érdekében az országgyűlési törvényhozás hatalmas történeti anyagát halmozta fel és tette elemzés tárgyává. Ezt is tette, elődeit messze meghaladó kritikai érzéssel és következetességgel. Ezen túl azonban a civilistáknál nem tapasztalt buzgalommal gyűjtötte össze az országgyűlési irományokat, naplókat és jegyzőkönyveket. „Hongyűlési élmény”, töredékes anyag, főrendi napló és a közgyűlési irományok nagy tömege halmozódott fel a gyűjteményben rövid néhány évtized alatt. A megkülönböztetett figyelmet árulja el az a körülmény, hogy még a megyegyűlések anyagának felkutatását is a gyűjtőkörbe vonta. Számunkra mégis annak kell különös jelentőséget tulajdo-

nítani, hogy az országgyűlési iratanyag teljességére irányuló törekvés az újabb időkre, jelesen a XVIII. század második felére és az 1848 előtti időkre összpontosult. Ezen belül is láthatóan nagy figyelemmel volt az 1790-es évek rendi országgyűléseinek dokumentumaira, valamint a tulajdonképpeni reformországgyűlések anyagára. Utolsó lényeges összetevője e törekvéseknek az 1847/48. évi rendi országgyűlés irományai és az 1848-i országgyűlési cikkelyek. Különösebb kommentár nélkül is világos tehát, hogy a fontolva haladás nagy rendszerező elméje a magyar valóságtól nem szakadt el. Szinte az egész életút e téren is egy páratlan erejű felkészülést jelent a tudomány és a haladás közötti párbeszéd megkezdésére, az átalakulás

mikéntjébe való cselekvő közreműködésre.

A hatalmas szellemi fegyvertár eszmei előkészítő szerepét a gyűjtemény tudományos anyagának egyes összetevőin keresztül meglehetősen biztonsággal követni lehet. A témánk szempontjából kiemelt összetevők mellett azonban Frank világnézeti előrehaladásának alapozó anyaga is megtalálható. Teljesen nyilvánvaló e téren, hogy a jogi gondolkodás filozófiai alapjainak keresésében nem a városi közkönyvtár megteremtése volt az irányadó Franknál. Reformkori eszmetörténetünk feltárásánál pl. aligha nélkülözhető adalékokat nyújt az a kép, amit e téren a hírneves Frank-könyvtár Pesten már a 40-es években felhalmozott. Martini, Puffendorf, Thomasius és általában a

német talajon elterjedt természetjog tanai itt már alárendelt jelentőségűek. Frank kutató tekintete visszanyúlt az antik és középkori gondolkodókig, nagy ívben terjesztette ki érdeklődését az újkorra áttérő Itália (Machiavelli, Campanella) és a történelemformáló angol burzsoá ideológia (Hobbes, Locke) nagyjainak alapvető tanításaira. Alig hihető, hogy mindez csupán az első próbálkozások közt ismert filozófiai tárgyú írásainak alapozó anyaga lett volna. Az idevágó anyag újabb összetevői ugyanis a francia felvilágosodás (Voltaire, Holbach, Montesquieu stb.), a német idealista filozófia (Kant, Hegel), sőt a materialista Ludwig Feuerbach egy-egy alapvető művét is tartalmazta. Szélesebb tudománytörténeti elemzés nélkül is mondhatjuk, hogy mind-

ez jellegzetesen Frank-féle megközelítése a világnézeti útkeresésnek. Ugyanolyan hatalmas és ugyanolyan ellentmondásos ez a kiemelt figyelem is, mint maga a felépült történeti-jogi koncepció. A benne rejlő értéket azonban a testamentumnak megfelelően nemzedékek használták és gyümölcsöztetik ma is. Joggal mondjuk tehát, hogy a Frank-hagyaték a mi szellemi örökségünk különös értékeinek egyike.

BIBLIOGRÁFIA

FRANK IGNÁC MŰVEI

- Specimen elaborandarum iuris civilis Hungarici.*
Cassoviae, 1823. 136 p.
- Positiones ex jure et processu Hungarico et criminali qua...* In Regio Academia Cassoviensi susceperunt Kassoviae, 1826., 1828. (Praelectionibus).
- Principia Iuris Civilis Hungarici.* Pestini, Eggenberger-Wigand, 1829.
- Az osztó igazság I.* Pest, 1845.
- Közigazság törvénye Magyarhonban I–II.* Buda, Egyetemi Nyomda 1845–1846.
- A közigazság törvénye Magyarhonban.* I. Rész
Közgazdasági- és Jogi Kiadó. Budapest, 1987
(Reprint)
- Ősiség és elévülés.* Székfoglaló értekezés (1848. szept. 11.) Budán, 1848.

A FRANK IGNÁCCAL

FOGLALKOZÓ SZAKIRODALOMBÓL

- PAULER TIVADAR: Emlékbeszéd Frank Ignác
m. acad tag felett. Tartotta a M. Academia
ülésében nov 25 1850. Pest, 1851.

- PAULER TIVADAR: Napi jegyzetei 1849–1850. Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára Quart. Hung. 2611. I. k.
- PAULER TIVADAR: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Bp., 1878.
- PAULER TIVADAR: A budapesti Magyar kir. Tudományegyetem története. Bp., 1880.
- VÉCSEY TAMÁS: Az 1848 XIX. törvénycikk és a karok. Rektori székfoglaló beszéd. Bp., 1901.
- HAJDU JÁNOS: Eötvös József báró első minisztersége (1848) Bp., 1933.
- VILLÁNYI FÜRST LÁSZLÓ: Frank Ignác. Jogi professzorok emlékezete. Bp., 1935.
- ECKHART FERENC: A Jog- és Államtudományi Kar története. A királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története II. Bp., 1936.
- REMETE LÁSZLÓ: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp., 1966.
- VÉRTESSY MIKLÓS: Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása időszakában. In: Az Egyetem Könyvtár Évkönyvei IV. k. 1968.
- NIZSALOVSKY ENDRE: Megemlékezés Frank Ignácról. Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztály (1969. május 16.) anyaga.
- SARLÓS MÁRTON: Frank Ignác bécsi tevékenysége és halála. Halálának százhuszadik évfor-

dulója alkalmából. In: Magyar Jog XVII. évf.
(1970) 4. sz.

PÓLAY ELEMÉR: Einfluss des Besitzlehre Savignys und Jherings auf die Literatur der ungarischen Zivilistik im XIX. Jahrhundert. In: Einzelne Probleme der Rechtsgeschichte und des römischen Rechts. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XVII. (1970).

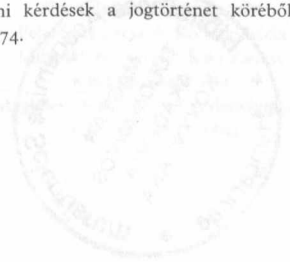
P. HORVÁTH: Die vergleichende Untersuchung der Rechtsentwicklung in Vordergrund der Rechtsgeschichte. In: Acta Juridica Acad. Sc. Hung. Tom. 12. (1970) 1-2. sz.

ASZTALOS LÁSZLÓ: A magyar burzsoá magánjog rövid története. Polgári Jogi tanulmányok I. Budapest, 1970.

NIZSALOVSKY ENDRE: Frank Ignác. A jogtörténeti iskola és a szabadságharc. In: Jogtörténeti tanulmányok III. Bp., 1974.

HORVÁTH PÁL: Frank Ignác emlékére, születésének 200 éves évfordulója alkalmából. Jogpolitika 3. évf. (1988) 20. p.

HORVÁTH PÁL: Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből. Bp., 1974.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
igazgatója

A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc igazgató
Budapest, 1993

Nyomdai táskaszám: 22082

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Kiadványszám: 162

Megjelent 6,82 (A/5) iv terjedelemben

HU ISSN 0133-1884